

# ИЗБЕГЛИЧКО КОСОВО



Биљана Сикимић  
Сања Златановић  
Марија Илић  
Јелена Јовановић  
Драгана Ратковић  
Светлана Ћирковић  
Марија Вучковић  
Владан Јовановић  
Бојана Милосављевић

ЛИЦЕУМ 8

---

КРАГУЈЕВАЦ 2004

БИБЛИОТЕКА  
ЛИЦЕУМ  
КЊИГА 8

# REFUGESS' KOSOVO



Editor in chief  
Nikola Tasić

Editor  
Biljana Sikimić

LICEUM 8

Kragujevac 2004

# ИЗБЕГЛИЧКО КОСОВО



Одговорни уредник  
Никола Тасић

Уредник  
Биљана Сикимић

ЛИЦЕУМ 8

КРАГУЈЕВАЦ 2004

## УРЕЂИВАЧКИ КОЛЕГИЈУМ

др Мирјана Детелић, Балканолошки институт САНУ, Београд  
др Милош Луковић, Балканолошки институт САНУ, Београд  
др Тања Петровић, Балканолошки институт САНУ, Београд  
др Биљана Сикимић, Балканолошки институт САНУ, Београд  
др Петко Христов, Етнографски институт и музеј, Софија

---

Овај број је остварен у сарадњи са пројектом  
„Етнолингвистичка и социolingвистичка истраживања избеглица  
и мултиетничких заједница на Балкану“  
Балканолошког института САНУ  
и Одељењем за језик и књижевност Центра за научна истраживања САНУ  
и Универзитета у Крагујевцу

Штампање овог броја Лицема материјално је помогло  
Министарство за науку и заштиту животне средине Републике Србије  
и  
Средња техничка школа из Зубиног Потока.

## САДРЖАЈ

Биљана Сикимић, Сања Златановић,	<i>Избегличко Косово . . . . .</i>	7	✓
	<i>У појрази за изгубљеним контекстом: лазарице у Призрену . . . . .</i>	11	
Марија Илић,	<i>Мили између фикције и факције . . . . .</i>	19	
Биљана Сикимић, Јелена Јовановић,	<i>Тај тешико да гу има по књиге . . . . .</i>	31	
	<i>Све сам га редила . . . . .</i>	71	
Драгана Ратковић,	<i>Цар Урош и краљ Вукашин . . . . .</i>	77	
Светлана Ћирковић, Марија Вучковић;	<i>Мек љеб ко сунђур да једеш . . . . .</i>	85	
	<i>Савремена проучавања јајних занатлијских језика: методолошке најомене . . . . .</i>	109	
Владан Јовановић,	<i>Аутиентичности дијалекатских исказа информатора из северног Косова . . . . .</i>	131	
Бојана Милосављевић,	<i>Глаголски облик знаш у разговорном дискурсу информаторке са Косова и Метихије . . . . .</i>	139	
Аутори . . . . .		147	

---

## ИЗБЕГЛИЧКО КОСОВО — РЕКОНСТРУКЦИЈА СЕЋАЊА

Овај број „Лицеума“ представља научној јавности нову генерацију истраживача и њихове радове настале на основу личних теренских истраживања обављених током 2003. године међу расељеним лицима са Косова и Метохије. Научноистраживачки пројекат „Словенски језици на Косову и Метохији“ био је реализован у оквиру Института за српски језик САНУ, Београд, а финансирао га је УНЕСКО. Цео пројекат имао је интердисциплинарни приступ језику — интервјуи су вођени тако да добијена грађа не буде само дијалектолошки репрезентативна, већ погодна и за истраживања из перспективе лингвистичке прагматике, лингвистичке антропологије (етнолингвистике), антропологије и фолклористике. Зборник „Избегличко Косово“ није једини колективни резултат рада на овом пројекту; почетком ове, 2004. године већ објављени зборник „Скривене мањине на Балкану“ показао је прве резултате представљеног начина теренског рада; следећи број часописа „Лицеум“ биће интегрални део овог правца размишљања о истој теми и на истој грађи.

У „Избегличком Косову“ рад Сање Златановић реконструише традиционали српски обичај „лазарица“ према исказима расељених лица са Косова и Метохије, данас привремено настањених у избегличком кампу у Врањској Бањи. Током живота у избеглиштву, форма и садржај лазаричког обичаја постале су погодно средство за стимулисање носталгије.

На основу разговора на тему традиционалних веровања о митским бићима (вила, аждаја), обављених са информаторима из Метохије у избегличким камповима у Калуђерици и Лештанима, Марија Илић анализира стратегије постављања питања за добијање одговора којим би се описало неко митско биће (односно колико у исту причу верује истраживач, а колико сам информатор).

Биљана Сикимић презентира и анализира семиинституционални дискурс Грозде Менковић, рођене у селу Церница у околини Гњилана. На одабраним сегментима фолклорне текстуре учињен је покушај декон-

струкције разговора са истраживачем (наративна тактика, културна (ре)презентација и неки прагматички елементи који истичу „косовске“ нивое транскрибованих фолклорних наратива). „Слика Косова“ показана је само на лингвистичком нивоу; другачији избор делова разговора, на пример — усмена историја и одговори добијени класичним етнолингвистичким интервјуом, дали би сасвим другачију слику (ре)презентације избеглиштва. Етномузиколошка анализа свадбене тужбалице коју изводи иста саговорница, Грозда Менковић, представљена је у раду Јелене Јовановић.

Прилог Драгане Ратковић доноси покушај ауторског, накнадног моделовања фолклорног и књижевног текста, тако да оба текста буду разумљива широј публици. Поред ових конструката рад даје на увид и оригинални транскрипт легенде о смрти краља Уроша, и са тим догађајем повезано порекло топонима *Главица*, *Чуклавица*, *Модрич*, *Добар глед* и *Неродимље*, коју је априла 2003. испричао Божа Парлић из села Неродимље (1919) данас настањен у избегличком кампу Радинац, у околини Смедерева.

Светлана Ћирковић сматра да индивидуална избегличка прича може да пружи само глобални увид у живот у избегличком кампу: ова слика је неизбежно емотивно обојена. У анализи депресија у дискурсу Вере Лазих, пореклом из околине Суве Реке (Метохија), једна драматична животна прича уклопљена је у концепт живота у избегличком кампу. Истовремено уз дијалог вођен са истраживачем информатори воде својеврсни унутрашњи дијалог, компликованији него што изгледа на први поглед, чиме се отварају врата психолингвистичким приступима у анализи.

Марија Вучковић користи своје искуство са теренских истраживања „бошачког“ тајног језика косовских задара да би развила методолошки концепт за истраживање савремених тајних језика. Сви информатори су били расељена лица, тако да су време и простор њиховог дискурса описани повезано са информативним нивоом њихових наратива. За потребе овог истраживања тајних језика израђен је посебан упитник, који је истовремено и резултат обављеног истраживања.

И Владан Јовановић види структуру дијалекатског текста прикупљеног током његовог теренског истраживања северног Косова (зима 2003) као простор у коме се сусрећу лингвистичке и ванлингвистичке методологије. За разлику од традиционалне јужнословенске дијалектологије, аутор се бави „аутентичним“, а не „релевантним“ информатором, што је од вишеструког значаја са становишта савремене социолингвистике и етнолингвистике. „Добар информатор“ може да прошири димензију времена и да истовремено изрази своје сопствено мишљење заједно са архаичним лексичким елементима. Од сваког информатора се

очекује лична интерпретација одговарајућег фолклорног феномена, она укључује његове личне ставове, размишљања, перцепцију и открива језичку диференцијацију (дијалекта, социолекта, идиолекта).

На основу дискурса Цвете Стојковић (1933) рођене у селу Дворане, у области јужне Метохије, истраживање које је обавила Бојана Милосављевић са прагматичког становишта описује употребу другог лица јединине садашњег времена глагола *знаћи* (*знаш*) у колоквијалном говору. Описано је неколико стратегија: експликативна, псеудо-упитна, интензификативна, екскламативна и функција дискурсног маркера.

Ове прилоге покренула је истраживачка етика и принцип научне реституције истраживаним заједницама као целинама, али и конкретним појединцима.

Каква је валидност добијених исказа посттрауматизованих особа? Јасно је да је интерпретативна вредност различита са етнолингвистичког, фолклористичког, односно неког другог аспекта. У „Избегличком Косову“ окупљени су углавном лингвисти са солидним теренским искуством, које је ипак било недовољно за рад са (пост)трауматизованим расељеним лицима трајно настањеним у избегличким центрима. Истраживачи су имали срећу да сарађују и поделе богато искуство са сарадницима других, хуманитарно конципираних пројеката рада са избеглицама (пре свега психолога на пројекту „Здраво да сте“).

Проблем дефинисања постигнутих резултата отвара низ — за лингвисту, па и класичног етнографа — изненађујућих питања, као што је питање проблема дистанце (и то двоструке), која се показује као избегличко (1999–2003), односно истраживачко време (2003–2004). Питање шта то заправо истраживач има пред собом, наметнуло је потребу израде потпуног транскрипта (уз свест о опасности да се склизне у својеврсни фетишизам транскрипта). Какве су биле околности у којима је овај семиинституционални дискурс реализован? Јесу ли сви саговорници свесни његове секундарне документарне употребе, тј. да ће оно што је изговорено бити део неког звучног архива (чиме се он приближава дискурсу лица која траже азил, судском дискурсу или диригованим интервјуима пред публиком типа talk-show, чији су механизми у свету већ били предмет различитих истраживања)? Ова је етичка потреба условила да овај зборник временски претходи првобитно постављеним научним циљевима предузетог теренског истраживања (хитно попуњавање аралних лакуна за потребе дијалектологије, дијалектолошке лексикографије и етнолингвистике). Тиме су секундарни подаци, уобичајени редундантни научни респлови, постали примарна грађа у научним интересовањима. Из ваннаучних разлога ове фундаменталне научне анализе

могу да сачекају — прагматички усмерен зборник „Избегличко Косово“ није могао да чека.

Истраживачки тим креће од судбине човека, појединца, „информатора“ и враћа се себи, релативизује себе свестан своје немоћи да било шта учини осим да максимално поштено и научно компетентно исприча своју причу, која је тако прича о судбини два појединца (првог, „расељеног лица“ од кога се а ргог очекивао гнев, а прочитала се носталгија и другог, „истраживача“ од кога се очекивала објективна непристрасност, а добио се етички ангажман окренут саговорнику као јединственој и непоновљивој судбини).

Зато је значајан део простора морао бити уступљен потпуним транскрипцијама уз пуну свест о могућем необјективном и једностраном тумачењу, али и као израз дубоког поштовања и уважавања које цео тим осећа према својим саговорницима са Косова и Метохије.

Биљана Сикимић

## У ПОТРАЗИ ЗА ИЗГУБЉЕНИМ КОНТЕКСТОМ: ЛАЗАРИЦЕ У ПРИЗРЕНУ<sup>1</sup>

САЊА ЗЛАТАНОВИЋ  
Етнографски институт САНУ, Београд

*Апстракт:* Лазарице су се у Призрену одржале у пуном облику и у континуитету све до 1999. године. У Призрену оне су обилазиле искључиво српске куће, а у околним селима и муслиманске. У сећањима информатора смештених у колективне центре у Врањској Бањи и обележених атрибутима избегличке безстатусне позиције, лазарице (девојчице које на Лазареву суботу иду од куће до куће и песмом изражавају добре жеље) представљају погодан пехар за уливање носталгије.

Лазарице су женска ритуална поворка која се кретала на Лазареву суботу, осам дана пре Ускрса, уочи празника Цвети. Број учесница у лазаричкој поворци је варирао, али је морао бити непаран. Улоге су биле подељене; главне су *Лазар* — девојка са придодатим мушким атрибутима (шешир, штап...) и *Лазарица* — девојка у свечаној женској одећи, покривеног лица. Остале учеснице, певачице, биле су свечано одевене и украшене. Лазарице су на дан празника ишле од куће до куће и песмама изражавале жељу за напретком и благостањем домаћинства и укућана. Њихове песме биле су намењене и прилагођене конкретним особама и приликама: детету, девојци, момку, домаћину, орачу, терзији, када улазе у кућу, када иду преко поља и њива, противу змија, итд. Према лазарицама се заједница односила с посебном пажњом; у свакој кући дариване су храном, најчешће јајима. Уколико не би добиле дарове, могле су посебном песмом да пониште исказане добре жеље.

Лазарева субота била је — према начину на који се у народу обележава — типичан пролећни празник (Бандић 1991:318), односно про-

<sup>1</sup> Прилог је израђен у оквиру пројекта *Савремена сеоска и градска култура — њушеви трансформације*, који под бројем 1868 финансира Министарство за науку и заштиту животне средине, а реализује Етнографски институт САНУ.

лећни празник у вези са змијама,<sup>2</sup> који се временом везао за хришћански календар, због чега је и назив лазарица христијанизован (Zečević 1970:122; Zečević 1973:67–68).<sup>3</sup> Православна црква је из тог разлога према лазарицама имала толерантнији став него према другим ритуалним поворкама (Zečević 1970:122; Zečević 1973:68, 90; Златановић 1982:9).

Лазарице су биле распрострањене на ширем подручју Балкана, али и у Румунији и Грчкој (Zečević 1973:66). Процес губљења лазарица у Србији је започео још почетком деветнаестог века; упорније су се одржавале само на подручју југоисточне Србије (све до шездесетих и седамдесетих година двадесетог века)<sup>4</sup> и Косова и Метохије (Златановић 1982:15).

У Призрену и околним селима лазарице су се одржале све до 1999. године, без прекида континуитета и накнадног „повратка традицији“. Према причању информатора, расељених са Косова и Метохије и привремено смештених у колективне центре у Врањској Бањи,<sup>5</sup> лазарице су све до 1999. извођене у пуном облику. Текстови лазаричких песама, којих су се присећали, задржали су више обредних елемената од објављених лазаричких песама из врањског краја, које прелазе у љубавне (Златановић 1982:13–14). Лазаричке песме показују тенденцију преласка у

<sup>2</sup> Слободан Зечевић у до сада најпотпунијој анализи лазарица долази до закључка да је разлог њиховог извођења заштита од змија (Zečević 1970:122–139; Zečević 1973:65–90). Савремени аутори анализирају социјални садржај обреда и указују на то да лазарице представљају друштвено дозвољену прилику да се девојке прикажу заједници и потенцијалним младожењама (Kovačević 1978:131; Бандић 1991:319).

<sup>3</sup> О предању у вези са настанком лазарица од сестара Лазара, следбеника Христовог: Хаџи Васиљевић: 1890:66–67; Zečević 1970:121–122; Zečević 1973:67–68. У неким крајевима Србије сматрало се да је празник посвећен кнезу Лазару (Хаџи Васиљевић 1890:66–67; Бандић 1991:318). Драгослав Антонијевић сматра да лазаричка поворка представља трансформисани култ св. Лазара и да „стоји на распону између православно-догматске традиције и синкретичке народске побожности“ (Антонијевић 1997:118).

<sup>4</sup> У Сурлици, изолованом планинском селу Горње Пчиње, лазаричке поворке су се одржале све до почетка осамдесетих година двадесетог века, па су биле предмет посебне пажње етнолога и медија. Опширније: Костић 1982:9–40; Малковић 1997:12.

<sup>5</sup> Рад се заснива на теренским истраживањима обављаним током 2003. године међу расељеним лицима са Косова и Метохије, смештеним у монтажном насељу „Расадици“ и у хотелу „Балкан“ у Врањској Бањи. Теренска истраживања обављана су у оквиру етнолингвистичког пројекта *Истраживања словенских говора на Косову и Метохији*, који је финансирао УНЕСКО при Институту за српски језик САНУ. Тонски записи, коришћени у овом раду, чувају се у Звучном архиву Института за српски језик САНУ под следећим ознакама: 211-R-Prizren-1-SZ, 214-R-Gornje Selo-1-SZ, 215-R-Gornje Selo-2-SZ, 217-R-Prizren-2-SZ, 219-R-Prizren-4-SZ, 220-R-Prizren-5-SZ. Са саговорницом снимљеном на касети 211-R-Prizren-1-SZ разговор је обављен и у јулу 2004. (у документацији ауторке).

друге врсте у оним крајевима у којима је лазарички опход раније напуштен (Бован 1980:15).

### У центру колективног смештаја

У колективним центрима смештени су они који су избегли са Косова и Метохије после НАТО бомбардовања 1999. године. Везани за кућу и земљу, чекали су последњи тренутак, па и тада с неверицом и без избегличког завежљаја.<sup>6</sup> Углавном старији људи, нижег образовања и друштвеног статуса, сада у избегличкој безстатусној позицији — ни тамо ни овде — попут посвећеника у ритуалима прелазе (Малешевић 1995:203). У својеврсном су гету: зависни од хуманитарне помоћи, у скућеном простору који не дозвољава елементарну приватност,<sup>7</sup> одвојени од сродника који су разбацани по Србији, а неприхваћени од локалног становништва. Само ретки међу њима успевају да се укључе у сезонске послове, трговину и сл. За разлику од оних у приватном смештају који покушавају да се уклопе у нову средину и изграде друштвени статус, становници колективних центара остају у продуженом лиминалном стању, изван акултурацијских процеса. Током истраживања радо су прихватили мој предлог да разговарамо о обичајима на Косову и Метохији. Разговори су били нестандардизовани, углавном су обрађиване теме из животног и календарског циклуса. Многи су се трудили да прецизно и темељно одговоре на питања, сматрајући да тиме дају допринос нечему веома важном. Било је много и оних који моја питања и покушаје усмеравања разговора нису ни чули, причајући своју причу без почетка и краја, са једином жељом да их неко саслуша. Однос истраживач — информатор веома је осетљив и оптерећен бројним проблемима трансфера и контра-трансфера.<sup>8</sup> У овом случају трансфер је био изузетно позитиван,<sup>9</sup> што је олакшавало рад, али и захтевало од мене да стално пратим своје реакције и поступке у „искакању“ из улоге истраживача у улогу саосећајног

<sup>6</sup> Највише су жалили за фотографијама. Један од саговорника је испричао да је приликом бекства био сигуран да ће се вратити, па није желео да обуче нови сако да га не би прљао. Други саговорник је причао да је остао у Призрену и када више није било Срба, па се склонило код пријатеља Албанца, који му је дао своју одећу и помогао да побегне.

<sup>7</sup> Осам месеци су провели у Спортској хали у Врању, спавајући сви заједно, све док им није обезбеђен смештај у Врањској Бањи.

<sup>8</sup> О тешкоћама у комуникацији истраживач — саговорник уп. Сикимић 2004:847–858.

<sup>9</sup> Чињеница да се неко интересује за њих, да им је прешао „кућни“ праг и да и они попут оних који „нормално“ живе имају госта, аутоматски је обезбеђивала позитиван став и доприносила атмосфери поверења. Са многима од њих разговор је био истински сусрет и размена. На крају, једни другима смо се захваљивали.



пријатеља. Сви информатори су током разговора имали потребу да детаљно испричају како су напустили Косово, шта им је остало тамо, а шта су затекли овде. У ситуацији изгубљеног контекста и то не само „појединачног нечијег контекста, већ контекста у целини“ (Малешевић 1995:202), могућност да причају о животу и обичајима у Призрену значила је — макар на тренутак — враћање у контекст.

У оживљеном контексту лазарице су добијале посебан значај. О њима су најрадије говорили, а догађало се и да устану да би визуелно дочарали њихову игру, па и да запевају. Сећање, увек непоуздано и селективно, у избегличкој ситуацији обојено је још и јарком носталгијом и идеализацијом.

„Више знам турску свадбу него српску“

Призрен је последњих неколико векова мултинационална и мултилингвална средина, коју карактерише билингвизам и полилингвизам, као и изузетно висок степен међусобне толеранције и културне размене (Реметић 1996:335, 337). Информатори су са много носталгије описивали живот у Призрену и дружења са Албанцима, Турцима и Муслиманима:

*Призрен нам је био царски град!.. Много смо лејо живели тамо. Не знам, са наши мештани, Шийтарке, много смо ми лејо живели... Ја сам комисију имала много финог;*

*Лејо, најред било лејо. Живој било. Шийтарке, овако смо биле са Шийтарке (показује испреплетене прсте једне и друге руке). Ја стајнујем овде, а Шийтарка одма до мене. Само зид не двоји. Ој, ће искочи: 'Ајде, Живка, кафу да пијемо'. Ја ће идем. Ако љавим пију, ће ги дадем. Ако љрави пијуа ће ми даде. Смо живеле много лејо;*

*Ја сам љорасла уз Муслиманке;*

*Ја сад више знам љурску свадбу, него српску.*

*Жалимо свој крај, да љрежалимо не можемо... Да ми је још јенјуји да идем у Призрен, одма да умрем, не би се жалила.*

Саговорница која је свој живот провела на Баждарани (делу Призрена), у окружењу Турака, изразила је жаљење што није понела љурску ношњу наслеђену од мајке, коју је облачила у посебним приликама (с поносом је показала фотографију). У таквој одећи биле су одевене невесте Српкиње у неким сегментима свадбе, као и на Младенце (22. марта) све до 1999. године. Она је причала и то да су јој на славу долазили пријатељи Албанци, код којих је она одлазила другог дана Бајрама, када су домаћини за госте Србе припремали послужење попут славског. У невољи и болести тражили су помоћ од хоце, али су је исто тако и пружали

свима онима којима је била потребна (магијским путем: *стирашњица, гледање на олово*).

У средини вишевековног суживота и преплитања културних елемената различитих народа, лазарице су функционисале као српски обичај.<sup>10</sup> Како је објаснила једна од саговорница: *Свака српска кућа љо воли*. У Призрену лазарице су обилазиле искључиво српске куће. Саговорнице рођене у селу Локвица (1924. и 1937. године) сећале су се да су као лазарице у детињству посећивале куће Муслимана, где су биле богато дариване. Лазарице из Локвице одлазиле су и у Јабланицу, суседно муслиманско село (*У муслиманско село, чисто где је, ишли смо. Једно село се звало Јабланица. Тамо, кад ће дођемо, не можемо да љонесемо! Јаја, кориа љуна!*).

„Добро јутро у кућу, Лазаре!“

Половином двадесетог века у Призрену је било пуно лазаричких поворки, па чак и више њих у истом делу града. Дешавало се да једну кућу посети више група, али се строго водило рачуна о томе да се оне не сусретну. Временом се број лазаричких група смањивао, али континуитет није прекидан.

Уочи Лазареве суботе девојчице узраста од 12 до 16 година брижљиво су се припремале у оној кући из које ће пре зоре кренути у опход. Групу је сачињавало пет или седам девојчица, плус *Лазар* и *Лазарица*, који се не броје. *Лазар* је нешто старија и виша девојка, са дугом косом. Његови атрибути су шешир, накићен перуником и *басијан*, штап са топузом, који је такође накићен перуником, али и другим цвећем. *Лазарица* је покривена *дишемом*, танким платном, тако да јој се не види лице. *Лазар* удара штапом сваког ко покуша да је открије. *Лазар* и *Лазарица* били су одевени у традиционалну женску одећу: белу дугачку кошуљу и жуту набрану сукњу<sup>11</sup> с *бошчом*, врстом прегаче, напред. *Лазарица* је носила *љеришане*, наниз од имитације дуката. Остале учеснице, *лазарице*, такође су у традиционалном костиму, али са мање украса (*Ношња је била само љако! Како је било лејо!*).

Капија сваке куће је отворена, испред је поливено и пометено: чекају се лазарице. Пре њиховог доласка било је неопходно појести мало хлеба. Домаћица их дочекује, деца гледају са прозора. Оне улазе у двориште,

<sup>10</sup> У Призрену је половином деведесетих година двадесетог века, према проценама његових становника, било не више од 8% Срба (Реметић 1996:335).

<sup>11</sup> Сукње су се касније позајмљивале из села Љубижда. Они који су у Призрену имали традиционалну одећу (саговорница је означавају као *ношњу*) чували су је као драгоценост и нерадо су њене елементе позајмљивали.

певајући: *Добро јуџро у кућу, Лазаре! / Ова кућа богаџа / са хиљаду дукаџа / овде браћа живују... Лазар стоји, Лазарица се окреће око своје осе у десно цупкајући ногама, а остале учеснице обилазе око ње (Лејо је било, шџа њеи).* Онда оне певају песму намењену сваком члану породице, изражавајући добре жеље.<sup>12</sup> Домаћица их дарује храном и новцем. Уколико је у кући током године био некакав радостан догађај (рођење детета, свадба) домаћица их дарује и пешкиром. При поласку, лазарице се опраштају: *Сџанџе збогом из куће!* Лазарице не посећују оне породице које су у жалости, али домаћица може да их сретне и да их дарује. Саговорница, која је у лазарицама учествовала пет пута, сећала се да су најрадије ишле у Богословију, јер су тамо добијале највредније дарове.

У селима у околини Призрена, лазарице су се појављивале у другачијим варијантама. У Локвици, навече, пре Лазареве суботе, све лазаричке поворке су се окупљале у *средсело*, на својеврсној смотри. Оне су поређане у низ играле цупкајући у месту, док су сви присутни посматрали навијајући и оцењујући која група лепше изгледа (*Мој је Лазар најлеџи! Наша Роса најлеџа!*). Лазаричку поворку сачињавали су: *Лазар* (атрибути: шешир и кишобран, накићен *манисџрама*), *Лазарче* (девојчица од седам до девет година, најлепше обучена, окићена *манисџрама*) и три *певачице*. Све учеснице биле су одевене у свечану женску одећу, са обавезном белом кошуљом и жутом *бошчом* (*Лазарче* је носило *бошчице* — *бошчу* мањих димензија).

Следећег дана, у зору, лазарице су кретале у опход кућа свог села, као и суседних муслиманских. Половином двадесетог века, при уласку у кућу, певале су песму у којој су *цара* и *царицу* заменили *Тџџо* и *Тџџовка*: *Бог џоможе у кући / ова кућа меџена / чија кућа меџена / ова кућа Тџџова / нек искочи Тџџовка / да дарује Лазара. / Еј, Лазаре, Лазаре, / окрени се, Лазаре, / заврџи се, Лазаре, / да џи видим одело.*

Детету су певале: *Гркало је голуџе / у свилене џелене, / чија ли је мајчица / која деџе џревија...*, а девојци: *Море Вуко, девојко, / шџо си леџа, џреллеџа... (Пуна корџа, крошња да кажемо, оне џорбе џлеџене, јајца ће донесемо, свака кућа ће исџевамо... По муслиманске села смо ишли. Не можемо да донесемо: брашно, јајца, вуна, џасуљ).*

У селу Новаке лазарице су називане и *џодорице*.<sup>13</sup>

У Врањској Бањи, где су сада смештени, нема лазаричких поворки, па старија саговорница прича: *Овде лазарице нема. А, бре, џамо, у Призрен, обавезно лазарице... Овде гледам, чекамо лазарице, нема нишџа да*

<sup>12</sup> Саговорници су једва успевали да се присете понеког стиха. Текстове лазаричких песама в. у Павловић 1939:265–269, Лазаревић–Големовић 1957:561–562.

<sup>13</sup> О вези св. Тодора и лазарица в. Филиповић 1950:28; Зећевић 1973:70–71.

*видимо. Нишџа нема. Овде нема. А џамо у Призрен да џи је мило Лазара да џогледаш... А овде нема нишџа! Нема леџо нишџа овде... У Бања нема, а џо други градови не знам. Али не џраеџи нишџа овде ка ми.*

\* \* \*

Ритуалне поворке попут вучара, краљица и додола, информаторима из Призрена и околних села нису биле познате. Саговорница (рођена 1940. у Призрену) прокоментарисала је: *Ја се сећам, као деџе, додоле су Турџи играли.* Одржавању (само) лазарица и то у пуном облику све до 1999. године свакако је доприносила и чињеница да су биле прихваћене од стране православне цркве.

Крајем осамдесетих година двадесетог века, у таласу општег повратка традицији, лазарице су могле имати и функцију симболизације етничког идентитета. Сада, у периоду расејања лазаричка поворка својом формом и садржајем (девојчице које иду од куће до куће и песмом изражавају добре жеље, за шта добијају дарове) представља погодан пехар за уливање носталгије.

## SEARCHING FOR THE LOST CONTEXT: “LAZARICA” IN PRIZREN

### Summary

The author analyzes the traditional Serbian custom “Lazarica”, which persisted in Prizren and the surrounding villages until 1999, with the later “returning to tradition”. According to the statements of the informants — refugees from Kosovo and Metohija, temporary settled in the collective refugee camp of Vranjska Banja — the traditional folk custom “Lazarica” maintained its original form until 1999. The texts of Prizren “Lazarica” songs preserved more ritual elements than the already published versions from the Vranje region, considered to be similar to love songs. During the 80’s of the XX century, within the movement of “returning to tradition”, the custom of “Lazarica” also functioned as a symbol of ethnic identity. Because the informants live in exile, the form and content of the “Lazarica” custom (girls going from house to house, wishing good luck with their songs) are a good medium for provoking nostalgia.

## ЛИТЕРАТУРА

- Антонијевић 1997 Д. Антонијевић: *Дромена*, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања, књ. 72, Београд.
- Бандић 1991 Д. Бандић: *Народна религија Срба у 100 њојмова*, Нолит, Београд.
- Бован 1980 В. Бован (прир.), *Народна књижевност Срба на Косову, Лирске њесме I*, Јединство, Приштина.
- Zečević 1970 S. Zečević: *Zmija kao faktor geneze prizrenskih lazarica*, *Glasnik Muzeja Kosova X*, Priština, 121–139.
- Zečević 1973 S. Zečević: *Elementi naše mitologije u narodnim obredima uz igru*, Izdanja Muzeja grada Zenice, Radovi V, Zenica.
- Златановић 1982 М. Златановић, *Народно њесништво јужне Србије*, Народни музеј, Посебна издања, књ. 7, Врање.
- Ковачевић 1978 I. Kovačević: *Socijalni sadržaj običaja o Lazarevoj suboti*, *Etnološke sveske I*, Београд, 123–131.
- Костић 1982 П. Костић: *Лазарице у селу Сурлици*, *Гласник Етнографског музеја* 46, Београд, 9–39.
- Лазаревић–Големовић 1957 Ј. Лазаревић–Големовић, *Лазарице у Призренском Подгору*, *Гласник Етнографског института САНУ II–III*, Београд, 557–563.
- Малешевић 1995 М. Малешевић, *Сестринска солидарност — избеглице из бивше Југославије у Њујорку*, *Гласник Етнографског института САНУ XLIV*, Београд, 197–206.
- Малковић 1997 Т. Малковић: *Лазарице*, издање аутора, Београд.
- Павловић 1939 М. Павловић: *Говор Срепчичке Жупе*, Српски дијалектолошки зборник VIII, Српска краљевска академија, Београд.
- Реметић 1996 С. Реметић: *Српски призренски говор I (гласови и облици)*, *Српски дијалектолошки зборник XLII*, Београд, 323–614.
- Сикимић 2004 Б. Сикимић, *Актуелна теренска истраживања дијаспоре: Срби у Мађарској*, *Теме* 2, април–јун, Ниш, 847–858.
- Филиповић 1950 М. С. Филиповић, *Трачки коњаник*, Матица српска, Нови Сад.
- Хаџи Васиљевић 1890 Ј. Хаџи Васиљевић, „Лазарице“, српски народни обичај у Врању и Врањском округу, *Брасиво IV*, Београд, 66–94.

## МИТ: ИЗМЕЂУ ФИКЦИЈЕ И ФАКЦИЈЕ

МАРИЈА ИЛИЋ

Балканолошки институт САНУ, Београд

*Апстракт:* На основу транскрипта разговора са информатором из околине Пећи на митолошке теме, анализирана је позиција истраживача, стратегија постављања питања, као и статус који митско биће *аждаја* има у представљеној говорној ситуацији. На крају је према исказима информатора формирана етнолингвистичка одредница.

Разговор са информатором Арсенијем Ивановићем (1929, средња школа, село Набрђе<sup>1</sup>), вођен је у избегличком кампу Лештане (29. XII 2002). У тренутку када се разговор води, информатор је расељено лице, смештен са сином, снајом и унуцима у колективном центру.<sup>2</sup> Као истраживач користила сам етнолингвистички упитник са циљем да прикупим што више етнолингвистичких и етно-дијалекатских факата за ограничено време. Информатора сам тог дана први пут упознала: са становишта истраживача-етнолингвисте он се уклапа у схему компетентног информатора према годинама старости и везаности за место рођења, док његов степен образовања указује на могући отклон од руралне средине и повећани утицај писане културе.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Набрђе је село у околини Пећи, које је имало већинско албанско становништво и према извештају нашег информатора само три српске породице.

<sup>2</sup> Погољна околност рада у избегличком кампу је та што су дислоцирани људи углавном без обавеза и послова које су обављали код својих кућа, тако да имају „сувишак“ времена. Недостаци оваквог рада су стална флукуација људи из собе у собу, као и чињеница да у једној соби често живи многочлана породица, тако да је тешко обезбедити неопходно одвајање истраживача и информатора ради вођења и снимања разговора.

<sup>3</sup> О компетентном информатору у етнолингвистичким истраживањима уп. Сикимић 2002.

## Метода: митологија као тема за разговор

Етнолингвистички упитник има широк распон тема које се углавном односе на духовну културу: од животног и годишњег циклуса све до митологије.<sup>4</sup> Искуство рада на терену показало је да, узимајући у обзир индивидуалне специфичности информатора и истраживача, теме везане за митологију спадају међу најделикатније. Деликатнима за разговор их чине обичајни и магијски табуи који се за њих везују, као и идеолошко опозиционирање религијским одредбама. Питање везано за митолошке теме тиче се, поред осталог, личних веровања и потребно је да информатор има елементарно поверење у истраживача како би изнео своја искуства везана за те теме. Митолошке теме су, уосталом, идеолошки опозиционирани и скептицизму модерног доба, што утиче у мањој или већој мери и на истраживача и на људе традицијске културе.

Саговорници са Косова нису показали дистанцу у односу на свет народне митологије која је важан чинилац њиховог ритуалног живота; због тога се у разговору релативно лако прелазило на митолошке теме. Једино примећено ограничење односи се на табуе везане за демоне који се још увек доживљавају као потенцијално опасни (нпр. вештица, вампир). Могу се пратити паралингвистички и лингвистички индикатори односа информатора према још увек активно опасним демонима (нпр. вештица, вампир) и демонима који се фолклоризују (нпр. караконцула, аждаја, вила);<sup>5</sup> односно како биографске, документарне и веристичке нарације постепено замењују фолклорни текстови.

## Контекст: синопсис разговора

Информатор Арсеније Ивановић, иако има средњошколско образовање, готово да није показао дистанцу у односу на народну митологију. На митолошке теме се дошло одмах након уводног дела разговора. Транскрипт овог разговора представља врло сложен етнодијалекатски

<sup>4</sup> Овде се пре свега мисли на упитник Плотникова 1996, који је коришћен као полазиште за истраживачки рад; у истраживању словенских говора на Косову коришћени су и класични дијалекатски упитници који испитују лексичку материјалне културе у руралним срединама.

<sup>5</sup> Поред паралингвистичких показатеља да се ради о још увек активно опасном демону (информатор се теже одлучује да прича о томе, снижава глас, неки пут се осврће) постоје и лингвистички индикатори — магијске формуле које се активирају при помену опасног демона, уп.: „(Јесте испричали некоме за тај ваш сан да сте сањали да вас та жена тако притискала?) Причала сваком. (И шта кажу они, ко је то?) Вештица, убио ју Бог, кажу. Шта ћеш. Изела камен и дрво. (Како изела?) Камен и дрво. Да не је’ никога више.“ (Белошевић Стојна, 1929, рођена у Вериће, удата у Жаково, околина Истока, нема школе, деветоро деце). Овај исказ забележен је током истраживачког рада (19. XII 2002) у избегличком центру Лештане.

текст са бројним дигресијама које су усмераване асоцијацијама и питањима и истраживача и информатора.<sup>6</sup> Будући да је предмет интересовања у овом раду само један сегмент разговора (легенда о аждаји), биће представљен кратак синопсис, како би се могао видети контекст и говорни оквир у коме се добија прича о аждаји. Курзивом су обележени делови који се односе на одговор или дигресију информатора, термини су дати у полунаводницама:

питање о записима — легенда о ‘аждаји’ поред записа — питање о табуу проласка поред записа — *шабу* проласка поред гробља и ‘љугаји’ (вампир) — фолклорни сиже о невести која је *прогушала јабуку* (уп. интернационални сиже АаТн 709) — питање о аждаји — ‘аждаја’ и *иланине* — питање о закопаном благу — *прича о закопаном благу* — питање о микролокалитетима — легенда о Косову као некадашњем језеру<sup>7</sup> — питање о светом Виду и Богородици — легенда о грађењу ‘Швајског моста’ (мотив «зидање Скадра»; уп. Krstić 1984: А 5,22) — питање о вилама и опасном месту да се нагази — ‘огребина’ и *ојет* о ‘аждаји’.

На питање о једној легенди информатор често одговара причом о другој (нпр. питање о светом Виду и Богородици — легенда о грађењу ‘Швајског моста’ (мотив „узиђивања људске жртве“; Krstić 1984: А 5,22). Уочава се да све дигресије припадају митолошко-фолклорним темама, што указује да и сам информатор интуитивно сврстава разна предања (етиолошка, демонолошка) у исти корпус.<sup>8</sup>

## Прагматика: стратегија питања

О субјективним ограничењима истраживача и његовом утицају на информатора у етнолингвистичком интервјуу већ је писано.<sup>9</sup> Сикимић (2004: 852) полази од савременог концепта ‘објективације’ испитаника (за разлику од уобичајене праксе ‘опсервације’) и разликује више нивоа

<sup>6</sup> О термину „етнодијалекатски текст“ уп. Сикимић 2002.

<sup>7</sup> Ова легенда у ствари вероватно представља усмену интерпретацију научне хипотезе о постанку косовске потолине од језера (уп. нпр. Цвијић 1996:386–388). Било би значајно истражити како је ова легенда доспела до информатора: преко писмене културе и школе или је дошло до повезивања са неким старијим етиолошким предањем.

<sup>8</sup> У науци је већ утврђено да већина сижеа и мотива усмене прозе (бајки, предања) води порекло од мита (уп. Мелетински 1983:267; Детелић 1996:13). Смештање разних предања у исти контекст можда указује на подсвесно осећање информатора да ова предања везује припадност истом корпусу — митском. То такође може бити и индивидуална особеност ове конкретне говорне ситуације и производ случајности.

<sup>9</sup> Утицај истраживача на дискурс информатора у етнолингвистичким интервјуима анализиран је у: Сикимић 2004 и Илић 2005; у социолошким интервјуима у: Гоффманова 2000; са становишта прагматичке лингвистике тај утицај је анализиран нпр. у Perlin et al. 2003.

на којима долази до успостављања релација истраживач — информатор, информатор — говорна ситуација (од лингвистичких „језичка интерференција“ до паралингвистичких „емотивне реакције“).

1. Критика истраживачке позиције: интерференција

1.1. Неактивирајуће конструкције

Иако је начелно непожељно почињати питања са: *јесте ли, да ли сје, на која очекивани одговор може бити: да или не*, у транскрипту се види да је већина питања управо тако формулисана. Овако учестала пракса може се објаснити потребом истраживача да се уштеди на времену и што пре добије жељени одговор:

[1] (А јесте имали у селу записе?) Не. (Нисте имали закршћена дрва?) Не, не.

Некада саговорник, без обзира на тако формулисана питања, даје шире објашњење. И информатор и истраживач су свесни да се не ради о неком интервјуу упитничког типа већ о интервјуу — разговору, зато се јављају разговорне дигресије:

[2] (Јесу они били око цркве или поред, или?) Не, не, они су били ван ван ван цркве. Ван цркве, то је било, школа стара била раније, поред ти дубова. И сад та школа нестала, сад је нова рађена. И ти дубови су били поред те школе. И нестало, нема ту ништа.

Исту релацију истраживач-информатор, само у обрнутом смеру, анализира Сіrković 2004. Према типу одговора који настају као последица одређених истраживачевих питања ауторка уочава три типа одговора, од којих би конкретно овој релацији одговарао тип „директан минимални одговор“ (уп. [1]) и тип „директан одговор са објашњењем“ (уп [2]).

1.2. Индуковање (не)одговарајућег термина<sup>10</sup>

Индуковање (не)одговарајућег термина може се пратити на више нивоа: лексичко-фразеолошком [3], [4], на нивоу синтаксичке конструкције (нпр. [2] „(Јесу они били око цркве или поред, или?) Не, не, они су били...“ или [5]), и на нивоу сижеа.

[3] (Нисте имали закршћена дрва?) Не, не

<sup>10</sup> Термин који означава овакву интерференцију преузет је из: Сикимић 2004:852, с тим што Сикимић не користи заграду у „(не)одговарајући“; у овом случају употребљена је заграда да би термин обухватио и индукцију „одговарајући“ термина. У Сикимић 2004 овај термин се односи пре свега на лексичко-фразеолошки ниво тј. на понављање лексеме или фразе из истраживачевог питања. Међутим, у нашем случају значење овог термина проширено је и на друге језичке нивое (о индукцији синтаксичке конструкције уп. Илић 2005).

[4] (И шта је још причао, како изгледа она?) Она изгледа као животиња нека.

Сугерисањем синтаксичких конструкција може се посредно сугерисати и сиже.<sup>11</sup> У овом транскрипту глагол који истраживач најчешће користи у питањима је *причали* (нпр. [4], [5]). На тај начин се сугерише информатору да су пожељне форме које подразумевају „причање“ као посредовање — дакле легенде, предања, митови.

[5] (А шта су то *причали* за аждају, то ми је интересно?) Аждаја, и сад се *прича* за аждају да да да постоји.

1.3. Етнографско/дијалекатско знање<sup>12</sup>

Етнографско знање помаже истраживачу у вођењу разговора и у мимикрији — истраживач се представља као неко ко дели свет сличних представа са информатором (нпр. [6]).<sup>13</sup>

[6] (А чуди ме то за виле. Ја сам, исто то кад сам била у том Крњину, ту су ми показивали ‘де је овако спаљена земље у кругу, ту су ми говорили да је вилинско коло. Ту се не да деци да се гази.) Ја за-то не-знам, само знам на планину, нашу планину, ама све би реко човек да је то, то је вила.

Такво знање може бити неопрезно искористићено као директна сугестија сижеа или предања информатору (нпр. [6], [7]).

[7] (А јесу причали ‘де, можда, ‘де су били ти дубови да је можда било неко закопано благо или тако нешто? Да је та аждаја можда чувала то закопано благо?) Нису о томе причаљи. Нису, да су то причаљи, копаљи би људи. (смех).

2. Критика истраживачке позиције: емотивне реакције<sup>14</sup>

Из питања и констатација се види да је методска стратегија истраживача анагажована позиција. Могу се регистровати разне емотивне реакције: чуђење (уп. питања: „Озбиљно?“ Или „С ногом?“), задовољство (уп. „А шта су то причали за аждају, то ми је интересно?“), „Што је то занимљиво за ту аждају, што сте ми испричали“, жеља (уп. „Баш би’ волела то да видим.“).

<sup>11</sup> У Илић 2005 уочено је како употреба безличних питања утиче да информатор транспонује причу на општи хабитуални план, а да на нивоу (ре)презентације те конструкције утичу на представљање идеалних модела обичаја.

<sup>12</sup> Термин преузет из Сикимић 2004.

<sup>13</sup> Наравно такво представљање може бити засновано и на личним убеђењима истраживача.

<sup>14</sup> О емотивним реакцијама пише такође Сикимић 2004, имајући у виду пре свега реакције информатора.

Ипак, често се не може разлучити да ли иза неке „емотивне“ реакције не стоји истраживачки интерес: нпр. чуђење као подстицај за даљу причу или за понављање неког детаља, задовољство као „награда“ информатору у виду похвале, жеља као доказ емпатије истраживача са информатором. И наравно у овом случају се увек може отворити питање истраживачке етике: дакле, до које границе је етично ићи у оваквим истраживањима.<sup>15</sup>

### 3. Фикција / Факција

Из позиције истраживача може се јавити проблем: како поставити озбиљно питање о нечему што вам се често чини као фикција? Сама чињеница да истраживач поставља питања о демонима доказ је фолклорном статусу демонологије у његовој истраживачкој стратегији.<sup>16</sup> Са друге стране, никада се не зна какав ће став имати информатор: да ли је свет демона за њега факција или фикција. Стратегије постављања питања у оваквим случајевима врло су различите и зависе од свих чинилаца говорне ситуације.

Прича о аждаји почиње спонтано и за истраживача неочекивано. Ипак информатор уводи *аждају* глаголом *йричайиш*: „Па *йричају* — аждаја, да је то можда било нека светиња.“ Тај глагол, а и речца *можда* свакако сугеришу дистанцу у односу на митску реалију аждаје, али он може бити последица формулације из претходног питања (уп. „А тај дуб, је л’ се *йричало* нешто о њему ‘де се скупљали људи?’“). Позитивна реакција истраживача на помен *аждаје* (уп. „А шта су то причали за аждају, то ми је *интересантно*?“) утиче да информатор смањи показану дистанцу („Аждаја, и сад се *йрича* за аждају да да да постоји, аљи да је *шо* нека сила, велика, да ту нико не сме да приђе њој“). Информатор реалију *аждаја* преноси из равни прошлости у раван садашњости, из равни „приче“ у раван тврдње (уп. „аљи да је *шо* нека сила“). Ипак, задржавање глагола *йрича се* и израз *шо су сумљели* показују да дистанца још увек постоји. Постепено смањивање дистанце утиче и на истраживача који већ поставља питања са конкретним субјектима (уп. „Ко је гле-

<sup>15</sup> О истраживачкој етици у истраживању „скривених мањина“ уп. Procišer 2004; о етици се може размишљати и када подстичемо свесно или несвесно емотивне реакције код информатора.

<sup>16</sup> На сличан начин би се могло размишљати и о теми народне магије у етнолингвистичким интервјуима. Наиме, у којој мери народна магија и демонологија припадају још увек табуисаним темама народне културе и њеном тајном знању. У свету савремене традицијске културе народна магија *de facto* делом још увек спада у тајно знање, док је демонологија вероватно на прелазу између тајног знања и фолклора.

дао?“). Истраживач чак тражи веристичку потврду реченог (уп. „Озбиљно?“, „Са ногом?“).

У другом одломку интервјуа информатор говори о *аждаји* без дистанце у форми тврдњи (уп. „Она само планине. Она је планине“), што истраживач прихвата и такође говори о *аждаји* као о реалитету (уп. „Значи, аждаје воле само планину“). Укидање дистанце у односу на митски реалитет аждаје показује градацију током разговора. Климакс је у трећем одломку када истраживач тражи од информатора опис аждаје као конкретног бића (уп. „(Је л’ може она да говори људским гласом, аждаја?) Не верујем, не. (А је л’ има једну главу или више глава?) Па изгледа ко ко ко да има две главе. Двоглава. (пауза) (А које боје?) Ко црнкасте. (пауза)“). Таква питања и одговори не само да укидају сумњу у постојање аждаје него прихватају или сугеришу могућност њеног отелотворења у сваком тренутку.

Не улазећи у анализу личних убеђења истраживача и информатора, у овом говорном чину *аждаја* је из равни фикције транспонована у раван факције коју су прихватили и информатор и истраживач.

### Митолошки десигнат: *аждаја*

Опис десигната добијен је из више исказа истог саговорника. Кад год се истраживач након неке говорне дигресије врати на тему аждаје, информатор новим подацима употпуњава свој круг представа о овом митском бићу. То може сведочити о некада широком комплексу веровања, предања и легенди које се везују за аждају. Аналитички опис аждаје дат је у форми одреднице и то по моделу предложеном у: Илић 2005.<sup>17</sup>

*Десигнај*: аждаја

*Ојис*: 1. живи међу дубовима које нико не може пребројати („Па причају — аждаја, да је то можда било нека светиња. Аждаја. И због тога није могло, нико није могло те дубове, овај, да и’ преброји“).  
2. јавља се у лику полужене-полуживотиње која чешља ногом своју дугу косу („Гљедали су, долази ко женска. И чешља косу, велику косу, д’ извинете до до доне (?). И гљедали су како се чешља та аждаја и нису смељи они да приђу ту. (А ко је гледао?) Мољим? (Ко је гледо?)

<sup>17</sup> У Илић 2005 предложен је модел етнолингвистичке одреднице следеће структуре: ◇ дијалекатски термин [научни термин]; ○ изведенице, типичне фразе или пословице; ◆ научни опис десигната са илустративним исказима информатора; ▲ оцена информатора о прагматичком значењу; ► подаци из литературе о блиском етничком и регионалном окружењу; ▼ коментари о усменом дискурсу информатора и подацима добијеним у исказима.



Па гледао је, неко је гледао то и прено је. (Озбиљно?) Пренео је. (И шта је још причао, како изгледа она?) Она изгледа као животиња нека, али има велику косу и са ногом чешаљ узме и чешља се.“)

3. живи у планинама, а један камен изгледа као аждаја: има две главе и ноге, црнкаста је. („То је такав лик, има оно кад сунце угрије, реко би ти: ‘Ено је, жива је, ту је. Ту је аждаја.’ На тај крш, камен. (Баш би’ волела то да видим.) Аждаја, аждаја, то то то је сила, кажу, не сме нико да приђе. (Је л’ може она да говори људским гласом, аждаја?) Не верујем, не. (А је л’ има једну главу или више глава?) Па изгледа ко ко ко да има две главе. Двоглава. (пауза) (А које боје?) Ко црнкасте.“)

*Прагматичка оцена:* Сањају аждају, велџика, ноге оно. Да она кад зине може човека да да да прогута. Која сила. (пауза) (Јесу то сањали кад ће нешто лепо да им се деси или кад нешто лоше?) Лоше.

*Литература:* Термин *аждаја* („незасита особа или домаћа животиња“ Косово, Елезовић I s.v. *аждаја*; „незаситост“ Призрен, Чемериќић 2001 s.v. *аждаја*; уп. ЕРСЈ I s.v. *аждаја*; „смук коме се прекине један део репа и онда добије крила и гриву и лети“ Средска, Вуќановић 2001 s.v. *аждер*); будући да су представе о *аждаји* код балканских Словена хибридне *аждаја* се повезује са *ламјом* и *халом* (СМ s.v. *аждаја*); веровања о *аждаји* раширена су у фолклору балканских Словена, она се најчешће везује за језера и дубоке воде, а по дистинктивним цртама забележеним у одредници најближе је веровање из Бугарске (Родопи) где је описују као „змију са две главе, или као нешто велико што се може преобрати у разне облике“ (СМ s.v. *аждаја*); повезивање са женским ликом постоји у веровањима о *ламји* и о (*хали*) (СМ s.v. *ламја*; s.v. *хала*); веровања о *ламји* у лику жене (Ботевград — Бугарска; Дебар, Кичевски крај, Скопље — Македонија), везаност за планину (Ћустендилски крај, Бугарска), као и ареал термина и семантичких поља термина *хала* / *ламја* / *аждаја* в. у: Плотникова 2004:668–676; овакво предање се по неким елементима може довести у везу са митским бићима *змај* (женски лик, Сува Река, Вуќановић 1986:445; везаност за планину и старе хростове СМ s.v. *змај*) и са *караконцулом* (женски лик дуге косе СМ s.v. *караконцула*).

Транскрипт (знаци у транскрипцији: л<sup>о</sup> — полумекко л)<sup>18</sup>

(А јесте имали у селу записе?) Не. (Нисте имали закршћена дрва?) Не, не. (А тај дуб, је л се причало нешто о њему де се скупљали људи?) Па видите, у Накло је било, било једна површина од можда десет ари, она је била све дубови. То су били ти записи. И те дубове, то је интересатно и дан данас се прича, те дубове нико није мого да и’

<sup>18</sup> На жалост, транскрипцијски знаци у српској етнолингвистичкој школи нису једначени, зато је избор симбола у транскрипцији често препуштен аутору.

преброји. Покушавали су да ставе по-једног човека, поред сваког дуба и нису могли, па су звали војску. И војнике стаљали и те дубове, није могло да се. Па причају — аждаја, да је то можда било нека светиња. Аждаја. И због тога није могло, нико није мого те дубове, овај, да и’ преброји и сада постепено, то је било, они су биљи велики, трули, и постепено они се овај изгубиљи, пропаљи су. Оно од ветра и оно, обаљиљи и сада нема ту ништа. (Јесу они били око цркве или поред, или?) Не, не, они су биљи ван ван ван цркве. Ван цркве, то је било, школа стара била раније, поред ти дубова. И сад та школа нестала, сад је нова рађена. И ти дубови су били поред те школе. И нестало, нема ту ништа. (А шта су то причали за аждају, то ми је интересатно?) Аждаја, и сад се прича за аждају да да да постоји, аљи да је то нека сила, велика, да ту нико не сме да приђе њој, и да ту долази, гледали су, долази ко женска. И чешља косу, велику косу, д’ извинете до до доне (?). И гледали су како се чешља та аждаја и нису смељи они да приђу ту. (А ко је гледао?) Мољим? (Ко је гледао?) Па гледао је, неко је гледао то и прено је. (Озбиљно?) Пренео је. (И шта је још причао, како изгледа она?) Она изгледа као животиња нека, али има велику косу и са ногом чешаљ узме и чешља се. Чешља главу. И то су сумљели да није то та аждаја. (Са ногом?) Да. Да није то та аждаја. (А јесу причали ‘де, можда, ‘де су били ти дубови да је можда било неко закопано благо или тако нешто? Да је та аждаја можда чувала то закопано благо?) Нису о томе причали. Нису, да су то причали, копаљи би људи. (смех) (Што је то занимљиво за ту аждају, што сте ми испричали) Па јесте, јесте.

\*

(А јесу биле још неке приче везане за аждају, где она воли да буде?) Планине. (Зашто баш у планине?) Она само планине. (пауза) Она је планине. И увек су викали и постоји стварно, постоји камен. Планине, како је камен онај постаљен оно. Исто има ноге, има главу велџику, исто ко аждаја, стоји на врх планине наше. И кажу то је та аждаја. (А како су то Шиптари звали?) Па и они немају други језик. Аждаја. (И они тако кажу?) И они исто ко ми. Пуно назива, пуно ствари, не мож д’ изговоре друкше него исти назив наш. (пауза) Ево на пример, наше село зове се Набрђе. Они шиптарски не-знају друкче да га окрену. Набрђе. „Со ро шоп?“ — „Набрђе.“ (Значи, аждаје воле само планину) Планину.

(А чуди ме то за виле. Ја сам, исто то кад сам била у том Крњину, ту су ми показивали ‘де је овако спаљена земље у кругу, ту су ми говорили да је вилинско коло. Ту се не да деци да се гази.) Ја за-то не-знам, само знам на планину, нашу планину, ама све би реко човек да је то, то је вила. То је аждаја, не вила, него аждаја. То је такав

лик, има оно кад сунце угрије, реко би ти: „Ено је, жива је, ту је. Ту је аждаја.“ На тај крш, камен. (Баш би’ волела то да видим.) Аждаја, аждаја, то, то, то је сила, кажу, не сме нико да приђе. (Је л’ може она да говори људским гласом, аждаја?) Не верујем, не. (А је л’ има једну главу или више глава?) Па изгледа ко, ко, ко да има две главе. Дво-глава. (пауза) (А које боје?) Ко црнкасте. (пауза) (А реците ми да л’ сте ви некада сањали ту аждају?) Не нисам, аљи има људи који су сањали. (И шта су сањали? Јесу причали?) Сањају аждају, вел’чика, ноге оно. Да она кад зине може човека да, да, да прогута. Која сила. (пауза) (Јесу то сањали кад ће нешто лепо да им се деси или кад нешто лоше?) Лоше. (Аха, значи она значи нешто лоше.) Да, лоше, лоше. Каже није добро аждају овај сањати. (Није добро.) Не.

## MUTH BETWEEN FICTION AND FACTION

### Summary

The subject of this paper is the transcribed ethnolinguistic interview on the mythological topic with one refugee from Peć surroundings. The ideological and pragmatic controversies of this subject in contemporary researches were also discussed. The author underlines the role of the researcher and the pragmatic aspects of her/his influence on the informant during the conversation together with the position of demons, representing system of old mythological believes in the analyzed communicative act. Finally, the mythological being *aždaja* was represented in the form of the ethnolinguistic lexicon lemma.

### ЛИТЕРАТУРА

- Вукановић 2001 Т. Вукановић: *Енциклопедија народног животоња, обичаја и веровања у Срба на Косову и Метохији*, Београд.
- Гоффманова 2000 Ј. Гоффманова: ‘Подсказывание’, ‘поддакивание’ и другие виды стратегии преодоления коммуникативных барьеров, *Язык как средство трансляции культуры*, Москва, 132–153.
- Детелић 1996 М. Детелић: Од мита до формуле (у част Алјоза Шмауса), *Мий*, Зборник радова, Нови Сад, 13–20.
- Елезовић I Г. Елезовић: Речник косовско-метохијског дијалекта I, *Српски дијалектолошки зборник* 4, Београд, 1932.
- ЕРСЈ I *Етимолошки речник српског језика* 1, А–Аш, Београд, 2003.
- Илић 2005 М. Илић: Ка етнолингвистичком речнику чипских Срба модели етнолингвистичког дискурса у етнодијалекатском тексту,

Зборник радова са скупа: *Идентитет и јоложај српске мањине у централној и југоисточној Европи*, Београд, 2005, (у штампи).

- Мелетински 1983 Е. Мелетински: *Поетика мийа*, Београд, Нолит.
- Плотникова 1996 А. А. Плотникова: *Материалы для этнолингвистического изучения балканославянского ареала*, Российская академия наук, Институт славяноведения и балканистики, Москва 1996.
- Плотникова 2004 А. А. Плотникова: *Этнолингвистическая география Южной Славии*, Москва, 2004.
- Сикимич 2002 Б. Сикимич: От диалектного к этнодиалектному тексту, *Вопросы региональной лингвистики*, Волгоград, 30–40.
- Сикимић 2004 Б. Сикимић: Актуелна теренска истраживања дијаспоре: Срби у Мађарској, *Теме* 2, Ниш, 847–858.
- СМ *Словенска мийологија*, енциклопедијски речник, Београд, 2001.
- Цвијић 1996 Ј. Цвијић: *Основе за географију и геологију Македоније и Сјапе Србије*, Сабрана дела 12, Београд.
- Чемерикић Д. Чемерикић: Збирка речи из Призрена, грађа за РСАНУ.
- Аа Th А. Aarne, S. Thompson, *The types of the Folk-Tale, Folklore Fellows Communications* 74, Helsinki, 1928.
- Krstić 1984 В. Krstić: *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena*, Београд, 1984.
- Ćirković 2004 S. Ćirković: Tehnika izrade crepulja — Romi sa Kosova, Зборник радова са другог међународног симпозијума „Духовната и материјалната култура на Ромите“, Скопје, 16–17. 01. 2004. (у штампи).
- Perrin et al. 2003 L. Perrin, D. Deshaies, C. Paradis: Pragmatic functions of local diaphonic repetitions in conversation, *Journal of Pragmatics* 35, 1843–1860.
- Promicer 2004 K. Promicer: (Ne-)vidljivost skrivenih manjina na Balkanu. Ne-ka teorijska zapažanja, *Скривене мањине на Балкану*, Београд, 11–24.
- Vukanović 1986 Т. Vukanović: *Srbi na Kosovu* II, Vranje.



## ТАЈ ТЕШКО ДА ГУ ИМА ПО КЊИГЕ

БИЉАНА СИКИМИЋ  
Балканолошки институт САНУ

*Айсџракић:* Рад се базира на семиинституционалном дискурсу расељених лица са Косова и Метохије. Избор транскрипата разговора вођених са Гроздом Менковић, рођеном у селу Церница у околини Гњилана, пружа шири контекст фолклорног текста. Заједно са овим транскриптима учињен је покушај деконструкције разговора са истраживачем (нарративна тактика, културна (ре)презентација и неки прагматички елементи који истичу „косовске“ нивое фолклорних наратива). „Слика Косова“ јавља се само на лингвистичком нивоу, јер је за потребе овог рада намерно одабран фолклорни текст као универзалан. Различит избор делова разговора са Гроздом Менковић, пре свега њена усмена историја и делови наратива као одговори на класичан етнолингвистички интервју, дали би сасвим другачију слику (ре)презентације избеглиштва.

Са Гроздом Менковић из села Церница код Гњилана разговори су вођени у више наврата почетком 2003. у њеном стану у избегличком кампу „Радицац“ код Смедерева и у просторијама хуманитарне организације „Здраво да сте“ у Смедереву. Разговорима је увек присуствовала, и у њима активно учествовала, Гроздина породица: супруг Милан Менковић, синови, снаје и унуци, што је готово неизбежна околност живота у избегличком кампу.

Солидна научна апаратура за истраживање феномена избеглица и расељених лица може се наћи на страницама часописа „Journal of Refugee Studies“ (Oxford University Press). Емигрантске приче, као поджанр личних наратива, већ су биле предмет истраживања од стране фолклориста разних земаља.<sup>1</sup> Наративи лица расељених са Косова и Метохије (на јужнословенским језицима) нису до сада у значајнијој мери били предмет пажње истраживача (уп. нпр. Илић et al. 2003, Сикимић 2004в). Овај прилог покушај је да се презентира и анализира семиинсти-

<sup>1</sup> Од новијих радова уп. нпр. Wolf-Knuts 2003 где је дата и исцрпна литература.

туционални дискурс<sup>2</sup> расељених лица са Косова и Метохије: одабрани су транскрипти делова разговора са Гроздом Менковић који представљају шири контекст фолклорних текстова.<sup>3</sup> Прилог се састоји из две целине – у другом делу су транскрипти дијалога Грозде Менковић са истраживачем, а у првом делу је покушај деконструкције овог дијалога (приповедне тактике, културна (ре)презентација и неки прагматички елементи који указују на „косовске“ слојеве у транскрибованим фолклорним наративима).

„Косовизми“ се у приложеним транскриптим детектују само на лингвистичком нивоу јер је као примаран за ову прилику намерно одабран универзални фолклорни текст. Другачији одабир делова разговора са Гроздом Менковић, пре свега ђена усмена историја, али и делови наратије добијени класичним етнолингвистички вођеним интервјуом,<sup>4</sup> дали би сасвим другачију слику (ре)презентације избеглиштва. У овом прилогу коришћена аудиограђа није подесна за детаљна етномузиколошка истраживања јер Грозда Менковић, у складу са обичајима у Косовском Поморављу, не пева док је у жалости.

Сасвим очекивано, слика коју пројектују искази расељених лица са Косова омогућава сагледавање на неколико различитих нивоа, на пример, на универзалном, избегличком и индивидуалном. Овај рад, између осталог, покушава да истражи и „косовско“ на Косову, односно да осветли како се колективно „косовско“ са Косова одражава у индивидуалној фолклорној наратији.

Наративе расељених лица, избеглица, азиланата, према истраживањима Maryns&Blommaert 2001, карактеришу феномени *дејтеризације* и *трансидиоматичности*. Оба ова термина припадају домену лингвистичке идеологије: детериторијализованост означава „измештене“ комуникативне кодове, оне који нису повезани са географ-

<sup>2</sup> Анализу институционалног дискурса (дискурса истражног поступка) на стандардном српском језику в. у: Јанковић 2002. Искрпно истраживање ванинституционалне конверзације на стандардном језику представљено је у монографији Слободана Стевића (Stević 1997).

<sup>3</sup> У оквиру пројекта „Истраживање словенских говора на Косову и Метохији“, који је током 2003. године на Институту за српски језик САНУ, Београд, реализовала група теренских истраживача, а финансирао Унеско, формиран је Звучни архив Косова и Метохије који у овом тренутку садржи око 550 снимљених сати аудиоматеријала. Какве се све могућности отварају пред истраживачима различитих усмерења показује нпр. анализа мултижанровског дискурса, који укључује дијалогску размену са истраживачем, на корпусу од 75 снимљених и транскрибованих сати разговора са емигрантима из бившег СССР у: Yelenevskaја&Fialkov 2002 (в. овде и даљу релевантну литературу о емигрантским причама као поджанру личних наратива).

<sup>4</sup> Интердисциплинарна анализа наратива на тему традиционалних обичаја добила је свој методолошки оквир у бугарској фолклористици почетком деведестих година, уп. нпр. Ганева – Райчева 1993. Овим током, и у исто време, иду и истраживања Дивне Зечевић, уп. нпр. Зећевић 1990.

ским, социјалним и психолошком *ипрошпором* у коме су иначе у употреби. Ова лица су и истински расељена, живе далеко од места које (географски, социјално, емоционално, психолошки, културно и сл.) доживљавају као свој „дом“, они живе у другом свету, који опет са своје стране носи различите социјалне, културне, емоционалне и друге конотације. Ова детериторијализованост генерише у наративима расељених лица смењивање деиктичких центара (Maryns&Blommaert 2001:66). Концепт трансидиоматичности означава употребу комуникацијских средстава која нису повезана са (претпостављеном, виђеном од стране расељеног лица) лингвистичком заједницом, зато ова идиоматичност не мора бити стварна.

Расељена лица дефинишу себе у новој средини: овде су, према DeSantis 2001, на делу центрипеталне силе дома и стабилности и истовремено центрифугалне силе одласка и јединствености. Дуализам и контрадикције у дискурсу избеглица решавају се дијалогском оптиком, за разлику од традиционалног приступа који узима у обзир монолошко мишљење. У дискурсу избеглица уобичајено се у научној литератури анализирају концепти ‘домовине’, ‘идентитета’ и ‘повратка’ (DeSantis 2001). Као полазна методолошка тачка за савремена истраживања избеглица у свету наметнула се Бахтинова теорија дијалога (симултано и контрадикторно присуство центрифугалних и центрипеталних сила инхерентних комуникацијском искуству). Анализирају се, на пример, борба за дефинисањем емоционалног/психолошког стања (тужан, песимиста/срећан, сигуран, оптимист); социјални идентитет (идентификује се са старом/новом заједницом); осећања према својој земљи (воли своју домовину); преферирана будућност (жели да се врати/да остане) и сл.

За ову прилику изабрана методологија транскрипције свакако открива теоријске и методолошке преференције: овој рад се, дакле, држи у словенској етнолингвистици постављених захтева за презентирањем етнодијалекатског текста без уобичајених прагматичких маркера прозодије и интонације (од новијих радова о овој методологији уп. нпр. Илић 2004 и 2004а). Ова методологија, поред обавезног вођења рачуна о контексту, у први план истраживања истиче дијалог/полилог саговорника и истраживача, зато се у приложеним транскриптим уочавају морфолошки и лексички диференцијални маркери који сигнализирају различите комуникативне улоге и социјалне идентитете.<sup>5</sup>

<sup>5</sup> Истраживања прагматике дијалекатских говора већ дуже времена је део лингвистичког мејнстрима у свету, па и на Балкану, уп. нпр. прагмалингвистичке студије румунских народних говора у: Мацу 2003. Најновије апеле и методолошка упутства за прагматичка и етнолингвистичка истраживања традицијске културе у Србији в. у радовима: Богдановић 2004 и Илић 2004. Разграничење призренско-јужноморавског поддијалекта коме припадају говори села Церница и Будрига у околини Гњилана в. у: Ивић 2001:188–194. Основне црте говора Гњилана в. и у: Барјактаревић 1977.

Вођење разговора са Гроздом Менковић у избегличком центру било је истовремено и извођење фолклорног текста за друге (приликом сваког снимања био је присутан по неко од Гроздине породице), а паралелно је текла Гроздина реконструкција чина извођења фолклорног текста у Церници у којој је некада живела. Приложени транскрипти са метатекстуалним коментарима показују степен Гроздине субјективности о себи као извођачу фолклора.<sup>6</sup>

За анализу су погодни и ужи и шири контекст приложеног дискурса: у ужем контексту, контексту фолклорног текста, међутим, нема директних избегличких и/или носталгичних реминисценција.<sup>7</sup> Трагање за „ковским“ налаже испитивање других, пре свега – језичких и прагматичких слојева дискурса. Разлика у „информативности“ дискурса успоставља се и у односу прозни текст : стихови. Наиме, количина „информативних“ дигресија и коментара знатно је мања током извођења текста у стиховима. Снежана Самарација (2000) говори о укрштању два приповедна нивоа у усменој епизи (један се односи на свет дела, на фиктивни догађај о коме се приповеда, а други подразумева чин певавања). У околностима импровизације нужно се назначава прелаз из једног језичког система у други. У приложеним транскриптим постоји и трећи ниво, „приватан“ однос са публиком и истраживачем, ван контекста фолклорног текста, који је уобичајена досадашња уређивачка пракса обавезно изостављала. Снежана Самарација (2000) примећује да је наслов фолклорног текста ауторски, односно да припада приређивачу – у случају када је свесна „перформативности“ Грозда Менковић ипак сугерише наслов („Е, други пут имало прича – дилинџика и дилинџија, ако си чула некад“ [2]).

Транскрипти фолклорних текстова механички су издвојени из нешто више од пет сати снимљених разговора са Гроздом Менковић, а поређани су за ову прилику тако да прате логику градације текстова на скали „усменост-писменост“ (Некљудов 1999), односно „фазна претварања“ у низу: 1. неструктурирани усмени текст (спонтани говор), 2. структурирани усмени прозни текст (народна прича, фабулат), 3. структурирани усмени метризовани текст (певање или речитатив), 4. књижевни рукописни текст, 5. књижевни штампани текст.<sup>8</sup> Мада савремена фол-

<sup>6</sup> О коментару као говорном чину и метасемантици коментара у наративно-уметничком тексту в. Половина 2000.

<sup>7</sup> О контекстуалној фолклористици в. више у: Bošković-Stulli 1983:136, ауторка се бави и директним одјецима контекста у тексту (Bošković-Stulli 1983:146).

<sup>8</sup> При преласку из једног стања у друго традицијски механизми стабилизације у све већем степену лишавају вербални текст могућности да покаже своју пластичност изражену присуством разних „спонатно-говорних“ начина излагања једне те исте теме, у стилистичком варирању усменог фолклора (посебно – прозног), у намерној или ненамерној редактури рукописа од стране записивача, уп. Некљудов 1999:290.

клористика сугерише представљање традиционалног приповедања у виду редова уместо у форми исказа у прози, због унутрашње организације која се најбоље открива представљањем у форми стихова (како то оправдано сугерише нпр. Даскалова-Перковска 2002), због обимности фолклорног материјала овде су и наративни фолклорни текстови представљени на традиционалан начин.

## 1. Контекст фолклорног текста

Степен свести о чину извођења фолклорног текста је различит: када сведочи о демонолошком предању Грозда Менковић ове свести уопште нема:

- [1] И, мислим, постили смо петак, среда, то смо постили. Тој је било, не, није било то за старо време, да кажем за ону жену што гу искочиле Стапетка и Стасреда? (Кажите, кажите.) То одамно било, за моје детињство. И она тела д-иде на сабор у Клокот. Она била од Трпезе, тај жена [...] Е, такој гу рекли и нестали. То је било за моје детињство, кад сам ја дете била. А то је тачно било. Па дан данаске је жива тај жена. И затој, од тад, среду, петак, већ диб, диб, кад забравим неки пут, тад ако се омрсим, уопште, никад не мрсимо петак и среду. Било што поједем, кромид и леб ће поједем ће прекарам, сол и леб ће поједем, ће прекарам, не једем мрсно и такој, сад такој живимо, мислим.

У случају када је свесна фолклорности и перформативности, односно чина извођења, асоцијација за почетак приче произлази из претходног разговора (у наредном примеру разговор је вођен на тему мушко-женских односа), свест о перформативности слободно избија на местима шава у наратији. Свест о перформативности јасна је када је у питању балада која се, наравно, изводи певајући. Како је то и у наслову овог прилога истакнуто, Грозда трага за „књижевним“ онога што носи као своју личну фолклорну баштину и убеђена је у исправност „своје“ варијанте текста (*А они не гу њисали као шио њреба него гу њисали*, ма, она, *бајаги*, она стара жена, *Што молила*, каже, Бога домолила [4]; па големо порасло, па кад, *све њо има у књигу, њо је њисано било, њо је њисано, њо је њачно има, све*. Е кад га огледала, и кад отишло дете [4]):

- [2] курвара никој није волео тој време, него оној. Е, други пут имало прича – дилинџика и дилинџија, ако си чула некад. (Не, шта је то?) Не? То прича била, други пут, дилинџика и дилинџија. Е саге, дилинџика била од један крај, дилинџија био од други крај. И саге како да се састане. Ја не знам да л да ти гу испричам? (Да, да, ако вам није тешко.) Није, да. И много причам ја на моји унучки, и саге стално ме терав: – Причај ни, бабо, дилинџику и дилинџију. И саге, например, у пазар, отишла онај дилинџика, а онај чуја дилинџија за туј дилинџику и како да се састане сас [...] Па како сам

мога ја, каже, твоу ћерку да гу целивам? Спасија се, отпуштија се, тамо прикажња, вамо здравље, ха, ха! И такој. То је баба покојна ми причала, дилинџика и дилинџија тај прича се звала, тај тешко да гу има по књиге.

- [3] (А караконџуле се причало да има?) Караконџила? Причало се. Ехе, и тој ће ти причам. И деца ме терав много пут да ги причам, причај ни, бабо, од караконџилу. Ја, мене баба ми причала покојна тој, стварно да је имала караконџила. Овај, караконџила имала гребењи. [...] За дваес и четири саата испунили то језеро и кад било дваес четири саата овија одврзали пуштили га и Бог дига караконџиле, више немале караконџиле. Е тој ми покојна баба причала, тој да ти причам, и деца да виш, малецки, стално ме терав да ги причам: – Бабо, караконџилу. А лепо је то, знаш, кад знаш старовремско, мислим да причаш и да онодиш.
- [5] Е једну песму знам, ал ће се забавиш много? (Не, не, само ви кажите.) А нигде гу нема тај песма у књиге, тај песма нигде гу нема у књиге, нема гу нигде, нигде, нигде. Талико књиге сам пречитала, нема гу. Каже: Имала мајка девет мили сина, / Девет сина, једну милу ћерку [...] Е о-тој је постало кукавица и ластавица, о-туј песму. То је баба ми казувала. Ја немам школу много, ја имама само четири разреда основну, али ја што сам пречитала никој не прочитао књиге.<sup>9</sup>
- [6] ја сам знала много песме, забравила, стварно један пут певала у једни људи, кумови и преко тријес госта, четерес, у астал окол накол, астал велик, велика кућа била, велика соба. И ја и Милан смо били на крај, све ту до њега, и кад гу викну, не могу да се сетим, де, Милане, ти си гу појаја. Цело свет Осман прескитаја. / Осман, силан качак Осман је настаја [...] Паде Осман, друштво му побеже. Ето, туј песму да ви кажем. Интересантна је, тој баба покојна ми гу кажувала, туј песму. Она можда има у књиге, само. [...] Ја кад викнем песму и он викне. Ја напред, ја ти знам, знаш, на арију. Сваку песму на арију знам, знаш, било стару, било младу.
- [7] Још једна песма, нема гу нигде. Једну песму старовремску, други пут, старовремску, за старо време се појала тај песма. Каже: Што ме даде, мори, мајке, много на долеко [...] име беше, мори мајке, на твојега сина, на мојега брата. И такој се завршава. Тој време старовремске те песме такој се појале.

## 2.1. Метатекстуални коментар: етнографска факта

Истраживач, према процени Грозде Менковић, потиче из стране, градске културе, па није у стању да разуме читав низ локалних етно-

<sup>9</sup> Мотив баладе „Браћа и сестра“ (брат устаје из гроба и одлази сестри у походе) веома је чест на Балкану, па и на Косову; варијанте забележене код балканских Словена в. у: Krstić 1984:618. Анализа мотива Вукове варијанте ове баладе, као и шира литература дата је у: Крњевић 1992.

графских факата. Списак факата која Гроза у нарацији маркира као потенцијално непознате и истовремено припадајуће њеној традицијској култури креће се од реалија материјалне културе до одређених обичаја. Маркирана факта из некадашњег свакодневног живота представљају својеврсну спонтану реконструкцију материјалне културе а пре свега се односе на околности становања: *оџак*, (огњиште у кућама), *одаја* (засебна кућица у оквиру већег породичног имања), спавање на слами, живот без струје када су за осветљење коришћена разна средства (трска, свеће, лампе) и ношење терета у *бисагама*:

Немам нигде ништа, једну кућу имам, каже. У кућу неам ништа, једно, други *јуџи оџаци имали*. Немам, каже, ништа, сиром сам [2]

са све кревет однели га у кућу. Други *јуџи, знаш, на сламу се сјало, немало други јуџи кревети, немало други јуџи сем овија големаше ко имали. А други јуџи немало, сламу у хоше, саберев гу, е кад оћев да намеситив јо-сителу раситргнев онуј сламу и сјавав на сламу, други јуџи немало. Е сар добила кревет, немала ништо и кревет добила. [2]*

Брго упалили, други *јуџи немало свејло, немало оној, шјрске, гашички, свеће*, тој упалили људи [3]

тад Јана улегла у своју *одају. Тој време одаја, немале собе, одаје, улегла у своју одају, па извадила [5]*<sup>10</sup>

десето зељанче на мајку да омеси. Да донесе. *То време бисаси имали, ја у бисасе да се сјавив и да се однесе тамо*. Она све то омесила, спаковала [5]

Као истраживачу потенцијално непозната факта духовне културе у Гроздином дискурсу истакнути су детаљи из свадбених обичаја:

У близину гости неће имав, *јер близо, сваки час да идев, немав гостии*. Да гу дадев сестру на долеко. [5] Да гу дамо сестру у близину, *гостии неће имамо*, да гу дамо Јану на долеко, три конака место, каже – *шад гостии ће имамо. У годину јо један јуџи да гу идемо, девей рала гостии ће да има и десейта ошарела мајка. Значи, у годину да гу идев јо један јуџи, девей рала гостии ће има. [5]*

Дошли до чешму и онај рад, *девер гу, знаш, што му доша претел, сефити* у кућу и кад они порте отворили, он преко порте, обалија и дувар и порте, турија га коња у ар, ар коњ прекопаја [5]

<sup>10</sup> Уп. опис Бранислава Нушића (1902:106) са Косова: „Имућнија кућа има још једну зграду која се зове *одаја* и она се прави обично код врата од обора за то, да се не би мешали гости са децом јер је одаја намењена једино гостима“.

Грозда, међутим, у наставку извођења исте песме не коментарише извртање одеће као предзнак смрти, што је савременом слушаоцу сигурно непознато.<sup>11</sup> Изостанак објашњења може значити да овај обичај ни Грозди није познат. Ипак, до делимичног одговора на питање о изодокси обичаја извртања одеће наопако могло би се доћи поређењем спорног места у свим расположивим варијантама ове баладе:

И кад почела да с-обуче, она обукује белу кошуљу, она *найоко се обрћа*, она обукује црвену ћурдију, она *найоко гу се обрћа*, она обукује срмено јелече, оно *найоко гу се обрћа*, не могла никакојаче да се обуче, па дошла куде брата, обукла старо одело па дошла куде брата. – Слушај, брате, каже, жи ти ја, право да ми кажеш, мајка ми умрела? *Не могу да се обучем од шћо мајка, сигурно мајка ми умрела*, нећеш да ми кажеш. – Куку, сестро, жи ми твоја глава, мајка ти је жива, овакој. Истина, жива гу мајка. [5]

Приликом наратије фолклорног текста који је јасно оријенталног порекла и садржи етнографска факта која припадају другачијој, пре свега градској средини (пример [2]), Грозда ипак успешно интерпретира факта која вероватно не познаје из свакодневног живота у селу Церница: продавање оријенталног напитка *селейа* (селеп) по градским улицама; обичај испуњавања последње жеље осуђеном на смрт:

А ујутру па, *други ћућ се предаваја селей*, селепција иша по улице и предаваја тај селеп. И викаја: – Селеп, селеп! И онај дилинција река: – Селепцијо, селепцијо, каже [2]

Качамак ја да га направим, каже, под крушку, ако ми дозволи паша. *Јер он, смртњи случај кад је, шакој кад веиав, кад онодив, да мора да му се исћуни жеља*. И донели му котличе [2]

<sup>11</sup> Према подацима Никите Толстоја – обичај превртања одеће у знак жалости познат је Србима у југоисточној и југозападној Србији, Босни и Русима у Олоњецком крају (Славјанске древности 1995:466). У Полимљу се обичај ношења преврнуте одеће задржао све до средине двадесетог века: „Сестра ми, она најстарија, носла је за братом, брат ми погинуо, она је носла преврнуту сукњу. Ја, и плетенце, плетенце расплела, она ј имала косе до-појаса, она је плетенце носила, расплетену косу. Оно има она пјесма: „Мила сејо, жали мене, носи косе расплетене, и аљине порушене. Када пољеш на сијело, ти преврни одијело“. То-ј имала нека пјесма. И моја је сестра носила све преврнуто, и капут и сукњу, а блузу је носила црну, мараму црну, чарапе црне, то је све носила црно. [...] (Значи, расплете се коса?) Ја, за братом, сестра ми та најстарија, но ми нисмо, ми смо били мали, но-м та сестра најстарија расплела косу и аљине преврнула, капут преврнут. Преврнуту сукњу и капут, а кошуљу није. (Како се то ради?) Па изврнеш, обично, сам преврнеш. Е-вако, ово ти је лице, ово наличје, и само овако преврнуто носиш. (Мушки то нису радили?) Мушкарци нису, само рушнике носили око, око рукава. (Јел и данас неко то ради?) Не, не, јок. Сад јок.“ (с. Мажиће, август 2004, теренски снимак аутора). Наведени транскрипт истовремено илуструје уобичајену за традицијску културу аргументацију цитатом фолклорног текста, наиме – у аргументацији носилаца традицијске културе позивање на фолклорни текст има вредност највећег ауторитета.

## 2.2. Метатекстуални коментар: језичка, етнолингвистичка факта

Низ косовских, али и шире распрострањених дијалекатских термина, Грозда (сасвим оправдано) маркира као непознате саговорнику и уз њих даје семантички коментар. У питању су (за Грозду) „постојеће“ реалије: *канаџа* (али не уз први помен лексеме *канаџа*), *дилинцика* (маркирана лексема се у исказу понавља и пре, евентуално и после коментара), *кула*, *гребени*, *шћрек*, *вршњик*:

И товарила матику на главу и п'чала да плаче, товарила матику на раму, да узне *канаџу*, *знаш*, *други ћућ канаџе се викале*, *воду шћо носимо овој земњено*, д-узне *канаџу* она дршка гу остала у руке [1]

– *Дилинцико*, оди да видиш овој да купим, да л је добро. *Она дилинцика, која је дилинцика жена она је љревише, љревише, како да ћи кажем, љревише добра и љревише знана кујо шћо љреба да кући за своу душу да би се најбоље обукла, шакој је, шакој, шћу жену звали дилинцика*, да. И она такој, звали гу: – *Дилинцико, дилинцико* [2]

и стануја поред једну *кулу*. *Други ћућ куле се викале, ве бегове куле*. И изаје онај бегова ћерка [2]

караконцила имала *гребени*. *Ви не знаџе шћа значи гребени, шћо гребали конойџе људи други ћућ*. *Имало конойџе ља гребали, знаш*. *И онај гребени имаја шћџи на њега*. *Имаја дршкы шћалику* и онај караконцила сас тај *гребени* тепаја људи [3]

Турите, каже, на сред село *шћрек*. *А шћрек, знаш шћа значи шћрек? Оније конойци, да најраве шћрек ља да би га уфашили*. *Значи на све четџири сћране да иде љо један да чека*. – Али како, вика, да држимо *шћрек* [3]

Ви турите *вршњици* на главу, *знаш шћа значи вршњик? Шћо се љечев фељије*. *Вршњици*, вика, турите на главу [3]<sup>12</sup>

Семантички коментар захтевају и одређени дијалекатски изрази, као: *алал нека ћи је*:

Ако те Јана позна, каже, да се вратиш па у гроб, да дољеш, ако те Јана, ако Јана не може да те позна, *алал нека ћи је од нас*, каже, *живи на љај свей*. *Значи на овај свей да живи још, даље*. [5]

<sup>12</sup> Функција *вршњика* у Гроздиној причи је заштита од караконцуле. Слично, Vukanović 1986:445 наводи веровање из Плакаонице на Рогозњи да је стављање сача на главу заштита од караконцула: „Ко је паметан па стави сач на главу, те кад га узјану, да их каишем обухвати и однесе кући, те затвори у избу, одакле не могу да провале и побегну, оне моле да их пусти пре зоре“. Преглед карактеристика демона караконцула в. у: Раденковић 1996 и Словенска митологија 2001 s.v. *караконцула*.

### 2.3. Метатекстуални коментар: сигнализирање тока нарације фолклорног текста

Анализом Гроздине нарације не може се донети закључак о евентуалној универзалности нараторове потребе да метатекстуалним коментаром повремено маркира дијалошку форму фолклорног текста:<sup>13</sup>

Ја сам, каже, Станедеља. Она је Стапетка, ва је Светасреда. Вакој. *Оне гу љричав. Знаш, оне.* И, каже: – Знаш што, зашто си пошла [1]

Зашто, каже, не гу трајев деца? *Е-вакој гу рекли.* – Затој, каже, што никад не поштујете Бога [1]

– Па и ја тебе те видим, пишпирић си, каже, дилинција си, *овакој она на њега.* [2]

Грчки на коња да преговориш, до колена ар да ги прекопа. Жељу на сестру, брата да испуниш. *Знаш, она му казује.* И дошли до чешму [5]

Метатекстуални коментар обухватио је и етиолошко предање о кукавици и ластавици:<sup>14</sup>

О-тој су ластва и кукавица. Ластавица имала ђердан око гушу и ластавица, *за љази ластавицу да има бело око гуцу све.* То је било на Јану ђердан око гушу. А кукавица уопште не, носи јајца а не изведује, све по туђи гњезда, јер стара жена била. Е о-тој је постало кукавица и ластавица, о-туј песму. [5]

### 2.4. Метатекстуални коментар: истинитост текста

„Научна“ и наивна перцепција фолклорних жанрова ретко када се поклапају. Посебно су нејасне границе између биографске приче и демонолошког предања.<sup>15</sup> Истинитост класичног демонолошког предања о сусрету са светом Средом, Петком и Недељом у свести Грозде Менковић, потцртана је одговарајућим метатекстуалним коментарима:

Једна ј-имала пиштољ на кук, на, у појас, а две имале ножеви. И она, *и љој љачно је било, искрено љи казујем,* и она препуштила се, целивала ги. Оставила канату [1]

– Е, каже, сестро, такој и такој ми се десило на пут, на сред пут. *И још је жива љај жена.* Фала Богу на канату гу се збило [1]

<sup>13</sup> Овде се анализира једно извођење од стране датог извођача/наратора, не и његове редупликативне серије (у овом смислу уп. Foley 1988:35).

<sup>14</sup> Анализу прожимања етиолошких предања и басне уп. у: Самарџија 1990.

<sup>15</sup> У овом контексту била би корисна анализа „исказивања дугог памћења“, као у: Polovina 1996:182–184.

Е, такој гу рекли и нестали. *То је било за моје дељињство, кад сам ја деље била. А љо је љачно било. Па дан данаске је жива љај жена.* И затој, од тад, сред, петак [1]

– Турите, каже, штрек на сред село. *То је било у Жиљиње, моја баба била у Жиљиње, љокојна, а живела у Будригу, она ми љричала.* Турите, каже, на сред село штрек. [3]

### 2.4. Метатекстуални коментар: субјективна естетика

Када је свесна перформативности фолклорног текста који изводи, Грозда коментарише и неке друге елементе – у тексту садржана лична имена, односно процењује естетске вредности:

милу ђерку, Грозданку девојку. *Немој, синко, да кажеш дек сам ја била Грозда, него љако је љесма названа.* [4]

Сам проша крс гору од восак, *љесма је инљересанљна,* ао, брата, како ме мене дадосте [5]

### 2.5. Метатекстуални коментар: перформанс

Етнодијалекатска методологија транскрипције осветљава и метатекстуалне коментаре који се односе на актуелно извођење фолклорног текста, на перформанс, као и на реконструкцију чина извођења. Перформативне околности посебно се експлицирају када је у питању „певање“ у етномузиколошком смислу:

Тежак зулум, каже, Осман учинија, аман шта, *ама бре ни мува нема да љрође, само ја и Милан љевамо.* (Ту песму?) *Ту љесму, само ја и Милан љевамо:* Кад се кући, каже, Осман повратија [6]

Те да идем, мајке, да гу утрабим. *О кад сам гу викнула, бре, немаш љамо, онија гости сви, љуљив, чак љио више, од друге собе жене налељеше да ме слушава како љевам. А ја љевам, ја љељ љаре не давам. И кад заврши љој, онај,* а мајка му каже, каже: – Чујеш, сине, Осман-аго [6]

– Дилинцико, дилинцико, каже, биљ-биљ у кафез. *Деца ме много слушава, ха, ха! (Како вас слушају ваша деца!)* И онај дилинција река, онај дилинцика рекла: – Аха, знам [2]

– Ја секам секу. Ја. [измењеним гласом]. *И деца смејев ми се кад љричам љакој.* – Ја секам секу. – Куку, каже, караконљила гу утепала. [3]



## 2.5. Метатекстуални коментар: чин записивања/снимања

И околности актуелног извођења директно су присутне у транскрипту:

– А бре, дилинцико, да ли да идем куде њума? *Ти ишеш, а ја?* (Да, да ишричајте ми, молим вас.) – Да ли да идем куде њума? – Па иди, зашто да не идеш [2]

Овако су исто пристна и различита друга синхрона збивања током снимања разговора:

(Хоћете да наставите?) *Жи ти очи, ако си гладна, узни, поједи. Што ти се једе, немој да се ситидиш, немој да се срамујеш. Немој, еће, ће иричамо што викаш отворено, и шакој. (Може даље? Хоћеће да насставиће иесму?) Да насавим? Ако, ти ручај, а ја ће насавим иесму.* И кад, кад се Јана тамо [5]

## 3. Комуникација унутар фолклорног текста

Фолклорни текст садржи окамењене узусе традицијске етикеције. Посведочени примери директног обраћања су секундарни, јер су задати фолклорним текстом.<sup>16</sup>

### 3.1. Обраћање социјално надређеном

Обраћање социјалном надређеном, иако обавезно у синтагми *честити* + титула, следи традиционалну етикецију која не познаје варијацију употребе личне заменице и/или броја.<sup>17</sup>

И она кад отишла куде пашу: – *Честити иашо*, каже, ако *оћеш* да ме ишитиш по наш обичај, каже, да исповедам тога човека, каже, да га исповедам, па после – *обеси* га. [2] – *Честити иашо*, каже, не ли је срамота, не ли је греота, каже, са све мужа, са све кревет, донели ме, каже, *ивоје*, каже, слуге, овдек у *ивој* затвор. [2] – Е па, *честити царе*, да ли сам мога ја, *ивоја* ћерка горе у одаје, каже [2]

Одкуда не стране се сабрале караконциле. – Што је, *господару*, каже, што *желши*? [3]

<sup>16</sup> И у комуникацији са истраживачем Грозда следи традиционалне форме етикеције, уп.: „Ја не знам да л да ти гу испричам? (Да, да, ако вам није тешко.) Није, да.“ [2]. О формама учитивости уобичајеним на Косову данас в. у: Sikimić 2004a:276.

<sup>17</sup> Детаљније о проблему изражавања социјалне дистанце, потчињености и слично, на грађи из стандардног језика, в. у: Kogrić 2002:37–48 где је дата и детаљнија литература о овом проблему.

### 3.2. Обраћање социјално подређеном

И лице надређеног социјалног статуса (бег/паша/цар)<sup>18</sup> у Гроздиној нарацији обраћа се поданицима у складу са косовским традицијским обрасцима:

Каже: – Како да не, каже, *иди, ишоведај* га, слободно. И она улегла [2]

– *Д-идеш* да га *ишиши* што му се једе последњи пут да једе и да га вешамо [2]

### 3.3. Обраћање социјално једнаком

Транскрибовани фолклорни текстови садрже и бројне примере обраћања социјално једнаким заједно са традицијским формулама поздрављања:

– *Помози Бог, дилинцико*. И она га погледала: – Куд ме зна саг овај што сам ја дилинцика. И она му рекла: – *Бог ти помага, дилинцијо*. [2]

И он гу река: – *А бре, дилинцико*, да ли да идем куде њума? [2]

– *Мори*, како, каже, какво печење има, каже, овај паша, све има, *иши* качамак да правиш. [2]

– *Сејке, мори*, иди донеси, каже, сириње доле у подрум, да вечерамо. [3]

– *Иди, мори*, нема караконцила. [3]

– Па, како, *бре чико*, каже, кажи ни, *бре дедо*, како да га уфатимо? [3]

– *Море*, ми добро, добро ни рече, уфатимо га, али саг, каже, шта да му радимо? [3]

– *Аман*, каже, не ме горите. Те ви испуним коју оћете жељу. [3] – *Аман*, коју оћете жељу ће ви испуним, каже, само немој да ме горите. [3]

– Ајде, *Јано*, ајде, *снао*, д-идемо на чешму шарену (...) – *У, снаво*, каже, по овај пут смо те донели [5]

– Чујеш, *девере*, каже, о, *девере*, мој *злаћен ирсине* [5]

Што ми, *браше*, на восак меришеш? / Оће, *сестиро*, пут је долечан [5]

– *Сестиро слајка*, каже, кад те тебе дадомо [5]

<sup>18</sup> Гроздина перцепција социјалне хијерархије је непрецизна: „бегове куле. И изађе онај *бегова* ћерка на прозор па му пушти огледало [...] изашла, каже, тај *ишина* ћерка, каже, окренула ми огледало [...] А тај *иаша*, *ишја иаша ишо* га *викав*, он имаја и чувари [...] Улегла куде *иашу*. А чула јутре дан ако је тачно тоја ако ги видели, знаш, у затвор што су ће ги веша онај *иаша*, и ћерку и тога. [...] – Е па, *честити царе*, да ли сам мога ја, твоја ћерка горе у одаје [2]“.

### 3.4. Обраћање у стиху

За разлику од прозног текста, метричка конструкција песме наметнула је у наредним примерима медијалну позицију обраћања мајци, сину и сл. Ова се позиција задржава и приликом препричавања садржаја стихова:

У Осларе, мајке, не сам бија, / У Осларе ја сам чуја, мајке, и разбраја д-има тамо, мајке, чакар Мара. / Ће да идем, мајке, да гу утрабим. [6]

У Осларе, синко, немој д-идеш. / Осларцани, синко, лоши људи, / Лоши људи, синко, сви комите. / Криво гледав, синко, право гађав. / Оћев тебе, синко, да убијев. [6]

– Извади, каже, бабо, једну кофу воду [6]

Што ме даде, мори мајке, много на долеко, / на долеко, мори мајке, у ајдучко село, / у ајдучко село, мори мајке, у ајдучи људи. / У ајдучи људи, целог ноћа, мори мајке, врата отворена [7]

Слушај, брајше, жељу да ми испуниш. Они, брајше, врата ће ти отворив. Ти на врата, брајше, немој да улегнеш, Преко врата, каже, брајше, коња да тераш, преко дувар да прођеш, врата да ги обалиш. Кад ћеш, брајше, у ар коња да вржеш, коњ нека ги до колена ископа ар. Грчки на коња да преговориш, до колена ар да ги прекопа. Жељу на сестру, брајше, да испуниш. [5]

### 3.5. Редупликација у обраћању

Фолклорна нарација бележи примере контактне али и дистантне редупликација у обраћању:

И она такој, звали гу: – Дилинџико, дилинџико, и он гу уочија. [2] – Дилинџико, дилинџико, каже, биљ-биљ у кафез. [2] – Селејџио, селејџио, каже, дођи вамо до прозорче. [2]

– Сејке, ајде, мори сејке. [3]

– Па, како, бре чико, каже, кажи ни, бре дедо, како да га уфатимо? [3]

### 4. Преформулација/редупликација

Савремена прагматичка истраживања показала су да је понављање у разговорном језику универзална појава, ова појава била је истраживана и на дијалекатској грађи (повнављања у етнодијалекатском тексту, Илић 2004) и на грађи из стандардног језика (реформулација која се јавља у ситуацији тражења семантичке тачности и маркерима реформула-

ције, Половина 1993). Понављања су фолклорна универзалија и срећу се изузетно често у усменој нарацији.<sup>19</sup>

– Аман, каже, не ме горите. Ће ви исјуним коју оћеише жељу. (...) – Аман, коју оћеише жељу ће ви исјуним, каже, само немој да ме горите. [3]

Кажиише само, ја ће ви испуним, само кажиише, али да ме пуштите после. [3]

– Пушћиише ми, каже, овој десну руку, каже, руку да ми пушћиише. [3]

имала девет колебке. И она надојила своје деише, онај девейиша снава надојила и кад чукнуло на врата нешто [4]

И како коју колебку, дете закоље, колебку преврне. Како које дете закоље, колебку преврне. [4]

Трећи ноћ чула, тек ипрећи ноћ чула што плаче дете у колебку, доле у подрум. Није смела да оћвори јер крв бија, викав, до колена, она није смела да оћвори [4]

– Нее, синко, никога неси имаа, еве ти гу баба, никога неси имаа, баба те одгајила. [4]

И он докачи, не тела да му каже, он докачи, и подигни један камен, па гу тури руке под камењ на бабу, па претисни гу. [4]

коњ нека ги до колена искоја ар. Грчки на коња да преговориш, до колена ар да ги ирекоја. [5]

Редупликација се јавља и после коментара:

Па га очувала, ѿа га огледала, па големо порасло, па кад, све то има у књигу, то је писано било, то је писано, то је тачно има, све. Е кад га огледала, и кад отишло дете [4]

Тенденција саговорника да понови део постављеног питања (уп. Сикимић 2004) запажа се у фолклорном тексту приликом репродуковања управног говора:

– Видимо, каже, треба ли да ише одвржемо на силу? – Не, каже, на силу не ипреба, каже, да ме одвржеште, но видите ли, рече, оној језеро, што је туј више њино село? [3]

<sup>19</sup> Уп. бугарске фолклорне примере у: Даскалова-Перковска 2002:141–145, ауторкина истраживања показују да исти наратор и после размака од две године користи иста понављања у нарацији истог текста.



## 5. Дискурс Грозде Менковић

Идиолект Грозде Менковић корелира са концептом њене „сlike света“: он одражава различите нивое – универзални, косовски, избеглички, индивидуални. Овде ће у наставку бити илустративно показани само неки од косовских и индивидуалних елемената слике света и идиолекта.

### 5.1. Осавремењавање/актуализација наративног садржаја

Хијарерахија митских личности маркирана је хијарерхијом оружја: света Петка вероватно носи *џишићољ*, а света Среда и Недеља носе *ножсеве*:

Две лигаве, једна жена није била лигава. И она, препустила се, целивала ги. Једна ј-имала *џишићољ* на кук, на, у појас, а две имале *ножсеве*. И она, и тој тачно је било [1]

Излагање бајковног сижеа тече у савременом социјалном кључу у коме је животни успех означен запослењем у државној служби, а брачни статус се доказује писаним документом – *венчаницом*:

У кућу неам ништа, једно, други пут оаци имали. Немам, каже, ништа, сирома сам, али *радим у државну радњу*, каже, ће да Бог, ће стекнемо, ће имамо [2]

А узела све своје *документје, венчаницу*, све узела, знаш, од дом. Каже: – Како да не, каже, иди, исповедај га, слободно. И она улегла унутра [...] донели ме, каже, твоје, каже, слуге, *овде у твој затвор*. – Ма, немогуће! – Могуће, каже, све *венчаница*, ако не верујеш, све *венчаница* што ј, са све мужа. [2]

### 5.2. Дискурсни маркери

Висока фреквенција дискурсног маркера *каже* индивидуална је одлика наратије Грозде Менковић, јавља се и у стиховима (Много, овај, љубе у род оправља, тежак зулум, *каже*, Осман учинија [6]), али је овај маркер много фреквентнији у наратији. Укупно, у корпусу од 6800 речи, маркер *каже* јавља се 204 пута, а изофункционални, али дијалекатски обележен маркер – *вика*<sup>20</sup> само 12 пута и само једном у множини: *викав* (Није смела да отвори јер крв бија, *викав*, до колена [4]).<sup>21</sup>

<sup>20</sup> Дискурсни маркер *вика* граматички је презент, уп. примере из Летнице, Ђуровић 2000:122.

<sup>21</sup> Даскалова-Перковска 2002:146 на бугарском фолклорном материјалу прави разлику између употребе *verba dicendi* у дијалектском контексту, када се овим глаголима мар-

## 5.3. Идиолект

Дијалекатски глагол *оноди* (*се*) потврђен је само у наратији, нема га у стиховима:

И дошло време више да *се оноди*, знаш, да *се веша*. И доша паша [2] Јер он, смртни случај кад је, такој кад *вешав*, кад *онодив*, да мора да му се испуни жеља. [2] лепо је то, знаш, кад знаш старовремско, мислим, да *џричаш* и да *онодиш*. [3] Бог јој дао једно мушко дете, а она баба, девет сина имала и *оженила* и *удомила* и *онодила* она баба [4]

Нарација је дозволила различиту граматичку реализацију радње кажњавања затвореника вешањем (*веша/обеси*) за коју је јасно да фактички затвореника неће обесити паша већ његове слуге, али по пашином наређењу, наиме, агенс је означен употребом јединине (паша), множине (инклузиво: паша и слуге; људи) и безличном конструкцијом.

И она кад отишла куде пашу: – Честити пашо, каже, ако обеш да ме пуштиш по наш обичај, каже, да исповедам тога човека, каже, да га исповедам, па после – *обеси* га. [...] И доша паша, каже: – Више ће га *вешамо*? Направија качамак не направија, каже, ће га *вешамо*, и кад дошли куде њега, па каже: – *Честити џашо*, каже, ја још качамак несам направија, како можете да ме *вешаи*? [...]

И дошло време више да *се оноди*, знаш, да *се веша*. И доша паша [...] Јер он, смртни случај кад је, такој кад *вешав*, кад *онодив*, да мора да му се испуни жеља. [2]

Фолклорни текст је конзервирао и неколико регионалних традиционалних мера (*конак, рало, колено*):

Да гу дамо Јану на долеко, *џри конака* место, каже – тад гости ће имамо.<sup>22</sup> [5]

У годину по један пут да гу идемо, *девет рала гостии* ће да има и *десетиа* остарела мајка. Значи, у годину да гу идев по један пут, *девет рала гостии* ће има.<sup>23</sup> [5]

кирају нове јединице текста од, са друге стране, *verba dicendi* у функцији унутрашњег сегментирања управног говора у оквиру једне исте реплике. Ова запажања важе и за у овом раду донете косовске дијалекатске текстове.

<sup>22</sup> Милан Влајинац 1968:450–451 помиње *конак* као меру за веће дужине или даљине, особито за одстојања између појединих места. Влајинац бележи и друге фолклорне примере синтагме број + *конака месџо*, махом са простора Косова и Метохије, нпр. *Исџрошоше два конака месџа / Нигде воде они не нашоше; Шџо ме даде, мајко, на далеко, / на далеко, девет рала гостии*.

<sup>23</sup> Милан Влајинац 1974:786 у одредницама *рал* и *рало* не помиње фолклорну употребу мере *девет рала гостии*. *Рал* и *рало* анализирани су само као мере за земљи-

коњ нека ги до колена ископа ар. Грчки на коња да преговориш, до колена ар да ги прекопа.<sup>24</sup> [5]

Од регионалних, типичних за Косово формулативних изрази, потврђена је заклетва: *жи ми+*:<sup>25</sup>

Куку, сестро, *жи ми твоја глава*, мајка ти је жива, *овакој*. Истина, жива гу мајка. – *Жи ми твоја глава*, каже, мајка ти је жива, ајде по брата [5]

Ретка дијалекатска придевска форма *брајњов* употребљена је паралелно са конструкцијом у синтаксички генитивском значењу:<sup>26</sup>

три дана да га очистите од *брајњови коњи* што ће ви га ископав. (...) ајде да ринемо ар, каже, што Јанини коњи, *коњи*, од Јанини *браћа коњи* што га прекопали. [5]

Реконструкција традицијске културе односи се на време у прошлости, онако како га је саговорник запамтио и како га сада (ре)интерпретира („раније“, „одувек“), насупрот једнако субјективног одређивања садашњости; у дискурсу Грозде Менковић временски маркери покривени су одговарајућим дијалекатским изразима: *други љуш*, од *крај*: *саг, саге*.

(Како се то гледало *некад*?) *Некад*, тој *други љуш*, курвар и курва [2]<sup>27</sup>

Оно од *крај* било тој, није само саг. [2] *Други љуш од крај* било тај, на тој, курварлак. [2] Али *други љуш* слабо га ценија народ [2]<sup>28</sup>

ште. Вероватно је у наведеном примеру у питању *рало волова* у значењу „пар волова“ (овако у кумановском крају, уп. Влајинац 1974:781–182, 786) који би требало да превезу госте. Слично значење имала је и народна мера *џлуг* која је служила и као јединица за означавање броја волова (Влајинац 1974:727, 730–732).

<sup>24</sup> Милан Влајинац 1968:446 доноси бројне примере за *колена* као меру за дубину у јужнословенским фолклорним текстовима (сви наведени примери су из епске поезије, а мере се дубина воде, крви, глиба).

<sup>25</sup> Вукаповић 1986:166 као карактеристичне косовске заклетве по формули *жи ми +*, наводи: *жи ми госјод*, *жи ми душа*, *жи ми шкона*, *жи ми Мајичанска река*, *жи ми св. Грачаница*, *жи ми св. Урош*.

<sup>26</sup> У говору Призрена потврђено је *брајњев*, уп. Реметић 1996:162, а у с. Међурево код Враћа: *брајњов*, Белић 1905:436; употребу присвојног придева *брајњидевеј-брајњи* у фолклорном тексту в. у: Маројевић 1981. О конкуренцији посесивне генитивске конструкције с предлогом *од* и придева в. Милорадовић 2003:53, 81–82; ауторка запажа велику фреквенцију употребе ове генитивске конструкције у прелазним говорима Параћинског Поморавља.

<sup>27</sup> О индубовању неодговарајућег термина у разговору са информатором због интерференције стандард: дијалекат, уп. Сикимић 2004:852–853.

<sup>28</sup> У говору шарпланинске жупе Гора потврђено је *најре* као прилог за време у значењу „пре, раније“ (Младеновић 2001:452), *најред/најреј* „пре“ у Летници (Ђуро-

Употреба императива јавља се повремено у нарацији Грозде Менковић, али је нема у стиху. И у географски блиском говору Летнице императив се користи у приповедању прошлих догађаја (Ђуровић 2000:135), у шарпланинској жупи Гора приповедачки императив потврђен је обиљем примера (уп. Младеновић 2001:499, в. тамо и друге библиографске податке у употреби императива у српским и македонским говорима); док Весна Половина, у својој анализи употребе глаголских времена у савременом разговорном језику не региструје императив у нарацији (в. Половина 1985).

И он *докачи*, не тела да му каже, он *докачи*, и *јодигни* један камен, па гу *џури* руке под камењ на бабу, па *јрејисни* гу. [4] Такој му рекла на њега и она *ојидни* куде попа, *договори се* сас попа, поп гу *дај* оној дубе, попово, огрнула се, наместила се [2] пуштили гу и она пак оној дубе, как пашина ћерку *огрни* сас оној дубе и онај пашина ћерка искочила [2]

#### 5.4. Превентивне формуле и благослов

У оквиру фолклорног текста Грозда користи традиционалну вербалну формулу у циљу неутрализације носиоца опасности, при помињању, дакле профилатички, превентивно.<sup>29</sup> Слична формула прати помињање Бога:

*Пуста чума, џуста остјала*, / Девет брата г-утепала [5]

ишла по брата, а једно *врајче*, каже, *џусти остјало*: – О мори, Јано, Јано бело грло, о мори Јано, по мртвака идеш. [5]

а *Бог, фала њему*, смилија се, па гу дига најмалејог брата [5]

Како антрополошка лингвистика може да допринесе фолклористици? Транскрипти у прилогу показују данашње стање у еволуцији примењене методологије теренског рада. Овај развој, као и сама теренска истраживања неформалне групе истраживача – лингвиста, тече од средине деведестих година, од упитника Плотникове (Плотникова 1996), који фолклорни текст истражује само ако је обредни, магијски или демонолошко предање, преко проширеног упитника који је водио рачуна и о конкретном географском позиционирању истраживаног насеља (пример транскрипта по овој методологији в. у: Илић et al. 2003) и другим аспектима традицијске културе којих нема у упитнику Плотникове (народна мето-

вић 2000:122, 144). У наведеном транскрипту разговора са Гроздом: *Ја кад викнем џесму и он викне. Ја најред, ја ги знам, знаш, на арију* (6) у значењу „прво“. Конструкцију од *крај* која означава „почетни временски период, почетак“ Софија Милорадовић (1999) налази у косовско-ресавским и призренско-тимочким говорима.

<sup>29</sup> О илокуција наредбе у словенским апотропејским текстовима оптаивном формулом, в. Левкиевская 2002:62–73; 218–220.

рологија, медицина, ветерина, веровања о животињама и сл.), све до данашњег флексибилног става који препушта истраживачу да на лицу места, у складу са проценом саговорника на терену, одлучи какву ће врсту разговора водити (што може бити упитник Плотникове, други лингвистички упитници, усмена историја, биографски метод, фолклор и сл.). Ова методологија са ad hoc доношењем одлуке о стратегији вођења интервјуа примењена је у оквиру успешно обављених теренских истраживања чији је основни циљ прикупљање великих, полифункционалних база података аудиоматеријала (грађа са пројеката „Етнолингвистичка и социоллингвистичка истраживања избеглица и мултиетничких заједница на Балкану“, при Балканолошком институту САНУ, „Словенски говори на Косову и Метохији“, при Институту за српски језик САНУ и „Српске народне епске песме и њихов културни израз“ при Институту за књижевност и уметност, Београд). Овакав начин рада захтева искусног истраживача, способног да за кратко време донесе одлуку о методологији коју ће применити са сваким конкретним саговорником на терену. Свест о ad hoc одабраној методологији (осим у случају примене лексичког дела упитника Плотникове) логично имплицира непоновљивост и јединственост тако добијеног исказа, без обзира на његов садржај. Примери из приложеног транскрипта потенцијално метрички дефинисаних делова исказа Грозде Менковић најбољи су доказ за ову тврдњу.

## ТРАНСКРИПТИ

- [1] (Које још дане држите? Јесте можда заветовани за неки дан да не радите?) Ја несам заветена, али сам оставила петак уопште не радим. Петак, а нисам заветена, ал не радим петак ништа. Као недељу што не радим, тако и петак не радим. А по кућу мораш да једеш, да омесиш, то мора да се ради, а калико ручни рад да радим, не. И, мислим, постили смо петак, среда, то смо постили. Тој је било, не, није било то за старо време, да кажем за ону жену што гу искочиле Стапетка и Стасреда? (Кажите, кажите.) То одамно било, за моје детињство. И она тела д-иде на сабор у Клокот. Она била од Трпезе, тај жена, тај девојка. И тела д-иде на сабор. И татко не гу пушбаја. – Не, каже, ће ни дође зет и ћерка ми да ни копав, ће идемо на копање. А недеља је била. И она се наљутила, пред саба узела канату у руке, матику на раму, отишла да копа сама. И кад отишла да копа, на половин пут, синило гу ништо, и она, тап, затворила очи, и кад отворила очи, три жене биле. Две лигаве, једна жена није била лигава. И она, препуштила се, целивала ги. Једна ј-имала пиштољ на кук, на, у појас, а две имале ножеви. И она, и тој тачно је било, искрено ти казујем, и она препуштила се, целивала ги. Оставила канату, оставила матику и пришла се, целивала ги. Једна гу рекла: – Зашто ме целиваш? Видиш ква сам лигава? – Ако си лигава, ће те цунем. – Ал ме познаваш? – Не, каже, не ве познавам. – Де си по-

шла? Каже: – На њиву. – Зашто? – Да копам. – Што је данас? – Недеља. – И не не познаваш? – Не, каже. – Ја сам, каже, Станедеља. Она је Стапетка, ва је Светасреда. Вакој. Оне гу причав. Знаш, оне. И, каже: – Знаш што, зашто си пошла да копаш? – Па морам, каже, татко ме тераја. – Сад си пошла, каже, и више никад немој. Сад ће ти опростимо, и тргнули гу, знаш, овако, тргнули гу. И латиче гу се откачило од блузу, што гу тргнули. Ет-овако, само што гу докачили. И о-тој латиче, и Станедеља извадила од појас, кад марамче пуно, пуно, мислим, латички и турила гу, ставила гу, оној латиче што гу скидала од блузу, ставила га туј и врзала га и отишла. И наједном, овај, кад синило, она затворила очи и оне, кад отворила очи, оне нестале. И товарила матику на главу и п'чала да плаче, товарила матику на раму, да узне канату, знаш, други пут канате се викале, воду што носимо овој земњено, д-узне канату она дршка гу остала у руке, каната остала на земњу. Значи збило се на канату. И рекли гу: – Куде си пошла, тамо да идеш, оди. И кад отишла на њиву после п'чала да плаче, плакала, седнула, плакала, плакала. Кад гу дошли зет и сестра гу: – Што је, каже, што плачеш талико? – Е, каже, сестро, такој и такој ми се десило на пут, на сред пут. И још је жива тај жена. Фала Богу на канату гу се збило. А онај Стапетка и Стасреда: – Видиш, рече, кве смо лигави. Па не постите, каже, ни среду. Ја петак, каже, ће ви опростим, има црква, ће кажете: – Е, Боже, опрости ми, нисам могла да не мрсим, опрости ми, ја ће ти опростим. Али, каже, Светасреда, каже, никад неће ви опрости. Имаш, каже, снаву? – Имам. – Зашто, каже, не гу трајев деца? Е-вакој гу рекли. – Затој, каже, што никад не поштујете Бога, никад не постите, никад не, не поштујете Бога, не идете, каже, у цркву. Е, такој гу рекли и нестали. То је било за моје детињство, кад сам ја дете била. А то је тачно било. Па дан данаске је жива тај жена. И затој, од тад, среду, петак, већ диб, диб, кад забравим неки пут, тад ако се омрсим, уопште, никад не мрсимо петак и среду. Било што поједем, кромид и леб ће поједем ће прекарам, сол и леб ће поједем, ће прекарам, не једем мрсно и такој, сад такој живимо, мислим.<sup>30</sup>

- [2] (А кад муж иде по туђе жене, шта се онда ради?) Не знам тој, како да ти кажем. Тој не знам. (Како се то гледало некад?) Некад, тој други пут, курвар и курва, такорећи, друкше ја не знам. Значи, покварија се, значи иде сас другу жену. Оно од крај било тој, није само саг. Други пут од крај било тај, на тој, курварлак. Значи, бајги боље друга жена него своја. И ишло се други пут. Такој се викало, ено га, ено га, онај курвар и такој. (Како се на то гледало у село? Јел село причало о томе?) Да, причало други пут. Али други пут слабо га ценија народ, слабо га поштуваја, слабо га пушбаја у кућу, јер курвара никој није волео тој време, него оној. Е, други пут имало прича – дилинцика и дилинција, ако си чула некад. (Не, шта је то?) Не? То прича била, други пут, дилинцика и дилинција. Е саге дилинцика

<sup>30</sup> Разговор вођен 27.01.2003. (50-R-CERNICA-1-BS).

била од један крај, дилинција био од други крај. И саге како да се састанем. Ја не знам да л да ти гу испричам? (Да, да, ако вам није тешко.) Није, да. И много причам ја на моји унучки, сталтно ме терав: – Причај ни, бабо, дилицику и дилинцију. И саге, например, у пазар, отишла онај дилинцика, а онај чуја дилинција за туј дилинцику и како да се састане сас њума, ал не гу познава, и допши у пазар, у пијац и видеја гу. Чује жене како викав: – Дилинцико, оди да видиш овој да купим, да л је добро. Она дилинцика, која је дилинцика жена она је превише, превише, како да ти кажем, превише добра и превише знана кујо што треба да купи за своу душу да би се најбоље обукла, тако је, такој, туј жену звали дилинцика, да. И она такој, звали гу: – Дилинцико, дилинцико, и он гу уочија. И кад г-уочија, кад остала она сама, оне се одвојиле и он доша куде њума. – Помози Бог, дилинцико. И она га погледала: – Куд ме зна саг овај што сам ја дилинцика. И она му рекла: – Бог ти помога, дилинцијо. – Што ме знаш, рече, ја сам дилинција? – А ти мене, вика, што ме знаш што сам ја дилинцика? – Па чуја сам, каже, жене што те викав. – Па и ја тебе те видим, пишпирић си, каже, дилинција си, овакој она на њега. – Пишпирић си, каже, дилинција си. – Е онда, дилинцико, кад си ти дилинцика, а ја дилинција, оћемо да се узнемо? – Па, каже, кад не те познавам, ни те знам, како да те узнем? – Немам нигде ништа, једну кућу имам, каже. У кућу неам ништа, једно, други пут ошаци имали. Немам, каже, ништа, сиром сам, али радим у државну работу, каже, ће да Бог, ће стекнемо, ће имамо. И она му рекла: – Имаш кућу? – Имам, каже, само голу кућу имам, друго ништа немам. И узели се. Узела га. Узели се и наставили да живив заједно. Мало по мало, онај радија, имали тако, до нигде не трпели. Арно, али оно падала нека киша и он изаша у град и стануја поред једну кулу. Други пут куле се викале, ве бегове куле. И изађе онај бегова ћерка на прозор па му пушти огледало, окренула му га налице. Опет напоко и пуштила му три капке воду. И он кад је доша дома, кући, река: – О, дилинцико, каже, о жено, каже, бија сам, каже, врнула, каже, падала киша, каже, и ја сам отиша под један, под једну кулу, каже, сам стануја да, док прође киша, и изашла, каже, тај пашина ћерка, каже, окренула ми огледало налице, па ми окренула огледало напоко, па ми пуштила три капке воду. Што значи, каже, тој? Тој оћу да ми кажеш, талико свет сам проша, каже, ја тој не знам што значи. Ха – ха, и она се насмејала дилинцика: – Како, каже, не зваш тој? Па каже: – Не знам. – Што ти окренула налицо огледало, каже, она те воли. Што ти окренула напоко огледало, каже, она ти каже да идеш ноћу куде њума. Што ти пуштила три капке воду, по воду, каже, д-идеш куда њума да с-укачиш горе, на кулу. И он гу река: – А бре, дилинцико, да ли да идем куде њума? Ти пишеш, а ја? (Да, да испричајте ми, молим вас.) – Да ли да идем куде њума? – Па иди, зашто да не идеш, вика. Кад те воли, иди. И он, кад се смрачило, а имаја вода, као, као нека, како да ти кажем, река. И он по онуј воду улего унутра. А тај паша, тај паша што га викав, он имаја и чувари, имаја све. И он по онуј воду укачија се горе, куде њу, знаш. И они чули, онија заптије, и таман они кад заспали овија двојица, тај женска и

он, докачили ги, са све кревет затворили ги у затвор, са све кревет. Арно, али на у затвор, јутредан, имало једно прозорче, таличко на онај затвор. А ујутру па, други пут се предаваја селеп, селепција иша по улице и предаваја тај салеп. И викаја: – Селеп, селеп! И онај дилинција река: – Селепцијо, селепцијо, каже, доћи вамо до прозорче. И он доша. – Знаш ти, река. – Што има, каже. – Знаш ти, река, де су дилинцикина врата? – Знам. – Ево ти две паре, каже, д-идеш да кажеш на дилинцику: – Бил-бил, каже, у кафез. Тој само да гу кажеш. И он отиша, онај селепција отиша. – Дилинцико, дилинцико, каже, бил-бил у кафез. Деца ме много слушав, ха, ха! (Како вас слушају ваша деца!) И онај дилинција река, онај дилинцика рекла: – Аха, знам, каже, ајт оди. Такој му рекла на њега и она отидни куде попа, договори се сас попа, поп гу дај оној цубе, попово, огрнула се, наместила се, сабрала косу, наместила се као мушка, знаш, ставила се, маскирала се. Улегла куде пашу. А чула јутре дан ако је тачно тоја ако ги видели, знаш, у затвор што су ће ги веша онај паша, и ћерку и тога. Ништо. И она кад отишла куде папу: – Честити пашо, каже, ако оћеш да ме пуштиш по наш обичај, каже, да исповедам тога човека, каже, да га исповедам, па после – обеси га. А узела све своје документе, венчанипу, све узела, знаш, од дом. Каже: – Како да не, каже, иди, исповедај га, слободно. И она улегла унутра, пуштили гу овија што затвор што држив, пуштили гу и она пак оној цубе, как пашину ћерку огрни сас оној цубе и онај пашина ћерка искочила, отишла, оној. Она гол гола, тап, куде мужа, ха, ха! Кад доша онај паша да ги веша, дошло време да ги веша, докачили га, онај, њега, каже: – Ајде, каже, излазите, каже, од затвор, каже, ће ве вешамо. И она се дигла, покријена сас ћебе, каже: – Честити пашо, каже, не ли је срамота, не ли је греота, каже, са све мужа, са све кревет, донели ме, каже, твоје, каже, слуге, овдек у твој затвор. – Ма, немогуће! – Могуће, каже, еве венчаница, ако не верујеш, еве венчаница што ј, са све мужа. Како што ме донели са све кревет, са све мужа овдека, такој нека ме носе са све кревет, са све мужа у моју кућу. Кад видеја паша истина такој, завратија, натераја овија његове слуге, са све кревет однели га у кућу. Други пут, знаш, на сламу се спало, немало други пут кревет, немало други пут сем овија големаше ко имали. А други пут немало, сламу у боше, саберев гу, е кад оћев да наместив постеле растргнев онуј сламу и саправ на сламу, други пут немало. Е саг добила кревет, немала ништо и кревет добила. И један пута проша та поред онуј пашину кућу и онај пашина ћерка му цинула овако (цмок!) на њега, а исто и он гу цинуја (цмок!) и виделе слуге: – А, целиваја пашину ћерку, целиваја пашину ћерку, опет крк па у затвор. Па га затворили. Е мори муко, ајде саге јутре дан ће га вешав. И питав, одпратили једнога човека, каже: – Д-идеш. Пратија једнога, знаш од његови слуге: – Д-идеш да га питаш што му се једе последњи пут да једе и да га вешамо, да га задовољимо сас једење прво, па после ће га вешамо. И они отишли куде њега, каже: – Ништа не ми се једе, побогу, само ми се једе, каже, качамак. – Мори, како, каже, какво печење има, каже, овај паша, све има, ти качамак да правиш. – Качамак ја да га направим, каже, под кру-

шку, ако ми дозволи паша. Јер он, смртни случај кад је, такој кад вешав, кад онодив, да мора да му се испуни жеља. И донели му котличе, котличе воду у котличе, брашњо и да направи качамак. И он закачија оној котличе на крушку, а под крушку запалија огањ. И дошло време више да се оноди, знаш, да се веша. И доша паша, каже: – Више ће га вешамо? Направија качамак не направија, каже, ће га вешамо, и кад дошли куде њега, па каже: – Честити пашо, каже, ја још качамак несам направија, како можете да ме вешате? А? – Па, каже, куде ти је качамак што га правиш? – На крушку. – А огањ? – Доле. – Па, зашто, каже, кад ће ти узавре, каже, тај вода од горе па ти да направиш качамак? А? – Е па, честити царе, да ли сам мога ја, твоја ћерка горе у одаје, каже, а ја доле на пут да гу целивам? Да ли сам мога да гу целивам? – Па, неје могуће. – Е па немогуће, али твоје слуге ми такој направише, каже: – Целиваја си пашину ћерку. А ја несам бија, каже, у твоју одају па да гу целивам. Питај ги твоје слуге де ме сабрале, де ме затворили? – Па, каже – од пут. Па како сам мога ја, каже, твоју ћерку да гу целивам? Спасија се, отпуштија се, тамо прикажња, вамо здравље, ха, ха! И такој. То је баба покојна ми причала, дилинцика и дилинција тај прича се звала, тај тешко да гу има по књиге.<sup>31</sup>

- [3] (А караконцуле се причало да има?) Караконцила? Причало се. Ехе, и тој ће ти причам. И деца ме терав много пут да ги причам, причај ни, бабо, од караконцилу. Ја, мене баба ми причала покојна тој, стварно да је имала караконцила. Овај, караконцила имала гребењи. Ви не знате шта значи гребењи, што гребали конопље људи други пут. Имало конопље па гребали, знаш. И онај гребењ имаја шиљци на њега. Имаја дршку талику и онај караконцила сас тај гребењ тепаја људи, жене, деца, што било, тепаја. Значи, то само по ноћу, по дан не, ноћу. И једанпут једни рекли, каже: – Сејке, мори, иди донеси, каже, сириње доле у подрум, да вечерамо. Били калабалак робље, знаш. И она рекла: – Куку мене, стра ме од караконцилу, како д-идем доле. И они гу рекли: – Иди, мори, нема караконцила. И она отишла доле, узела каленицу и отишла д-извади сир. Кад да се врати он гу удари, караконцила у главу, и она падни мртва. И кад паднула мртва и они чекали, чекали, она гу нема жена. Чекали, чекали, искочила тај што гу рекла, искочила: – Сејке, ајде, мори сејке. А караконцила рекла: – Ја секам секу. Ја. [измењеним гласом]. И деца смејев ми се кад причам такој. – Ја секам секу. – Куку, каже, караконцила гу утепала. Брго упалили, други пут немало светло, немало оној, трске, гашчики, свеће, тој упалили људи и он на светло не искача онај караконцила, од светло бега, знаш. И они кад гу видели она мртва жена, а две деце имала, мртва жена, дигли гу, донели гу у кућу, обукли гу, избањали гу, обукли гу, турили гу на лесу, јутре дан сабраја се народ, сахранили гу, дошли кући за њојну душу да, знаш, да једев, да поједев и да лафив. И један стар човек, и почели да лафив: – Како да га уфатимо, каже, овога караконцилу, потепа народ, нестану, ка-

<sup>31</sup> Разговор вођен 6.04.2003. (165-R-CERNICA-2-BS).

ко да му дођемо до главе, да га уфатимо. А један стар човек река: – Ова, ак-оште да га уфатите, колај ће га уфатите. – Па, како, бре чико, каже, кажи ни, бре дедо, како да га уфатимо? – Турите, каже, штрек на сред село. То је било у Житиње, моја баба била у Житиње, покојна, а живела у Будригу, она ми причала. – Турите, каже, на сред село штрек. А штрек, знаш шта значи штрек? Оније конопци, да направе штрек па да би га уфатили. Значи, на све четири стране да иде по један да чека. – Али како, вика, да држимо штрек, кад ће дође караконцила, каже, ће не утепа? – Не, каже, неће. Ви турите вршњици на главу, знаш шта значи вршњик? Што се печев фелије. Вршњици, вика, турите на главу и саге они турили, послушали га, овога старога човека. Кад се ставнило турили штрек на сред село, турили вршњици на главу и седив, чекав. И ете га караконцила, а један у средину, значи четворицу од стране, један у средину држи штрек и турили вршњици на главу и он ете га сас онај гребењ у руке. И ударија по онај вршњик. А онај вршњик знаш како завни, кад ударија по, сас гребењ: – Дагаан! Ааа, шеран свет [измењеним гласом]! Караконцила река. Па отиша куде друг вршњик: – Дагаан! Ааа, шеран свет [измењеним гласом]! И тако редом. – Да л да улегнем, каже, унутра, да ли не, да л да улегне, да ли не? Море, ће улегне. И кад улего унутра, знаш, средину, ударија по вршњик: – Дагаан! Још не река – шеран свет, они тргнули конопци, таган! Уфатили га. И он се скупчија као тарајез, знаш. Ако бија велики караконцила, али скупчија се, ни му се види ни око, ни глава, ни нога, ни рука, ни ништа, ништа, ништа. И што да му правив, саг овија људи на чудо паднули, што да му раде. И докачија јер па тај стар човек па отишли код тога старога човека. Каже: – Море, ми добро, добро ни рече, уфатимо га, али саг, каже, шта да му радимо? – О, каже, знате што да му радите. Запалите, каже, један велик огањ. И они запалили огањ. – Турите, рече, једну дугачку машу у огањ. Они турили. – Е саг, имате ли један ћуп мед? Ћуп мед. – Имамо, каже. – Па, расипите тај ћуп мед на њега. И они докочили онај ћуп мед расипали на њега. Све га сас мед покрили. – И гледајте га, каже, од стране. И они гледали га од стране. И он час по час: – Благо је, благо, благо. П'чеја да се лиже. И они видели му уста, куде му су. Они, мука било за уста да му видив. И они ужегну ту машу, ка под огањ извадили, и да му гу ставив у уста. И она: – Аман, преговорија. – Аман, каже, не ме горите. Ће ви испуним коју оћете жељу. – Како, каже, да не те горимо? Ти си не изгореја до срце, до цигерицу, каже, и ми тебе да не те изгоримо? И ми тебе ће те изгоримо, каже, до срце и до цигерицу па да видиш како је. – Аман, коју оћете жељу ће ви испуним, каже, само немој да ме горите. И онај стар човек што ги река: – Немојте, немојте да га дирате. Тишина. А Житињци па имали неко језеро, воду неку велику, одма више школу, тамо више оној, имали. Каже, знаш какву, што жељу да ни испуниш, каже. – Кажите само ја ће ви испуним, само кажите, али да ме пуштите после. – Оћемо, каже. Имамо, каже, једно језеро, каже на тој и на тој место, каже, за дваес четири саата, каже, да ни испуниш тој језеро, земљу да ни га направиш, јер туја много деца ни се давили, каже, у тој језеро. И он, каже: –



Пуштите ми, каже, овуј десну руку, каже, руку да ми пуштите. И они гу пуштили руку. – Куде ти је рука, ми не ти гу видимо? – Еве гу, каже. Мрднуја, и они гу пуштили руку и он звизнуја, знаш: – Фиууу! Одкуде не стране се сабрале караконциле. – Што је, господару, каже, што желиш? – Видите ме, рече, што сам врзан? – Видимо, каже, треба ли да те одвржемо на силу? – Не, каже, на силу не треба, каже, да ме одвржете, но видите ли, рече, оној језеро, што је туј више њино село? Каже: – Видим. За дваес и четири саата, каже, тој језеро да га испуните, са земљу да га срамните. И тако је било тој, моја покојна баба ми причала, и тако је било, за дваес и четири саата вукли, овај, мислим, дрвља, камења, памук, свашта, свашта, само да би га испунили. За дваес и четири саата га испунили тој језеро и кад било дваес четири саата овија одврзали га, пуштили га и Бог дига караконциле, више немале караконциле. Е тој ми покојна баба причала, тој да ти причам, и деца да виш, малецки, стално ме терав да ги причам: – Бабо, караконцилу. А лепо је то, знаш кад знаш старовремско, мислим да причаш и да онодиш. [4] (Јел знате ви још таквих прича?) Знам, пуно знам, а што нема, а жао ми је за једну песму, не знам како да ти кажем, како не дошли куде мене ја да ги кажем, а не друг да ги каже, писали гу, све добро, све како што је, а кад дошли куде бабу, каже: што молила, Бога домолила, Бог јој дао једно мушко дете, а она баба, девет сина имала и оженила и удомила и онодила она баба. Али не, то није тај песма таква, него то је била старовремска песма у књиге. Ја сам пуно књиге читала и једно баба ми причала, друго па пуно, много књиге сам читала. Јер та је песма:

Имала мајка девет мили сина,  
девет сина, једну милу ћерку,  
милу ћерку, Грозданку девојку.

Немој, синко, да кажеш дек сам ја била Гроза, него тако је песма названа. И кад је био Велигдан, она сви пратила децу на Велигдан, синови, снаве, оној, стареју снаву заоставила дома да би учувала унучки, имала девет кољбке. И она надојила своје дете, онај девета снава надојила и кад чукунуло на врата нешто она се сетила нешто и преврнула кољбку напоко, знаш. И он доша, тај ага, све живо заклаја дури деца заклаја. И како кују кољбку, дете закоље, кољбку преврне. Како кују дете закоље, кољбку преврне. А она га надојила, дете гу спало, кољбку преврнула и тој дете остало живо, знаш. Синови гу заклаја, а снаве гу заробија, а тетку, туј Грозданку, узеја гу за жену тај ага, тај, на пример, тај Турчин, узеја гу. И онај мајка, црна пресвисла, плакала, плакала дан и ноћ. Трећи ноћ чула, тек трећи ноћ чула што плаче дете у кољбку, доле у подрум. Није смела да отвори јер крв бија, викав, до колена, она није смела да отвори, девет деце кад се закоље, осам, а девето било живо. И она кад отишла, нашла га, лудо Јованче. Па га очувала, па га огледала, па големо порасло, па кад, све то има у књигу, то је писано било, то је писано, тој тачно има, све. Е кад га огледала, и кад отишло дете да игра пуле сас деца, на сокак, и деца п'чели да га, да се кунев, загувила ги се једна пула, сви се кунев у мајку, у татка, у

брата, у сестру, а он нема у никога да се закуне. Он се куне у коња, у десну руку и у бабу. И деца не му веровали, и п'чели да га исмејавав. И он доша дома, п'чеја да плаче:

— Зашто, бабо, такој да ми правиш,  
Зашто, бабо, никога да немам?,

каже, мораа сам ја, каже, некога да имам. – Нее, синко, никога неси имаа, еве ти гу баба, никога неси имаа, баба те одгајила. Нашла сам те на пут. И он докачи, не тела да му каже, он докачи, и подигни један камен, па гу турри руке под камењ на бабу, па претисни гу. – Де, бабо, да ми кажеш, па да ми кажеш. И онај баба казала: – Не, синко, каже, ниси бија сам, ти си имаја девет, осам чиче, деветога татка, па си имаја девет стрине, десету, каже, тетку Грозданку, девојку. У тога и у тога агу је, тамо. И дете кад чуло, а имаа коња татковога, коњ му бија леп. И он отиша и ослободија ги и донеја ги дома. А они не гу писали као што треба него гу писали, ма, она, бајги, она стара жена

Што молила, каже, Бога домолила,  
Бога јој дао једно мушко дете.

Тој није тај песма такој. Е тој ми је жао за туј песму, зашто такој гу написали? Зашто не гу написали овако, као што је истинита песма. А они сасвим друкше. [5] Е једну песму знам, ал ће се забавиш много? (Не, не, само ви кажите.) А нигде гу нема тај песма у књиге, тај песма нигде гу нема у књиге, нема гу нигде, нигде, нигде. Талико књиге сам пречитала, нема гу. Каже:

Имала мајка девет мили сина,  
Девет сина, једну милу ћерку,  
Милу ћерку, Јану белогрлу.  
Сас вр'тено мајка ги ранила,  
Сас кудељу мајка ги оженила.  
Девет сина, девет миле снаве,  
Девет снаве, девет унучики.  
Дође време ћерку да удаје,  
Сабрале се деветина браћа,  
Куде њину сестру гу давав,  
Да гу дадев сестру у близину,  
У близину гости неће имав,  
Јер близо, сваки час да идев, немав гости.  
Да гу дадев сестру на долеко.  
Састале се деветина браћа,  
Малеји брат, каже, одговара:  
– Чујете ме, моја девет браћа,  
Да гу дамо сестру у близину,  
гости неће имамо,

Да гу дамо Јану на долеко  
На долеко, три конака место,

каже – тад гости ће имамо. У годину по један пут да гу идемо, девет рала гости ће да има и десета остарела мајка. Значи, у годину да гу идеш по један пут, девет рала гости ће има. Договорили се сви девет браћа

Дадоше гу Јану на долеко.  
На долеко, три конака место.  
Чим је Јана, каже, од кућу искочила кад гу дали,  
Чим је Јана од кућу искочила  
Пуста чума, пуста остала,  
Девет брата г-утепала,  
Девет братанчики г-утепала  
Девет снаве г-утепала,  
Само црну мајку гу оставила  
Црну мајку до оцака,  
Сас црно маче уз скут да седи.

Не, то је жална песма, кад ми гу баба појала, ми сви смо плакали. Тачно, сви смо плакали, туј песму кад гу појала. И нема гу нигде тај по књиге. Голема је, бре, ће те забавим? (Ма, не, једино ако вама није...) Ма не поједе ич, да поједеш, да. (Хоћете да наставите песму?) Жи ти очи, ако си гладна, узни, поједи. Што ти се једе, немој да се стидиш, немој да се срамујеш. Немој, ете, ће причамо, што викаш, отворено, и такој. (Може даље? Хоћете да наставите песму?) Да наставим? Ако, ти ручај, а ја ће наставим песму. И кад, кад се Јана тамо скинула, а имала тамо јетрве, еј, три конака место путували значи, док гу тамо однели.

О каква је, каже, Јанина лепота,  
насмејали гу те јетрве,  
Каква је тај Јанина лепота,  
Што се дала толико долеко,  
три конака место, каже.

И она, кад оној, кад се скинула, – Е, каже, ја можда сам се дала, каже, долеко, три конака место, али моји браћа, каже, кад ће ми у гости дођеш, каже, ви ар не можете три дана да га очистите од братњови коњи што ће ви га ископав. Пофалила се, знаш. Она мислела живи гу су браћа, пофалила се. И, ајде, прошла гу година дана, нико на Јану не гу врата отворија, јетрве гу се подсменувале: – О, каже, ајде да ринемо ар, каже, што Јанини коњи, коњи, од Јанини браћа коњи што га прекопали. Не мож да га оринемо. Друга година прошла, она талико не туговала, друга година прошла, нико Јане врата не отворија, трећа година кад прошла, тад Јана улегла у своју одају. Тој време одаја, немале собе, одаје, улегла у своју одају, па извадила крпче од под појас, па плакала, крпче од под појас натопи, па тури у, куде срце, да би срце оладила, једно натопи, друго крпче с-осушило што

ставила, па друго натопи. Туј гу дође тај малеји девер, каже: – Ајде, Јано, ајде, снао, д-идемо на чешму шарену, више село, каже, воду да напунимо. Узни, Јано, шарене канате. И она избрисала, турила крпче под појас, очи избрисала, и закирила се, узела шарене канате, а Бог, фала њему, смилија се, па гу дига најмалејог брата од гроб. – Ако те Јана позна, каже, да се вратиш па у гроб, да дођеш, ако те Јана, ако Јана не може да те позна, алал нека ти је од нас, каже, живи на тај свет. Значи на овај свет да живи још, даље. И она узела шарене канате у руке, пошла сас девера на чешму шарену. Тај чешма више село ги била, и кад отишла на туј чешму шарену, на девера одговорила: – Чујеш, девере, каже, О, девере, мој злаћен прстене, каже, По кој пут сте ме донели кад сам снашка дошла? И он река: – У, снаво, каже, по овај пут смо те донели. И она кад машила главу брата видела на коња. Од радос руке раширила, канате искршила. Знаш, од радос, канате искршила, пред брата искочила. Брата загрлила, крз брата целивала, једну страну, другу страну не могла да га целива. Крпче од под појас извадила, па крс крпче брата целивала, а на брата вакој одговара:

– Што ми, брате, на тамњан меришеш?  
Што ми, брате, на восак меришеш?  
– Оће, сестро, пут је долечан,  
Па сам проша крс гору тамјанову  
Па сам проша крс гору од восак,

песма је интересантна, – Ао, брате, како ме мене дадоште, каже, много ме забависте, каже, никој врата несте ми отворили. – Сестро слатка, каже, кад те тебе дадомо, ми док смо се девет сви подвојили, док смо девет кућа направили, тебе, сестро, смо те забравили. Е саг брат ти доша, жељу да ти испуни. – Слушај, брате, жељу да ми испуниш. Они, брате, врата ће ти отворив. Ти на врата, брате, немој да улегнеш, Преко врата, каже, брате, коња да тераш, преко дувар да прођеш, врата да ги обалиш. Кад ћеш, брате, у ар коња да вржеш, коњ нека ги до колена ископа ар. Грчки на коња да преговориш, до колена ар да ги прекопа. Жељу на сестру, брате, да испуниш. Знаш, она му казује. И дошли до чешму. Дошли до чешму и онај рад, девер гу, знаш, што му доша претель, сефте у кућу и кад они порте му отворили, он преко порте, обалија и дувар и порте, турија га коња у ар, ар коњ прекопаја до, онај, све ар ги прекопаја. Три дана ту је седеја. Девет, тој време, девет брата, девет погаче ваљала да омеси, девет братанчики, девет кравајчики да омеси, десето зељанче на мајку да омеси. Да донесе. Тој време бисази имали, па у бисасе да се ставив и да се однесе тамо. Она све то омесила, спаковала, турила и отишла горе да с-обуче. И кад почела да с-обуче, она обукује белу кошуљу, она напоко се обрћа, она обукује црвену ћурдију, она напоко гу се обрћа, она обукује срмено јелече, оно напоко гу се обрћа, не могла никакојаче да се обуче, па дошла куде брата, обукла старо одело па дошла куде брата. – Слушај, брате, каже, жи ти ја, право да ми кажеш, мајка ми умрела? Не могу да се обучем од што мајка, сигурно мајка ми умрела, нећеш да ми кажеш. – Куку, сестро, жи ми твоја

глава, мајка ти је жива, овакој. Истина, жива гу мајка. – Жи ми твоја глава, каже, мајка ти је жива, ајде по брата. Одвај [?] с-обукла, турили тој све у бисаси и пошла по брата, испратили гу сви, и ишла, ишла и кад дошла поред неку гору рекла: – О, море брате, куде је тај гора тамњанова, што ми, брате, на тамјан мирише. – Ајде, каже, сестро, још је долеко. Ишла, ишла, ишла, па куде је, брате, гора од восак, што си ми, брате, на восак мирисаја. Ишла, ишла. – Ајде, сестро, каже, још је долеко. – Куде је, брате. Не, ишла по брата, а једно врагче, каже, пусто остало: – О мори, Јано, Јано бело грло, о мори Јано, по мртвака идеш. Врагче гу преговорило. Опет, она чула га, не тела на брата да каже. Опет врагче збори: – О, мори Јано, Јано бело грло, о, мори Јано, каже, по мртвака идеш. – Чујеш, брате, каже, врагче што ми збори. – У, сестро, пут је долечан, разна птичка разна ће преговори. И ишли, ишли, ишли, кад дошли више до цркву, туј куде што били оној, и на врата рекла: – Куку, брате, много рогљајке нове, куј, каже, брате, талико умреја? Све, каже, брате, куде наши гроби. – О, сестро, село големо, умирали људи. А. Но, рече, чекај ме, каже, овдека, ја кад сам се венчаја, каже, прстен сам забравија у цркву, д-идем прстен да узмем. И он, ајт у цркву, јер мораа да се врати, познава га сестра. Отиша у цркву бајаги прстен да узне, она чекала, чекала, чекала, нема га, кад више да иде да отидне и она да га види, када види он још мало да покрије главу, од гроб покрије главу. Е тад она се сетила, три дана и три ноћа од гроб на гроб ишла што плакала, три дана и три ноћа, Јана белогрла. Е чули гу сељани, каже: – Што је, бре, каже, у гробље три дана и три ноћа непрестано плаче? Е кад гу видели што је Јана, тад отишли, узели гу. Кад гу донели куде мајку, кад улегла Јана, каже, у обар, у обар, трава до колена. Кад гу, кад је она у кућу улегла, кад мајку видела, црна мајка, црно маче у скут држала, кад мајка видела ћерку, црно маче пуштила, ћерку загрлила. И отад, ћерка постала ластавица, мајка постала кукавица. О-тој су ластва и кукавица. Ластавица имала ћердан око гушу и ластавица, запази ластавицу да има бело око гушу све. То је било на Јану ћердан око гушу. А кукавица уопште не, носи јајца а не изведује, све по туђи гњезда, јер стара жена била. Е о-тој је постало кукавица и ластавица, о-туј песму. То је баба ми казувала. Ја немам школу много, ја имам само четири разреда основну, али ја што сам пречитала никој не прочитао књиге.<sup>32</sup>

[6] [Разговор се води током гледања филма са синовљево свадбе]

(Син: Коју песму сте појали ви код кума Лесандру, кад причасте, кад сви станули да ве слушава?) Не знам, ја сам забравила, ја сам знала много песме, сам забравила, стварно један пут кад сам певала у једни људи, такој, кумови и преко тријес госта били, четерес, у астал окол накол бија астал, велика кућа била, велика соба. И ја седну, ја и Милан смо били на крај, та-

<sup>32</sup> Разговор вођен 27. 01.2003. (51-R-CERNICA-2-BS).

кој, седну до њега, и кад гу викну, онуј, не могу да се сетим, де, Милане, ти си гу појаја много. А:

Целог света Осман прескитаја,  
Осман, силан качак Осман је настаја,  
Много мајке Осман расплакаја,  
Много сестре у црно завија,  
Много, овај, љубе у род оправија,  
Тежак зулум, каже, Осман учинија,

Аман шта, ама бре ни мува нема да прође, само ја и Милан певамо. (Ту песму?) Ту песму, само ја и Милан певамо:

Кад се кући, каже, Осман повратија,  
Па седнуја с мајку да вечера  
И на мајку Осман проговара:  
– Целог света сам ти прескитаја  
У Осларе, мајке, не сам бија,  
У Осларе ја сам чуја, мајке,  
и разбраја д-има тамо, мајке, чакар Мара.  
Ће да идем, мајке, да гу уграбим.

О кад сам гу викнула, бре, немаш тамо, онија гости сви, ћутив, чак што више, од друге собе жене налетеше да ме слушава како певам. А ја певам, ја пет паре не давам. И кад заврши тој, онај, а мајка му каже, каже:

– Чујеш, сине, Осман-аго,  
целог света си ми прескитаја,  
Али саге мајку да послушаш,  
У Осларе, синко, немој д-идеш.  
Осларцани, синко, лоши људи,  
Лоши људи, синко, сви комите.  
Криво гледав, синко, право гађав.  
Оћев тебе, синко, да убијев.

Интересантна је, ја много песме знам. (Можете да завршите? Можете да завршите до краја?) (Супруг: Има још.) Како нема? Али до туја сам гу певала, од туја више нисам. Срам ме било, знаш. Срам ме било кад сви нагрнули на мене да слушава, кума Лександра, покојни, капу паф на земљу, од вољу. И, кад отишла, овај,

али Осман, каже, мајку не слушаја,  
па се диже на ноге лагане,  
па узима пушку аберлинку,  
пушку пукну, абер даје,  
абер даје на дружину,  
на дружину, деветину,  
деветину голи Глоговчани.  
Сабраше се, каже, сви дружина,



Сви дружина деветина,  
Деветина, голи Глоговчани,  
Вечераше, па легоше,  
Ђурђевдана рано уранише,

Дими, синко, све, ја се занесо с песму, сас песму се занесо. Каже,

Јутре дана рано уранише,  
Па отоше право за Осларе.  
Кад су били на сред село,  
Туј сретеше баба Неду,  
Баба Неду на бунара,  
Баба Неда воду вади,  
Проговара Осман ага:  
– Извади, каже, бабо, једну кофу воду,  
извадила кофу воду,  
па ги дала воду да пијев.

Сви пили по једну, онуј, кофу воду не попили, кад доша ред до Османа, –  
Извади, бабо, каже, другу кофу, да олади моје срце. Извадила му баба Не-  
да кофу воду, целу кофу сам попија,

па гу пита, баба Недо,  
Баба Недо, ће те питам,  
ће те питам за правдину,  
право, баба Недо, да ми кажеш,  
де је кућа чакар Маре,  
дома ли је чакар Мара,  
дома ли је, сама ли је?  
Проговара баба Неда:  
Чујеш вамо, Осман аго,  
Њојна кућа, каже, њојне врата, каже, од дуката,  
А диреци од талира,  
Али Мара дома није,  
Она ј, она отишла у Сманице,  
Она жње бел пченице.  
Али Осман Неду не слушаја  
Право иде од њиву на њиву,  
Он ми иде од аргати на аргати  
Па питају: Де ми жњије чакар Мара?  
А Мара га далеко угледала  
Па дозива свога брата:  
Чујеш, брате, баца Певко,  
Ено иде, каже, црни Османе,  
Оће мене, брате, да ме узме,

Оће тебе, брате, да убије. Знаш, она му прича. И он гу прича:

Ил по њега, сестро, ил по мене.  
Ил по њега сестро, ил по брата,  
Жива, мртва, каже, брате, ја по тебе.  
И, чујеш, сестро, чакар Маро,  
Брго дома да ми идеш  
Да ми викаш баца Миту  
Да ми узнеш пушку брзометку,

А баца Миту да викаш нама у помоћи, а, и она дошла дома, вратила се,  
узела пушку брзометку, то не могу да јој причам као песму, него онако  
усмено ће ви кажем, и брго се вратила и викала баца Миту, кад дала на  
брата пушку, брат ми паде у сред пченицу, Мита паде међу међе, у сред  
међе. Значи, ето иде, овај, црни Османе, а она жње, Мара, каже, жње бел  
пченице,

– Помоз Богом, чакар Маро,  
– Бог помого, црни Осман,  
Каже, – Је ли милом, каже, Маро, је ли силом?  
– Макни ми се, црни Османе,  
Ако манем моју десну руку  
У десну руку-ј танко српче

Тебе глава ће ти падне, знаш она, а он не бија сам, него имаја дружину,  
знаш,

Пуче пушка, каже, од сред међе,  
Погоди га усред веђе,  
Друга пуче од сред пченице,  
Погоди га у цигерице,  
Паде Осман, друштво му побеже.

Ето, туј песму да ви кажем. Интересантна је, тој баба покојна ми гу казу-  
вала, туј песму. Она можда има у књиге, само. (А како се она пева, можете  
да запевате?) Не могу, па носим црно. (Можете само једну?) Она како  
знаје на арију? (Арију ако знате?) Море, она остарела жена, турила сам гу  
половин годину. (Пева супруг Милан:

Целог свега Осман прескитаја,  
Много мајке Осман расплакаја,  
Много сестре у црно завија,  
Голем зулум Осман учинија.

Јел добро отпевао?) Тако је на арију, а по речи није баш, а на арију је тако.  
[...] Без мене не, ја кад викнем песму и он викне. Ја напред, ја ги знам,  
знаш, на арију. Сваку песму на арију знам, знаш, било стару, било младу.

[7] Још једна песма, нема гу нигде. Једну песму старовремску, други пут, старовремску, за старо време се појала тај песма. Каже:

Што ме даде, мори мајке, много на долеко,  
на долеко, мори мајке, у ајдучко село,  
у ајдучко село, мори мајке, у ајдуци људи.  
У ајдуци људи, целог ноћа, мори мајке, врата отворена,  
целог дана, мори мајке, врата затворена, знаш.  
Оздол идев, мори мајке, коњче товарено  
и на коњче, мори мајке, крваве аљине.  
У аљине, мори мајке, рука од јунака,  
и на руку, мори мајке, бурма позлаћена.  
И на бурму, мори мајке, име написано,  
име беше, мори мајке, на твојега сина, на мојега брата.

И такој се завршава. Тој време старовремске те песме такој се појале. (То је иста арија као ово малопре што сте певали?) Друга је. Неки пут сас овај апарат, неки пут чини ми се много јако зборим, а неки пут, чини ми се, уопште не чујем. (Не, одлично је за снимање.) Значи, мен ме ово све снимате, значи? (Да, да.)

[8] [Разговор о старим косовским песмама са породицом Менковић, док се гледа филм са свадбе] Оно има много старовремске песме:

Над извором врба се наднела,  
Над њом косе девојка расплела

и та је песма лепа. (Како то иде даље?) Чекај, полако, смањи мало [телевизор] па да видимо песму, лепа је тај песма:

Над извором врба се наднела,  
Над њом косе девојка расплела,  
Сузе лије, русе косе вије,  
Лице мије, русе косе вије,  
Над извором горке сузе лије.

Тakoј се зове песма. Е, после:

Тужна врбо, сестро моја мила,  
над извором што си се савила,  
као и ја без среће и ти си,  
рађала си, овај, цветала си, а рађала ниси.

Лепе су теј песме, бре, али нема ги саге теј песме да ги чују се, да се појаве, а. Е, после дође, рађала си, знала сам гу, целу сам гу знала, сад како не сам појала целу годину, све сам забравила. Нисам појала. [...]

Над извором врба се наднела,  
Над њом косе девојка расплела,

Сузе лије, русе косе вије,  
Горке сузе над извором лије.  
Сестро драга, тужна врбо, сестро моја мила,  
над извором што си се савила,  
као и ја без среће и ти си,  
цветала си, а рађала ниси.  
У мом крају, обичај је други, не то, чекај,  
обичај је у мом родном крају,  
да сироте за богатог дају, такој.

О, па, знала сам гу целу, саг не могу да се сетим. (Спруг: Да нема шамију она би гу појала и ја, дан и ноћ, али сад не можемо.) Сети се бре, ти, ја сам гу појала много пут.

Обичај је у мом родном крају  
Да сироте за богатог дају.  
Стар је, сестро, руке му увеле,

друкше је, не знам, сад сам забравила, извињавам се, али ће се сетим неки пут, кад дођеш други пут ће се сетим. Знаш да ће да се сетим. Јер забравим, знаш, збуним се и забравим, да.<sup>33</sup>

## DIFFICULT TO BE FOUND IN BOOKS

### Summary

The author presents and analyzes the semi-institutional discourse of displaced persons from Kosovo and Metohija. The selection of transcripts from the conversation with Grozda Menković, native from the village of Cernica, near Gnjilane, presents the broader context of folklore texts. These transcripts illustrate the attempt to deconstruct the dialogue with the researcher (narrative tactics, cultural (re)presentation and some pragmatic elements that point at "Kosovo" levels in the transcribed folklore narratives). "The image of Kosovo" appears only at the linguistic level. For this purpose, the folklore texts were intentionally chosen, as universal ones. A different selection of fragments from the conversation with Grozda Menković, first of all her oral history and parts of the narrative as answers to the classic ethnolinguistic interview, would have given a completely different picture of the exile (re)presentation.

<sup>33</sup> Разговор вођен 2.02.2003. (53-R-CERNICA-3-BS).

## ЛИТЕРАТУРА

- Барјактаревић 1977 Д. Барјактаревић: Говорне особине Гњилана, *Дијалектологика исцраживања*, Приштина, 226–299.
- Белић 1905 А. Белић: *Дијалекти источне и јужне Србије*, Српски дијалектолошки зборник 1, Београд.
- Богдановић 2004 Н. Богдановић: Проучавања културе и језик (Методолошка питања. Скица), *Етно-културолошки зборник IX*, Сврљиг, 97–102.
- Bošković-Stulli 1983 М. Bošković-Stulli: *Usmena književnost nekad i danas*, Београд.
- Даскалова-Перковска 2002 Л. Даскалова-Перковска: За някои черти на етнопоетиката в наративната традиција, *Фолклор, традиции, култура, Сборник в чест на Стефана Стойкова*, София, 139–151.
- DeSantis 2001 А. D. DeSantis: Caught Between Two Worlds: Bakhtin's Dialogism in the Exile Experience, *Journal of Refugee Studies* 14/1, 1–19.
- Foley 1988 J. M. Foley: Oral traditional poetics, *Усмено и писано/писмено у књижевности и култури*, Нови Сад, 31–57.
- Ганева-Райчева 1993 В. Ганева-Райчева: Към друг прочит на словесните описания на обреди, *Български фолклор XIX/1*, София, 58–64.
- Ђуровић 2000 Р. Ђуровић: *Лейнички говорни шии*, Врање.
- Илић et al. М. Илић et al.: Култна места Косова и Метохије, *Башићина* 15, Лепосавић 2003, 153–174.
- Илић 2004 М. Илић: Класични етнографски записи као етнолингвистички извори, *Етно-културолошки зборник IX*, Сврљиг, 167–176.
- Илић 2004а М. Илић: Ка етнолингвистичком речнику чипских Срба – модели етнолингвистичког дискурса у етнодијалекатском тексту, *Зборник радова са скупа „Положај и идентитет српске националне мањине у централној и југоисточној Европи“*, Београд (у штампи).
- Ивић 2001 П. Ивић: Српски дијалекти и њихова класификација III, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику XLIV/1–2*, Нови Сад, 175–209.
- Janković 2002 К. Janković: Sudski diskurs, *Прилози проучавању језика* 33, Нови Сад, 154–173.
- Kordić 2002 S. Kordić: *Riječi na granici punoznačnosti*, Zagreb.
- Крљевић 1992 Х. Крљевић: Уметнички преображај етнографског обрасца, походе мртвог брата, *Зборник у часи Војислава Ђурића*, Београд, 167–193.
- Krstić 1984 В. Krstić: *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena*, Београд.
- Левкиевская 2002 Е. Е. Левкиевская: *Славянский берег. Семантика и структура*, Москва.
- Manu 2003 М. М. Manu: *Elemente de pragmlingvistică a românei vorbite regional*, București.
- Maryns & Blommaert 2001 К. Maryns, J. Blommaert: Stylistic and Thematic Shifting as a Narrative Resource: Assessing Asylum Seekers' Repertoires, *Multilingua* 20/1, 61–84.
- Маројевић 1981 Р. Маројевић: „Деветбратња сестра“ у народној песни. О једном творбено-семантичком типу словенских посесивних придева, *Јужнословенски филолог XXXVII*, Београд, 243–249.
- Милорадовић 1999 С. Милорадовић: Почетак – од краја, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику XLII*, Нови Сад, 457–461.
- Милорадовић 2003 С. Милорадовић: *Ујојреба јадежних облика у говору Параћинског Поморавља, балканистички и етномиграциони аспекти*, Београд.
- Младеновић 2001 Р. Младеновић: Говор шарпланинске жупе Гора, *Српски дијалектологики зборник XLIII*, Београд, 1–606.
- Неклюдов 1999 С. Ю. Неклюдов: Традиции устной и книжной культуры: соотношение и типология, *Славянские этюды*, Москва, 289–297.
- Плотникова 1996 А. А. Плотникова: *Материалы для этнолингвистического изучения балканославянского ареала*, Российская академия наук, Институт славяноведения и балканистики, Москва.
- Половина 1985 В. Половина: О употреби глаголских времена у савременом српскохрватском разговорном језику, *Научни састај слависта у Вукове дане* 14/2, Београд, 97–103.
- Половина 1993 В. Половина, Реформулација смисла у дискурсу и језички нивои, *Научни састај слависта у Вукове дане* 21/2, Београд, 110–117.

Polovina 1996 V. Polovina: *Prilozi za kognitivnu lingvistiku*, Beograd.

Половина 2000 В. Половина: Метасемантика коментара у наративно-уметничком тексту, *Коментар и приповедање, Прилози њоеицици приповедања у српској књижевности*, Београд, 191–228.

Раденковић 1996 Љ. Раденковић: Митолошка бића везана за годишње празнике, *Етнокултуролошки зборник II*, Сврљиг, 61–65.

Реметић 1996 С. Реметић: Српски призренски говор I (гласови и облици), *Српски дијалектолошки зборник XLII*, Београд, 333–614.

Самарџија 1990 С. Самарџија: Предање и басна у процесу узајамног прожимања, *Расковник* 59–60, Београд, 65–82.

Самарџија 2000 С. Самарџија: Типови и улога коментара у усменој епизи, *Коментар и приповедање, Прилози њоеицици приповедања у српској књижевности*, Београд, 19–60.

Савић 1983 С. Савић: Проблеми прагматичке синонимије у дискурсу, *Научни састајанак слависта у Вукове дане* 12/1, Београд, 31–35.

Сикимић 2004 Б. Сикимић: Актуелна теренска истраживања дијаспоре: Срби у Мађарској, *Теме* 2, Ниш 2004, 847–858 (<http://ni.ac.yu>).

Sikimić 2004a В. Sikimić: Etnolingvistička istraživanja skrivenih manjina – mogućnosti i ograničenja: Čerkezi na Kosovu, *Скривене мањине на Балкану*, Београд, 259–282.

Sikimić 2004b В. Sikimić: Metafora praznog prostora: Čerkezi na Kosovu, *Slavia Meridionalis*, Warszawa (u štampi).

Сикимић 2004в Б. Сикимић: Додосте (Обред изазивања кише), *Исследования по славянской диалектологии* 10, Москва 143–167.

Славянские древности 1995 *Славянские древности*, этнолингвистический словарь под редакцией Н. И. Толстого 1, А–Г, Москва.

Словенска митологија 2001 *Словенска митологија, енциклопедијски речник*, Београд.

Stević 1997 S. Stević: *Analiza konverzacije*, Beograd.

Влајинац 1961–1974 М. Влајинац: *Речник наших старијих мера – у њоку векова – I–IV*, Београд.

Vukanović 1986 – Т. Vukanović: *Srbi na Kosovu II*, Vranje.

Wolf-Knuts 2003 U. Wolf-Knuts: Constrasts as Narrative Technique in Emigrant Accounts, *Folklore* 114, Routledge Journals, 91–105.

Yelenskaya/Fialkova 2002 M. N. Yelenskaya, L. Fialkova: When Time and Space Are No Longer the Same: Stories about Immigration, *Studia mythologica slavica* V, Ljibljana, 207–230.

Zečević 1990 D. Zečević: Ozračje pučkog nabožnog štiva, vjere i vjerovanja u pripovjedanju o zbivanjima iz svakodnevnog i osobnog života, *Narodna umjetnost* 27, Zagreb, 211–244.

---

## СВЕ САМ ГА РЕДИЛА

ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ  
Музиколошки институт САНУ, Београд

*Апстракт:* Рад представља етномузиколошку анализу свадбене тужбалице коју изводи Грозда Менковић из Цернице (околина Гњилана).

Свадбену тужбалицу из Косовског Поморавља отпевала је Грозда Менковић (1942). Грозда Менковић је рођена у селу Будрига, а била је удата у селу Церница, 8 км од Гњилана. Разговор је водила Биљана Сикимић 5. 02. 2003. у просторијама организације „Здраво да сте“ у Смедереву, транскрипт разговора Биљана Сикимић. Трака 57-R-CERNICA-BB-BS, у фонотеци Института за српски језик САНУ.

Надвор. Па чичу што сам плакала, па цео народ је плакао надвор. Знаш, девојку, знаш кад изнесеш од оној. Сви што плакали де мој чича децу није имаја, после на нас навалија. Све сам га редила то. Јел то да ти испричам? Да га редим?

Леле, чичо, леле, мене  
Леле мене, ја мој стари чичо,  
Зашто, чичо, у собу не си улега,  
Што си ми се, чичо, наљутија?  
Дал те твоја Грозда оставила,  
Па не тебе не те послушала.  
Немој, чичо, љутину да држиш,  
Твоја Грозда још данаске,  
Ти ми, чичо, децу немаш,  
Нити, чичо, у војску испратија,  
Нити, чичо, у школу испратија.  
Нити, чичо, ћерку даја,  
Нити, чичо, сина оженија,  
На нас, чичо, си се навалија,  
На нас жељу да извадиш.

♩ = 75  
 Ле-ле, чи-чо, ле-ле ме-не,  
 ♩ = cca 70  
 ле-ле ме-не, ја кој ста-ри чи-чо,  
 за-што, чи-чо, у со-бу не-си у-ле-га,  
 што си ми се, чи-чо, на-љу-ти-ја?  
 Да д'те тво-ја гроз-да о-ста-ви-ла

Последњи мелостих:  
 ♩ = 75  
 на нас же-љу у да из-ва-диш.

(То сами смишљате текст?) Сами, сами смишљате текст. (Долazi вам сам?) Сам, сам, од себе ти долази. И мајку такој сам редила. (А арија је иста?) А арија је такој. А на мајку арија ми је:

О, мајке, моја жална мајке,  
 Куку, мајке, моја мучна душо,  
 За вој Грозда не се надала  
 Да ћеш, мајке, да ме оставиш,  
 Од нас, мајке, да се одвојиш,  
 Више Грозда мајку нема,  
 Више Грозда сејгију нема.

И такој. После терав те сви да заплачеш, да жалиш, како сам гу пречекувала. Како ми ишла на Свети Ранђије, како сам гу пречекувала, како сам гу дочекувала, значи саме речи ти идев, саме лакрдије ти идев да гу редиш. (А арија је иста као за?) За плакување? Да. Чини ми се такој нешто, слична. А има и друкше, а мене моја арија та. (То је ваша?) То је моја арија, такој гу редим мајку, а тако сам и редила кад сам се удавала. (Почне се на тај дан, у суботу почнете?) Почнемо у су-

боту, и тој дође мушко дете, прво мушко дете, знаш, почнемо да плачемо, е после како кој улегне у собу од родбину, сви, мајка, чича, стрина, татко, мислим, идев и комшике све, идев сељанке да ги заплаче снашка, да ги плаче, девојка да ги плаче. (Шта то значи, кад свако дође ви сваком морате?) Ми свакога морамо да загрлимо и свакога да плачемо. (А шта они раде кад га заплачете?) И они плачев. Они само плачев, али онако, слузе, а која не ти је своја, мислим, само гу загрлиш, поплачеш мало и макне се. (И на мушко и на женско се реди?) И на мушко и на женско. Како куј ти улегне у собу, тај дан, субота. Е, и у недељу се плаче. (На кога? На исти ти?) Исто такој, куј ти улегне у собу мораш опет да поновиш, опет да га плачеш. Тако је то. Куде нас такав је био обичај.

### О свадбеним тужбалицама у извођењу Грозде Менковић

Мелодијски образац свадбених тужбалица у извођењу Грозде Менковић чини мелодија силазног смера, са два мелодијска врхунца: првим на самом почетку, а другим на седмом слогу, на месту акцента у тексту (без обзира на број слогова у стиху). У српској етномузикологији овакав облик музичког израза, односно, мелодијски тип коме припада овај образац, оцењен је као веома архаичан, будући да се среће у различитим врстама обредних, епских и епско-лирских песама Срба на ширем географском простору.<sup>1</sup> Потврђена је истоветност његове интонације са интонацијом исказне реченице у српском језику, „на основу чега се говорни и звучни исказ могу довести у узрочно-последични однос“<sup>2</sup>. Мелодијски модел примењен у овој тужбалици одговара моделу карактеристичном за епско-лирске песме Косова и Метохије; њега је Миодраг Васиљевић назвао *вардарско-моравским* варијететом<sup>3</sup> мелодија епско-лирских песама.

Мелодија је силабична, у ритму *parlando*, са постојаним ритмичким пулсом. Број слогова у стиховима није строго утврђен; будући да га певачица сама смишља док *реди*, он је релативно слободног облика, на граници прозног. Упркос томе, у првих пет и у завршном мелостику уочава се правилност метричког устројства мелодије: први део мелостиха, који чине прва четири слога, увек је у такту  $\frac{3}{4}$ , а у другом се раз-

<sup>1</sup> В.: Dimitrije O. Golemović, „Srpsko narodno pevanje u razvojnem procesu: od obredne do ljubavne lirike“, u: *Etnomuzikološki ogledi*, Biblioteka XX vek, Beograd 1997, 23–55; Сања Радиновић, „Макам-принцип у мелопоеетском обликовању запласких јесењих песама“, *Музички џалас*, год. 8, бр. 29/2001, 34–43.

<sup>2</sup> Мирјана Вукичевић-Закић, „Оплакивање мртвих у Заплању“, у: *IV међународни симпозијум Фолклор-музика-дело*, Факултет музичке уметности, Београд 1995, 168.

<sup>3</sup> Миодраг А. Васиљевић, *Југословенски музички фолклор I – Народне мелодије које се певају на Космеју*, Просвета, Београд 1950, 344.

личит број слогова смешта у такт  $\frac{3}{4}$ . Ова чињеница говори да је певачици при „кројењу“ мелодије према различитим текстуалним целинама од примарне важности метричка форма мелодије у коју „украја“ импровизовани текст.

Број мелостихова у мелострофи је неодређен, неограничен и зависи од садржаја текста. Отуда је облик тужбалице вишеделан: састоји се од низа мелостихова који се певају на исти мелодијски образац, у форми A Av Avv Avvv... A1. Последњи мелостих (A1) је истовремено онај који доноси завршну каденцу мелострофе.

Тонски низ је дијатонски молски тетраорд. У каденцама појединих мелостихова јавља се променљиви — полустепени други ступањ (хипертоника). Опсег мелодије је чиста кварта, са повременим појавама мале септима као почетног тона мелостихова, или као украсног тона (предудар) за почетни тон. Појава мале септима на наглашеним слоговима представља одлику начина извођења епско-лирских песама на Косову и Метохији.

Појава такозване рефренске паузе<sup>4</sup> пред последњи слог мелостихова — на месту на коме се не налази цезура ни у текстуалној, ни у мелодијској целини — потиче из старе обредне певачке традиције, својствене различитим словенским народима. Порекло јој је у некадашњој магијској функцији песама, у настојању да се оствари њихов бескрајни ток, чиме се, по веровању, утиче на „непрекидно зачарано кретање“.<sup>5</sup> С друге стране, појава паузе пред последњи слог у мелостиху и доношење последњег слога (или, у другим случајевима, последња два слога) на наглашеном, високом тону карактеристика је и певања балада међу Србима са простора Косова и Метохије.<sup>6</sup>

Повремене паузе на другим местима у току мелостихова нашег примера не представљају законитост у начину извођења, већ су последица недостатка ваздуха.

Од извођачких особености, истичу се *vibrato*, *tenuto* и *glissando*. Вибрато се понекад јавља на терци у силазном покрету, а по правилу се јавља на тоници, на дугом држаном тону пред завршетак мелостихова. Уз вибрато, на овом месту јавља се и лагани декрешендо. Затим следи *tenuto* на истакнутом тону на самом завршетку мелостиха. На исти начин су изведене готово све дуже нотне вредности (четвртине). Овај манир у

<sup>4</sup> Термин преузет из: Димитрије О. Големовић, *Рефрен у народном певању, од обреда до забаве*, Реноме, Бијељина, Академија уметности, Бања Лука, Београд 2000, 62–64.

<sup>5</sup> Изалиј Земцовски, „Прилог питању строфике народних песама (из јужнословенско-руских паралела)“, *Народно сиваралаштво — Фолклор* св. 25, Београд 1968, 66.

<sup>6</sup> Миодраг Васиљевић, *Op. cit.* 3, в. мелодијске записе бр. 79, 86, 99, 317.

певању доприноси експресивности тужбалице. Глисандо наниже се јавља у њеном силазном току, а глисандо навише — пред појаву другог мелодијског врхунца.

Од орнамената се најчешће јављају двоструки предудари на кварта и на хипертоници, који укључују цео или полустепен.

Извођење је тихо (*у piano* динамици) и, за женски глас, у веома ниској интонацији (можда узрокованој околностима у којима је тужбалица снимљена).

## I HAVE LAMENTED FOR HIM

### Summary

This article presents the ethnomusicological analysis of the wedding lament performed by the refugee Grozda Menković from Cernica. In Serbian ethnomusicology the shape of this sort of music expression was considered to be the archaic one. The melodic model of this lament is characteristic of epic-lyrical songs from Kosovo and Metohia and was called “Vardar-Morava” melodic variety.

## ЦАР УРОШ И КРАЉ ВУКАШИН

ДРАГАНА РАТКОВИЋ  
Институт за српски језик САНУ, Београд

*Айспракић:* Прилог илуструје уобичајено ауторско, накнадно моделовање фолклорног и књижевног текста, тако да оба текста буду разумљива широј публици. Поред ових конструката рад даје на увид и оригинални транскрипт легенде о смрти краља Уроша, и са тим догађајем повезано порекло топонима *Главица*, *Чуклавица*, *Модрич*, *Добар глед* и *Неродимље*, коју је испричао Божа Парлић из села Неродимље (1919) данас настањен у избегличком кампу Радинац, у околини Смедерево, априла 2003.

0.1. Овај рад представља покушај да се на основу транскрипта „моделира“ фолклорни и књижевни текст, тј. текст који би био читљив ширем кругу читалаца.

Текст којим располажемо је аутентични транскрипт легенде о смрти цара Уроша односно о настанку топонима *Главица*, *Чуклавица*, *Модрич*, *Добар глед* и *Неродимље*<sup>1</sup>, коју нам је испричао деда-Божа Парлић из Неродимља (1919) у избегличком кампу Радинац код Смедерева 6. априла 2003.<sup>2</sup>

Будући да је прича врло живописна, испричана од стране доброг наратора, покушали смо да на основу датог транскрипта „направимо“ фолклорни и књижевни текст који нам се чине могућим и занимљивим. При томе, у настанку текста руководили смо се формулама и формама приповедања у постојећим фолклорним и књижевним текстовима.

<sup>1</sup> *Чуклавица* је вероватно — *Цуглавица* „вјива у мешовитом селу Д. Неродимљу“; *Модрич* — „вјива у српском селу Г. Нердимљу“; *Добар глед* — *Доброглед* „шума између мешовитог села Неродимља и албанског села Језерца“, уп. А. Урошевић: *Топоними Косова*, Београд 1975, стр. 150, 94, 41.

<sup>2</sup> Резултат рада на пројекту *Испрживање словенских говора на Косову и Мешохији*, реализован током 2003. године у оквиру Института за српски језик САНУ, а финансиран од стране УНЕСКО.



1. Литерарно стилизовање транскрипта представља првенствено „превод“ дијалекта у књижевни језик на свим нивоима језичке структуре (на фонетском, морфолошком, синтаксичком и на нивоу дискурса) при чему смо, из стилских и методолошких разлога, настојали да задржимо лексику коју је казивач користио.<sup>3</sup>

1.1. Наиме, дијалектизми и турцизми којима обилује деда-Божин речник дају патину тексту и чине га географски и временски лоцираним (модру *фуџу* је обукла, играло се *оро*), а њено задржавање је неопходно на оним местима где се објашњава настанак топонима (нпр. *чукала* се у главу пролазећи поред неке њиве, па се тако та њива прозвала *Чуклавица*).

1.2. На синтаксичком нивоу стилизовања се крећу од: изостављања: поштапалица (*каже*), дигресија (*било је јако добро њо месџо Добар Глед*), плеоназма и таутолошких објашњења (да нађе тога *мрџвог* Уроша; *она је знала да је Урош мрџав*), омашки у памћењу (*цар Милуџин*, цар Душан је био цар), преко измене глаголских времена и облика (употребе аориста и презента уместо перфекта), изостављања формула својствених усменом казивању (*Тако је било њо. То ми љрићали сџари, њоу љрићам*), па до моделирања читавих констукција у фолклорном духу, уз коришћење формула прозног приповедања (*цар Душ`ан, он је бија Силни Душ`ан, он је бија владар — Био владар цар Душан Силни; Де њи ... шейала у Неродимњу, у нашеч љоље ѡамо, била у Грчебно, свеа ѡу у окол`ину. Деч је била у Грчебно, у ѡо сечло се зове Грчебно, она се грчебла. — Где се, очажна, грблa ѡѡо не може да га нађе, ѡо село се назва Грбно*), при чему смо свуда, уз краће коментаре на неким местима, задржали управни говор.

1.3. На нивоу дискурса, од колоквијалних, „искиданих“, реченичних конструкција реконструисали смо смисао исказа и сам исказ (*неки Модрич је ѡу — модру фуџу обукла кад је доушла у Неродимњу да љонесе онога мрџвога Уроша са кола. Он је дрвене кола бивол`и су га водили њега, бивол`и, и доѡерал`и га љреко Неродимња — Кад је дошла у Породимље, где су је чекала дрвена кола са биволима која су ѡу љрисѡи-гла са мрџвим Урошем, обукла је модру фуџу<sup>4</sup> и ѡо месџо се назва Модрич; Он је дрвене кола бивол`и су га водили њега, бивол`и, и доѡерал`и га љреко Неродимња, али у Неродимњу они оро играју ... бија неки љразник и он онда љрође и оне кучиће се љуѡиѡили на њи. Кучићи. И они гл`едали, а нису хѡел`и да им дају неки љоложсај да навикају на кучиће*

<sup>3</sup> Детаљније о поступку стилизације усменог текста в. у: Маја Вошковић-Stulli: *Od pripovijedanja do pripovijetke, Od usmenog pripovijedanja do objavljene pripovijetke*, Prosveta — XX vek, 134–150.

<sup>4</sup> *Фуџа* „прегача, кецеља“ (РМС).

*да им обрану, нису хѡел`и. И онда она осѡавила. — Она је хѡела да љре-  
зме сина, да га сахрани, али није могла.*

*Тог дана је у Породимљу био неки љразник, играло се оро. И кад је хѡела да узме Уроша с кола, љуѡиѡили су на њу и њену љрайѡу љсе, а нико није од мешѡана хѡео да им љомогне.*

1.4. На метатекстуалном нивоу, стилизације се тичу прављења конструкција на основу језичке текстуре, тона којим наратор казује поједине одељке у причи. Тако, лежерном тону краља Вукашина у ком он лаже Урошеву мајку о Урошевој смрти (у транскрипту означеним узвиком *А!* који појачава израз) изабрали смо као еквивалент конструкцију: *љравѡи се неवेशѡ*, а љутити тон Урошеве мајке која проклиње Породимље преиначили смо у коментар: *она у јаросѡи* прокле то место.

2. На тај начин, од једног „говора“ покушали смо да створимо „језик“, да „очистимо“ казивање од индивидуалног и спонтаног, и да га сместимо у калупе фолклорног прозног текста у духу књижевног писаног језика.

#### ТРАНСКРИПТ<sup>5</sup>

Цар Милуџин, цар Душ`ан, он је бија Силни Душ`ан, он је бија владар. Цар Душ`ан оставија сина Цара Уроша. Цар Душ`ан оставија сина цара Уроша, али Урош је бијо млад.

(Причај ти, причај).

(И?).

И Урош да иде са ујку краља Вукашина да шѡета у шѡетњу, иша по Македонију горе-дол`е да са Вукашина. Вукашин му бија ујко. И ка су доушл`и бл`изу Урошевца, има и да`нас тај извор, извор вел`ик позади Главнице, на западну страну, он је — тај извор, и ка су доушл`и до извор онај краљ Вукашин скинуа се и уфатиа ч`ашу на извор да пије воду, а овај Урош је бија млад и каже:

„Ујко, дај ми јену ч`ашу воду“.

„А, бре“, каже, „ти си се, ма“, он каже, „па ја да ти дам воду, старији о теб?“

Овај се нал`ути, младић Урош, па скине се да пије воду онако, а овај са сабљу и заклао га ту, ку тај извор, да. И оунда, Вукашин кад је тишо у Призрен ... тамо питала га Урошева мајка:

„Ди ми је, бре, Урош“?

„Ао“, каже, „Урош“, каже, „отиша“, каже, „по друге државе“, каже, „да шѡета, да се погол`еми“, каже, „још више, да буде цар“.

<sup>5</sup> Угласом заградом означено је нејасно место на снимку (са евентуалним решењем које нам се учинило могућим), а обичном интервенције присутних слушаалаца.

Он гу л'аога. Да. Ал'и, [лали] су дојавили и она мајка после од Призрен изашла да шета по поље. Де ти [...] шетала у Неродимљу, у наше поље тамо, била у Гребно, свеа ту у окол'ину. Де је била у Гребно, у то сејло се зове Гребно, она се грѣбла. Не мож да нађе Уроша. Мртвога, она је знала да је мртав Урош. Онда, била на јено брдо између Прешени и Неродимље — Добар Гл'ед се зове, са га зовемо Добар Гл'ед. И она ту дигла се и гледала, гледала и каже:

„Јако добро сам се на гледала“, каже, „Добар гл'ед нека буде ово“.

Да. И онда, кад је дошла, питала неке ч'обане. Каже:

„Знате л'и нек[и], нек[и], нешто“, каже, „неки мртав, да нисте нашл'и или ви?“.

„Богами“, каже, „ни ми не знамо, само ноћу“, каже, „куд онај извор“, каже, „имало је и доубље тај извор“, и даџнас има коумово дрво, тај извор — коумово дрво, вел'ики извор је бија, и каже, „ту нека свећа гори“.

Кад је отишла, она нашла га мртвога ту. Да. Е, онда има и још неке њиве назовемо Главица, Цуклавица — се ч'укала у главу, неки Модрич је ту — модру футу обукла кад је дошла у Неродимљу да понесе онога мртвога Уроша са кола. Он је дрвене кола бивољ'и су га водили њега, бивољ'и, и дотерал'и га преко Неродимља, али у Неродимљу они оро играју [...] бија неки празник и он онда прође и оне кучиће се пуштили на њи. Кучићи. И они гл'едали, а нису хтел'и да им дају неки положај да навикају на кучиће да им обрану. И онда она оставила. То наше место се звало Породимље, било јако добро место је то наше историјско, али она каже:

„Породимље“ каже, „одсад нека се зове Неродимље“.

И Неродимље се зове. Да. Тако је било то. То ми прићали стари, тоу прићам.

### ФОЛКЛОРНИ ТЕКСТ

Цар Душан оставија сина цара Уроша, али Урош је бијо млад.

И Урош да иде са ујку краља Вукашина да шета у шетњу, иша по Македонију горе-доле са Вукашина. И ка су дошли близу Урошевца, има и данас тај извор, извор велик позади Главице, на западну страну, и ка су дошли до извор онај краљ Вукашин скинуа се и уфатиа чашу на извор да пије воду, а овај Урош је бија млад и каже:

„Ујко, дај ми јену чашу воду“.

„А, бре“, каже, „па ја да ти дам воду, старији о теб?“.

Овај се наљути, младић Урош, па скине се да пије воду онако, а овај са сабљу и заклао га ту, ку тај извор. И онда, Вукашин кад је тишо у Призрен, питала га Урошева мајка:

„Ди ми је, бре, Урош“?

„А“, каже, „Урош“, каже, „отиша по друге државе да шета, да се погољеми још више, да буде цар“.

Он гу љага. Аљи, лали су дојавили и она мајка после од Призрен изашла да шета по поље. Де ти не шетала у Неродимљу, у наше поље тамо, била у Гребно, све ту у окољину. Де је била у Гребно, она се грѣбла. Не мож да нађе Уроша. Мртвога, она је знала да је мртав Урош. Онда, била на јено брдо између Прешени и Неродимље — Добар гл'ед се зове. И она ту дигла се и гледала, гледала и каже:

„Јако добро сам се на гледала“, каже, „Добар Гл'ед нека буде ово“.

И онда, кад је дошла, питала неке чобане:

„Знате љи неки, неки мртав, да нисте нашљи ви?“.

„Богами“, каже, „ни ми не знамо, само ноћу, куд онај извор, ту нека свећа гори“.

Кад је отишла, она нашла га мртвога ту. Е, онда има и још неке њиве назовемо Главица, Цуклавица — се чукала у главу, неки Модрич је ту — модру футу обукла кад је дошла у Неродимљу да понесе онога мртвога Уроша са кола. Он је дрвене кола бивољ'и су га водили њега, бивољ'и, и дотераљи га преко Неродимља, али у Неродимљу они оро играју. Бија неки празник и он онда прође и оне кучиће се пуштили на њи. И они гл'едали, а нису хтели да им дају неки положај да навикају на кучиће да им обрану. И онда она оставила. То наше место се звало Породимље, али она каже:

„Породимље одсад нека се зове Неродимље“.

И Неродимље се зове. Тако је било то. То ми прићали стари, то прићам.

### ЛЕГЕНДА<sup>6</sup>

Био владар цар Душан Силни који је оставио за собом сина младог цара Уроша.

Једног дана оде Урош са ујаком краљем Вукашином у шетњу. Ишли су свуда по Македонији и дошли близу Урошевца на један велики извор иза Главице, са њене западне стране (који и сад постоји).

Краљ Вукашин се скинуо<sup>7</sup> да попије чашу изворске воде. Цар Урош, који је остао на коњу, замоли га:

<sup>6</sup> Уп. текстуално уобличавање једне од објављених варијаната ове легенде: „Ловио у подножју Шаре цар Урош, па падне с коња и сломије ногу. Ово место назову Урошева главица. Озлеђени владар затражи од Породимљана да му помогну, а они се оглуше и позатварају врата својих домова пред њим. Због толиког бездушја и немилости, Урошева мајка прокле село речима: „Не родило се овако село, нити ко у њему!“ И Породимље се преимачи у Неродимље“, М. Милојковић, *Легенде из наших крајева*, Београд 1985, стр. 182.

<sup>7</sup> Скинуо се „сићи, сјахати“ (с коња).

„Ујаче, додај ми чашу воде“.

На то му овај одговори:

„Зар ја теби, млађем, да додам чашу воде?“

Расрди се Урош, па онако љутит сиђе с коња да сам попије воде, а Вукашин га дочека са сабљом и закла.

Врати се Вукашин у Призрен, а тамо га дочека Урошева мајка са питањем:

„Где ми је Урош?“

Али, Вукашин је слага правећи се невешт:

„Отишао је Урош у посету другим државама, да види да се поголеми<sup>8</sup>, постане још већи цар“.

Ипак, гласници су јој дојавили истину, и она крену да тражи мртвог сина.

Где се, очајна, гребла што не може да га нађе, то село се назва Гребно.

Кад се попела на једно брдо Између Прешана и Неродимља, дуго је посматрала око себе и рекла:

„Јако добро сам се нагледала — нека се ово брдо одсад зове Добар глед“.

И то брдо остаде Добар глед.

Сишавши с брда, срете неке чобане, па и њих припита:

„Знате ли да се овде налази неки мртвак? Да га нисте ви можда нашли?“

Ни они га нису видели, али је упутише на оближњи извор:

„Погледај тамо јер ту ноћу нека свећа гори.“

Тако је и било. Нађе га је код тог извора.

На путу до Неродимља пролазила је преко неких њива, чукала се<sup>9</sup> у главу (од жалости), те се оне тако назваше Главица и Чуклавица.

Кад је дошла у Породимље, где су је чекала дрвена кола са биволима која су ту пристигла са мртвим Урошем, обукла је модру футу и то место се назва Модрич.

Она је хтела да преузме сина, да га сахрани, али није могла.

Тог дана је у Породимљу био неки празник, играло се оро. И кад је хтела да узме Уроша с кола, пустили су на њу и њену пратњу псе, а нико није од мештана хтео да им помогне.

Зато, она у јарости прокле то место:

„Нека се ово место одсад зове Неродимље.“

И тако остаде Неродимље.

<sup>8</sup> *Поголемити се* „постати већи, значајнији (у владарском смислу), унапредовати као владар“.

<sup>9</sup> *Чукајти се* „ударати се“.

## TZAR UROŠ AND KING VUKAŠIN

### Summary

This paper is an attempt of modeling the folklore and literary text — both of them intelligible to the common public. The original transcript of the legend about the death of king Uroš, together with the explanation of the event-related origin of place names *Glavica*, *Čuklavica*, *Modrič*, *Dobar gled* and *Nerodimlje*, told by Boža Parlić from the village of Nerodimlje (b. 1919), resident of the refugee camp of Radinac, near Smederevo, on April 2003, are offered as a third text variant on the same theme.

# МЕК ЉЕБ КО СУЊУР ДА ЈЕДЕШ<sup>1</sup>

СВЕТЛАНА ЂИРКОВИЋ

Институт за српски језик САНУ, Београд

*Ајсџиракџи:* У анализи дигресија у дискурсу Вере Лазић, пореклом из околине Суве Реке (Метохија), једна драматична животна прича уклопљена је у концепт живота у избегличком кампу. Разговор са саговорницима углавном је вођен на тему некадашњег живота, али уз дијалог вођен са истраживачем, сами информатори воде својеврсни унутрашњи дијалог. Проблем овог унутрашњег дијалога компликованији је него што изгледа на први поглед. Индивидуална избегличка прича може да пружи само глобални увид у живот у избегличком кампу: она неизбежно садржи велику количину емоција. Добијени језички израз није довољан, потребна је комплексна анализа за утврђивање или реконструкцију саговорникове „слике света“.

0.1. Формирање фонотеке аудиозаписа разговора са лицима која живе на Косову и Метохији или су расељена током 1999/2000. године било је циљ пројекта „Истраживање словенских говора на Косову и Метохији“, финансираног од стране УНЕСКО-а. Пројектом је био планиран рад у колективним прихватним центрима који се налазе у ужој Србији, као и у енклавама на Косову и Метохији. Приликом рада на пројекту велику помоћ пружиле су невладине организације, нарочито у оним ситуацијама када је требало пронаћи адекватне информаторе за истраживање говора и ступити у контакт са њима.<sup>2</sup> У колективним прихват-

<sup>1</sup> *Мек љеб ко сунђур да једеш* једна је од реченица коју је Вера Лазић употребила приликом разговора о мешању хлеба и изради црепуља на Косову и Метохији.

<sup>2</sup> Како је пројекат био дијалектолошки усмерен, под појмом „адекватан“ информатор (у дијалектолошком смислу) подразумевамо старије особе које су носиоци аутохтоног говора. То су, углавном, особе без образовања (неписмене), рођене у месту чији се говор истражује и које у току свог живота нису напуштале то насеље. Ове услове углавном испуњавају жене и оне су најчешће сарађивале као информатори. У етнолингвистичком смислу, „адекватан“ информатор не мора да испуњава све ове услове. За етнолингвистичка истраживања старост информатора није пресудна, пресудно је да су информатори добри носиоци локалне нематеријалне, духовне културе.

ним центрима живе не само расељена лица са Косова и Метохије, већ и избеглице из Хрватске, Босне и Херцеговине. Етничка разноликост пружа могућности за истраживања различитих усмерења, циљева и метода, а материјал добијен у оваквим условима може бити драгоцен, осим етнолингвистици, и социоллингвистици, психоллингвистици, антропологији, етнологији и другим дисциплинама.

0.2. Један од колективних прихватних центара у којима је обављано истраживање је и „Угриновачка“ у Земуну. У овом колективном прихватном центру расељена лица потичу углавном из Призрена, Сретачке и Сирињке Жупе и из Метохије, а овде живи и група Рома који се сами изјашњавају као Египћани. Истраживања у овом колективном прихватном центру вршена су током фебруара и марта 2003. године. Квантитет снимљеног материјала приликом етнолингвистичких истраживања не значи истовремено и његов висок квалитет за даљу обраду. Материјал добијен истраживањима у колективном прихватном центру „Угриновачка“, без обзира на свој скромни обим, погодан је за широк спектар научних истраживања.

Теренска истраживања у колективним прихватним центрима у оквиру рада на пројекту „Истраживање словенских говора на Косову и Метохији“ обухватала су разговоре на различите теме из материјалне и нематеријалне традицијске културе расељених лица. Расположиви дијалектолошки и етнолингвистички упитници пружали су теме за разговор са информаторима,<sup>3</sup> а даље је компетентност конкретног информатора утицала на потпуност и обимност индивидуалног рада.

0.3. Методологија теренских истраживања подразумева објективност и непристрасност самог истраживача. Овај императив (објективно и реално приказивање чињеница) посебно важи приликом касније обраде материјала добијеног на терену. Фаворизовање неког од информатора — казивача научној литератури није страна. У радовима који су настали коришћењем материјала добијеног само од једног информатора истицана је даровитост казивача — информатора да успешно пренесе своја знања и искуства везана за материјалну и духовну традицијску културу (Франковић 1999, Франковић 2001, Илић 2003).

0.4. Овом приликом, следећи готово исте критеријуме у бирању информатора (таленат за нарацију, познавање духовне традицијске културе и др.), биће представљен део етнолингвистичке грађе снимљен у колективном прихватном центру „Угриновачка“ у Земуну са Вером Лазих (1935).<sup>4</sup> Вера Лазих је рођена у селу Мовљане, а удата у селу Сопина (оп-

<sup>3</sup> Начешће је у раду коришћен упитник Полотникова 1996.

<sup>4</sup> Звучни архив Института за српски језик САНУ, касете 357-R-Suva Reka-1-SĆ, 358-R-Suva Reka-2-SĆ, 359-R-Suva Reka-3-SĆ.

штина Сува Река у Метохији). Завршила је основну школу<sup>5</sup> и веома рано се удала (у складу са ондашњим традиционалним обичајима). Повод за разговор са Вером Лазих су биле бројне теме, иначе предвиђене у упитницима коришћеним на пројекту. Поред тема из животног циклуса, народног календара, разговора о свакодневном животу и размишљањима о личним моралним начелима и вредностима разговарано је и о традиционалној и личној свадби. Све ове теме прожимају дигресије везане за лично страдање, изазвано догађајима с краја 20. века на Косову и Метохији.

0.5. Слушањем разговора са аудиотраке и читањем накнадно начињених транскрипата уочена је извесна правилност у вези са дигресијама којима су прожети разговори на теме из традиционалне културе. Дигресије су делови биографске приче, личног страдања током прогона српског становништва са Косова и Метохије. Са Вером Лазих је разговарано у више наврата, али се овај рад фокусира на одабране делове разговора на тему свадбе. Транскрипти разговора о свадби не представљају континуирани разговор, већ су за потребе овог рада одабрани делови прожети дигресијама, на чију функцију, заправо, скрећемо пажњу. Осим дигресија, које ће бити детаљно анализирани, биће разматран и однос истраживача и информатора.

## 1. Свадба

Промене настале на широком друштвеном плану одразиле су се и на лик традиционалног свадбеног ритуала (Златановић 2003:7). Традицијска свадба састоји се из низа сегмената — почиње просидбом и утврђивањем датума свадбе, а након договореног времена долази до позивања сватова, саме свадбе; први дан након свадбе (обично понедељак) такође карактеришу ритуали утврђени традицијом.<sup>6</sup> Ипак, свадба није непроменљив ритуал — може доћи до варијација које зависе од тога да ли се младенци познају или не, у каквом су односу њихови родитељи, каква је материјална ситуација у којој се породица младожење налази и слично (Златановић 2003:51).

Разговор са информаторима о свадби представља реконструкцију идеалног модела традицијске свадбе. Може се поставити питање, а обично то и раде истраживачи на терену, колико се свадба самог инфор-

<sup>5</sup> У време када је Вера Лазих похађала основну школу она је подразумевала само четири разреда.

<sup>6</sup> Сегменти традицијске свадбе такође су променљиви, али се на основу разговора са информаторима може утврдити минимум сегмената којих се обавезно информатори држе и редослед који се поштује.

матора поклапа са моделом о коме они обично причају и који сматрају традиционалним (Илић 2003:71).<sup>7</sup>

### 1.1. Лични доживљај прошлости — некад : сад

Инсистирањем истраживача на личној причи Вере Лазих о томе како су је просили и како је изгледала њена свадба добијен је следећи врло идеализовани исказ:

... и била свадба, то била велика свадба, то биле са коњи, биле, триес и нешто коњи, знаш сватови. (А одакле су дошли да вас просе?) А ја сам из Мовљане де сам била девојка, а удата сам у село Сопина. И обукли ме у бошчу, у бошчу ме обукли, а бела кошуља, а, онај, јагличићи, како се викале раније, то тако... И добро смо живели, добро смо живели за тој време било, за то време како било раније, било много добро... Па после свадба, била велика свадба. Гочеве, онај, старински гочеве што гу, били два-три гоча, онеј трубаши. Свадба била велика, имало преко две илјаде човека, то што било на свадбу. (А тако било?) Ау, кад сам дошла ја, снаша, немала боља снаша, на коња, то сија они ђердани све, оне бисери...

Према Верином исказу, критеријуми по којима се може мерити значај, величина свадбе у прошлости, а самим тим и већа вредност прошлих времена него садашњих, јесу долазак сватова коњима по *снашу*, а онда и бројност коња (*што биле са коњи, биле, триес и нешто коњи*), одевање *снаше* — дарове јој је дала младожењина породица, што доказује њихову имућност (*И обукли ме у бошчу, у бошчу ме обукли, а бела кошуља, а, онај, јагличићи... што сија они ђердани све, оне бисери*), музика и музички инструменти (*Гочеве, онај, старински гочеве што гу, били два-три гоча, онеј трубаши*).

Верин исказ региструје и факат реалне могућности да се момак и девојка до свадбе не виде или да чак не знају како изгледају:

(А ко је дошао да вас проси?) А, свекар, стриц, брат од свекра, и један комшија, тројица били. (А младожења? Момак?) Не, ја не сам га видела да ми ставили да спавам код ко зна кога ја уопште не сам га видела. (А значи, уопште га нисте знали?) Уопште, нисам га знала, деце ми. Већ кад сам га видела, више кад сам га узела. Тјд.

Разговор о свадби је прилика да информатор изрази своје мишљење о односу прошлости и садашњости и тиме се успоставља паралела између „некад и сад“. Из исказа можемо видети да Вера перцепира и прихвата постојање промене која је настала и на Косову и Метохији као

<sup>7</sup> Однос између идеалног модела свадбе и личног проблем је којим се баве бројне расправе о методи теренског рада, уп. Rajković 1974.

последица општих промена у свету. Ипак се у Верином ставу може нагледати да без обзира на то што прихвата чињеницу да старих времена више нема, промена која је наступила није људима донела добро. Сукоб унутар личности заснива се на разлици између општег мишљења о променама и савременом друштву, браковима и личног мишљења које се заснива на традицији:

И добро смо живели, добро смо живели за тој време било, за то време како било раније, било много добро. Е сад како дошло време знаш и сама. Да си заволиш сама, да нађеш момка ако ти се свиђа, добро, ако не... Ја имам унуку, унука ми овде, она воли јенога, па не ми се свиђа, па воли другога, ако, тако раније није било. А сад тешко је, децо, да нађеш човека, тешко је сама, а раније гледали како ју су родитељи, како је поколење њено, како има богатство, како има садржање, а сад је друкчије.

### 1.2. Однос према традицији

Традицијска свадба подразумева избор брачног партнера од стране родитеља или шире породице. Младић или девојка су се повиновали жељи родитеља или породице. Чињеница да су родитељи и/или старији у породици доносили одлуку о избору о брачног партнера показује да је брак у прошлости био институција којом се обезбеђује континуитет и репродукција породице, а не ствар љубави и блискости младих (Златановић 2003:53).

(Па да, а јел смела девојка да каже да неће да се уда?) Па смела, али поштвала. Поштвала. Ја сам имала, мислим, шанцу да уидем де ја сам волела, али де ме даја тата ту сам, мисим, и да сам морала и да си не морала ја несам тела да га, мисим, тад тој време било, да не га пострамиш, он те дао, ти да идеш на другу страну. И испало добро, неје било лоше.

Питање истраживача о избору партнера и могућности девојке да бира хоће ли се удати за изабраника њених родитеља, Вера у почетку не разуме и нужно је прецизније објашњење:

(А рецимо јел се дешавало да девојка неће да пође за момка?) Да што? (Па да девојка неће да пође за момка, да неће да се уда за њега?) Кјд, сјд? (Не, не, раније?) Раније, у наше време све не родитељи давале.

Неразумевање питања може послужити као потврда закључка да је избор партнера и одлука родитеља била чињеница која се није ни разматрала, а да је непротивљење било део домаћег и традиционалног васпитања.

## 2. Дигресије — друга димензија разговора

Покушаћемо да покажемо начин на који се формирају дигресије у исказу информатора и сврху коју те дигресије имају. Дигресије проистичу из информаторовог односа према разговору са истраживачем и пројектују слику света информатора.

Информатор је носилац традицијске културе, а разговор подразумева и контекст и дијалог: питања истраживача и одговоре информатора. Информатор је у односу на истраживача „зналац“, у његовој свести разговор представља извесно поучавање.<sup>8</sup> Први разговор са информатором је упознавање, инсистира се више на биографској причи, догађајима из приватног живота и личном односу према одређеним ситуацијама. Ти први разговори, такође, служе истраживачу да процени колико је информатор у стању да одговори на његова питања и захтеве.

Расељавање становништва са Косова и Метохије, резултирало је бројним трагичним судбинама које се у форми биографских прича препричавају годинама. У колективним прихватним центрима на једном месту су сабране и препричане све биографске приче. Ипак, информатори сматрају идеалном приликом да посетиоцима колективног прихватног центра, у овом случају истраживачима на пројекту „Истраживање словенских говора на Косову и Метохији“, испричају своју причу.

Разговор са Вером Лазић је почео причом о свадби. После само неколико минута разговора Вера прелази на тему о којој, вероватно, од самог почетка разговора жели да разговара:

И донела она, донеја свекар што требало, све, донеја шећер, кафу, као за свадбу, и тако. Море, тој било добро, по сад што ме је снашло кад смо избегли. Убише ми младога сина, од триес и пет година. Снајка ми млада са два мале деца, од двајес и осам године. Е то је тешко сад. За тој време било много лепо. А сад снајка млада, деца мали, она тако без човека, ево, де смо, фала од вас пуно...

Вера Лазић је имала несрећу да изгуби сина дан пре почетка бомбардовања 1999. Дигресије на које овде скрећемо пажњу представљају њене уметнуте коментаре чији је садржај трагична погибија сина. Обухваћене су и анализирани три дигресије које се јављају у току разговора о свадби и једна дигресија која има исту тему, а употребљена је приликом разговора о некадашњем начину живота у њеном селу.

<sup>8</sup> Често се дешава да истраживач, у жељи да добије потпун и прецизан одговор, представља себе као неког ко жели да научи „обичаје“ од информатора. На овај начин се код информатора изазива осећање да зна више од истраживача, за кога информатор зна да је образован, да припада другој култури, да говори другачије од њега самог, и да је у позицији да научи информатора нечему што не пише у књигама.

Анализиране дигресије се јављају увек као асоцијација на један сегмент разговора. Прва дигресија је настала као асоцијација на однос „некад“: „сад“. Изобилје у прошлости и Верин идеал у некадашњем начину живота представљају мотив да се нагласи супротност која је наступила и која карактерише садашњост:

(НЕКАД)...И донела она, донеја свекар што требало, све, донеја шећер, кафу, као за свадбу, и тако. (САД) Море, тој било добро, по сад што ме је снашло кад смо избегли. Убише ми младог сина, од триес и пет година. Снајка ми млада са два мале деца, од двајес и осам године. Е то је тешко сад. (НЕКАД) За тој време било много лепо. (САД) А сад снајка млада, деца мали, она тако без човека, ево, де смо фала од вас пуно, ми не, од студенце, од државе, али душа наша знала како. (НЕКАД) Три куће смо оставила, све пуне биле текника, све куће лепе, али једн дн пред бомбардување, изгуби сина, убише ми га младога сина, један дн пред рата, још тога дн кад се радило на радна места, и више већ почело бомбардување ка сутра.

Друга дигресија настала је као последица истраживачевог неразумевања поенте Верине приче. Истраживач својим питањем жели да прецизира ситуацију о којој Вера прича. Тако један део питања истраживача (*А шито мислише, шито шито вам шити син настрадао, јел шито била нека мађија?*) асоцира Веру на догађај у прошлости који је, заправо, већ испричан:

(А што тако раде?) Као неки ако има мађије, да се мађије растурају от се ломи, то се крши таки. (А било је значи мађије тад?) Па, фала богу, добро ми било све, тек сад што ме нашло овај зло, за овога сина што ми били сад у рат. Иначи, до тој време сам била много добро, децу ми дао Бог, три мушка и једно женско, и сви здраво и живо, и ево као што видиш сам здрава сам била и до данас. (А шта мислите, то што вам тај син настрадао, јел то била нека мађија?) А? (То што вам настрадао син, јел то била нека мађија?) О, јадна ја, што ми настрадао син, један дн пред рат, без никакве грешке, ево што урадили нама и муж ми отиде од жалос и син ми отиде, е, тек овој деведесет девете што ме нашло зло, тој, до тој време смо били много добро. Све ми било здраво, у живота, добро, сви. (*информатор илаче*) Овај син што ми отиде, то душа ме боли, стално плачем за њега. Младо, бре, много ми било.

Трећа дигресија настала је као Верин одговор на питање о домаћинству које је просторно удаљено од места у коме Вера сада живи. Тиме је успостављен однос „тамо“: „овде“ у менталној мапи Вериног света:

(А кажите ми јел сте имали ви у вашој кући краве, козе, овце?) Имаље смо, имала сам три краве, имала сам бикови од краве, онај тејаци, имала сам свиње, имала сам кокошке, патке, све што сам имала. Ја сам извела пилићи по четрдесет, по педесет, имале смо доста, и док смо избегле сам



имала. Кад смо избегље седело како смо, како што видиш. Све жао ми је, све што сам оставила кућу и у кућу све, али за сина што ми убили Шиптари, то је душа ме боли. Живота ми, па млада ми је снајка од двајес осам године, сад је ушла у двајес девету. Два маља унучета ми су ту, снајка млада, деца маље, ево како донесоше Шиптари...

## 2. 1. Садржај дигресија

Дигресије имају за циљ, као што је већ наведено, коришћење погодног момента да би се испричало лично виђење и доживљај неког догађаја из прошлости. Анализа дигресија које се понављају у Верином дискурсу показује да постоји устаљена структура која се у све три дигресије понавља. Дигресије имају свој „обавезан“ део и „додатни“ део.

„Обавезан“ део дигресија подразумева: 1) Саопштавање ситуације *in medias res*: *Убише ми младога сина, од тријес и пет година; О, јадна ја, шћо ми настѣрадао син, један дѣн љред рајѣ, без никакве грешке; Све жао ми је, све шћо сам остѣвила кућу и у кућу све, али за сина шћо ми убили Шћѣтари, шћо је душа ме боли.* 2) Последица догађаја — млада снаха је остала сама, деца су остала без оца: *Снајка ми млада са два мале деца, од двајес и осам године. Е шћо је шћешко сад. За шћој време било много лејо. А сад снајка млада, деца мали, она шћако без човека, ево де смо; И снајка ми се много мрзне, деца ѣражиу оца, мале деца, јено седам године, јено девет; Живошћа ми, ѣа млада ми је снајка од двајес осам године, сад је ушла у двајес девет. Два маља унучетѣ ми су шћу, снајка млада, деца маље, ево како донесоше Шћѣтари...* 3) Временско прецизирање ситуације и објашњавање околности у којима се несрећа догодила: *Три куће смо остѣвила, све ѣуне биле шћекника, све куће љеје, али једѣн дѣн љред бомбардување, изгуби сина, убише ми га младога сина, један дѣн љред рајѣа, још шћога дѣн кад се радило на радна месѣа, и више већ ѣочело бомбардување ка суѣра; Младо, бре, много ми било. Ја му каем, Боги, жив ѣи ја, викам, ѣа не иди, дешѣ моје, на ѣосо. Не, бе, мама, ѣа нико ми не ѣреѣи; Један дѣн љред рајѣа. Било је као данас, као данас, као суѣра, не ѣрексуѣра ће се ѣочне, у среду ће да се ѣочне бомбардување, а у ѣонедељак ми убили сина на дѣн Младенце... Још шћога дѣн ка буде зађен дѣн ѣосо. Више суѣра ѣочело бомбардување, више није имало ѣосо. И ја му кажем, сине, седи кући, немо да идеш, кам, сад је рајѣно сѣање. Не, бе, мама, каже, мени ми нико не ѣреѣи, никому нишћѣа нисам урадио, сирома...* 4) Вербализовање сопствене жалости за погинулим сином: *Ево колико шћуга колико жалосѣ. И шћо сад смо уојшћѣ не расѣоложенија; О јадна ја, шћо ми настѣрадао син један дѣн љред рајѣ... Овај син шћо ми ошћиде, шћо душа ме боли, сѣално ѣлачем за њега; ...али за сина шћо ми убили Шћѣтари, шћо је душа ме боли.*

Под „додатним“ делом дигресија подразумевамо оне делове структуре који се у неким дигресијама јављају, а у неким не. Они имају за циљ употпуњавање садржаја описа догађаја. Када се узму у обзир и ови „додатни“ делови дигресија, може се стећи потпуна слика догађаја. „Додатни“ део прве дигресије представља информација да је неколико дана после смрти сина умро и његов отац: *Ох, није ѣрошло ни ѣетѣ дѣна муж ми умре, црко од муке, од жалос за сина ми.* У другој дигресији „додатни“ део, који не налазимо у друге две дигресије, јесте информација о женидби сина и снахи која се јако млада удала за њега: *А од школу гу узеја, младу уграбија сиротѣу ја, од осми разред гу узеја, мој син. Уграбио гу, од школу гу узеја, ѣошла ѣо њега, вољела га и ѣошла ѣо њега. Није завршила ни до краја осмољѣтѣку, ѣошла ѣо њега за... И одма је родила, сад двајес осам године, мајка им, а син шћријес и четвртѣ године.* У трећој дигресији „додатни“ део представља поистовећивање личне несреће са догађајем који је у време вођења разговора био актуелан на српској политичкој сцени:<sup>9</sup> *... ево како донесоше Шћѣтари, сад ми жао, истѣо де му дође, шћај судбина, Ђинђићу шћако, живошћа ми, жао ми. Како сам видела његову сакрану, шћако ми се ѣодиго онај, онај жалос, ко за мојега сина шћо било шћако и за њега, шћа истѣа судбина му дошла сиромау. Е бе, овај народ нема душу, живошћа ми. Тешко ко има душу... Ево како донесује народ. Как му видеја мајку његову шћако шћо гу носу сам ѣлакала... Тако ми дошло жао јуче кад сам видла шће сакране, сећам се на мојега сина.*

У другој и трећој дигресији постоји делимично поклапање „додатних“ делова: 1) Детаљан опис ситуације у кући пре него што се син вратио с посла: *... и шћога дан кад сам месила ѣогачу сам најравила рибе, било Младенци, и снајка месила ѣогачу, ја сам најравила оно шћавче и чекамо га да долази; И ја га чекам да ручамо, а Младенце ѣосѣимо, а јел знаш, сам му сѣавила ѣун онај шћѣсѣју рибе, са ѣеринач, и кажем гу: Снајке, викам, умеси шћи једну ѣогачицу, и ја ћу најравим јено шћѣсѣче, са ће ми дође син Боги, ће руча, викам, Младенце е. Она умесила ѣогачу, ја сам сѣавила оно шћѣсѣче, рибе ѣуно било, и сам га сѣавила на радни сѣо да се олади, изашла сам најоле да, да чекам сина ис ѣосо.* 2) Посебно истицање да је комшија породици саопштио вест о страдању: *Кад дође комшија, оу куку, оу куку, сва шћри сина ми су на ѣосо. Куку мене за кога ће каже сад. Кад ми је ћа, умре Богѣшћа; ... кад дође један комшиа, ѣлакаући. Куку за мене, реко, шћѣа ће да ми каже сад. Шћѣа је, бре, викам, он се зове Сѣаномѣр, комшија наш. О куку нама, бре, каже, убили*

<sup>9</sup> Догађај о којем говоримо је убиство премијера Зорана Ђинђића, марта 2003. године.

*Богетта на радно место. 3) Лично понашаће приликом саопштавања жалосне вести: Боги ми се зваја син, како сам скочила на терасу, од терасу доле. Сам љала. И била сам на кому њосе до дванајес сајти. Па неквије, ља љекови, ља оно ово. И љако кад га сахранили нишља не сам знала. Тек љосле сам дошла на себе; Како сам била на терасу, љако сам љала. Кад сам љала доље, дође син други шљо ми радио у Сува Реку, и он дође са све једнога љекара, одма ми дадоше неквију, и неку љабљетљу. Кад сам ошљила доље, још није љако ми ушљла љабљетља, они на исљишљвање код љекара, био љако. Кад сам видела њега љако, у ље [...] и сам љако сам љала на њега и љако сам ошљала. Посе сам била у кому, сам била не знам колико времена.*

Анализа структуре дигресија показује да се из дигресије у дигресију повећава број информација које Вера наводи. Градацијом информација постиже се потпуност и јачи ефекат на самог истраживача.

## 2.2. Дигресије у оквиру дигресија

У анализи Вериног дискурса, с акцентом на честе дигресије, примећено је да Вера у опису догађаја посебно наглашава и објашњава одређене детаље. Детаљи су ирелевантни за опис догађаја с аспекта истраживача, али њихова употреба скреће пажњу.

... и тога дан кад сам месила погачу сам направила рибе, било Младенци, и снајка месила погачу, ја сам направила оно тавче и чекамо га да долази; Кад ми је ља, умре Богета, ... *Боги ми се зваја син*, како сам скочила на терасу, од терасу доле; И ја га чекам да ручамо, а Младенце љосљимо, а јел знаш, сам му ставила пун онај тепсију рибе; Она умесила погачу, ја сам ставила оно тепсиче, *рибе љуно било*, и сам га ставила на радни сто да се олади; Не бе, мама, каже, мени ми нико не прети, никому ништа нисам урадио, *сирома*, и само што сам изнела тепсиче на радни сто...; Шта је, бре, викам, *он се зове Сљаномир, комишља наш*; Кад сам пала доље, дође син други *шљо ми радио у Сува Реку*, и он дође са све једнога љекара...

Детаље као што су прецизно временско одређење (*било Младенци*) и посебно понашаће у то време (*а Младенце љосљимо*), скретаће пажње на лична имена учесника или жртве у догађају (*Боги ми се зваја син* — Вера је више пута напоменула име жртве, у разговору који је дуго пре овог посебног именовања вођен), (*он се зове Сљаномир, комишља наш* — истраживач не познаје људе о којима Вера говори), или на њихову квалификацију (*шљо ми радио у Сува Реку* — ако је именовање актера ситуације информатору важно, могао је и овај актер бити именован, али је овом приликом Вери важније да се нагласи где он ради) могу се сматрати ирелевантним јер не доприносе лакшем и јаснијем перципирању си-

туације од стране истраживача. С друге стране, употреба ових дигресија у оквиру „главних“ дигресија недвосмислено показује да су информатору важне. Можемо претпоставити да их Вера употребљава с циљем да њен исказ буде што веродостојнији и да „убеди“ истраживача да су околности биле онакве каквим их она представља. Стварајући потпуну слику описаног догађаја и сопствену представу света, информатор утиче на слику света истраживача, у жељи да ове слике буду идентичне.

Дигресија се у најширем смислу одређује као одступање од теме и поновно враћање након дужег или краћег удаљавања. Уколико нема повратка основној теми, више се не ради о дигресији већ о новоуспостављеној теми (Savić 1993:104).

У случају све три анализиране дигресије након испричане приче следи повратак на тему на којој истраживач инсистира. Након прве дигресије Вера сама сигнализира да је исповест завршена: *Снајка љако се ди нема љосо нигде, нема да ради нигде. Ево, љишљај још шљо ођеш, шљо знам ја љу љи одговорим*. Након друге две дигресије следи пауза, која је такође сигнал да је исказ завршен, али паузу истраживач сам прекида инсистирајући на одговорима који су му потребни: ... *како видиш и сама. Изгубија ни сваки љравац... (Па добро, шља да се ради. А кад се жена уда, какве су њене обавезе, какве су младине обавезе? Шља снаша ради?) Шља ради снаша у куђу, свашиљо, да љаслужљи свекра, свекрљу, деду, девере... Тако ми дошло жао јуче кад сам видла ље сахране, сеђам се на мојега сина. (А како је изгледала сахрана?) А? (Како је изгледала сахрана? Хођетље да ми љричаље, јел вам није љешко?) Овај за овога? Сахрана, досља био народ...*

## 3. Однос истраживач : информатор

Како примећена методологија етнолингвистичких истраживања инсистира на дијалогу истраживача са информатором, резултат накнадне транскрипције снимљеног материјала јесте етнодијалекатски текст. Етнодијалекатски текст је транскрипт теренског разговора вођеног тако да садржи информаторову личну интерпретацију неког дела традиционалне културе, укључује и његове ставове, размишљања, оцене, али истовремено открива и самог истраживача (Сикимић 2004:851).

Под комуникацијом, чије је дефинисање за ову прилику релевантно јер дијалог између истраживача и информатора није ништа друго до комуникација, подразумева се потенцијално комуникациони утицај на другог, утискивање значења у њега и неопходно постојање намере за комуницирањем (Savić 1993:41).

### 3. 1. Понављање дела истраживачевог питања

Транскрипти показују да готово редовно информатор одговара на питање понављањем дела истраживачевог питања. Након поновљеног дела најчешће уследи формулација коју би информатор иначе искористио:<sup>10</sup>

(Колико сте то година имали?) Па имала сам петнаес. Петнаес година сам имала, и деда ми био туј и отац ми био туј; (Не, не раније?) Раније, у наше време све не родитељи давале. (Па да, а јел смела девојка да каже да неће да се уда?) Па смела, али поштвала. Поштвала; (А кад дошли да вас просе шта вам донели?) А кад дошле, донеле ни неке као наруквице, као златне; (А значи, уопште га нисте знали?) Уопште, нисам га знала, деце ми; (А кад вам дала ћердане?) Къд дала, пред кад дошла да одвојим ваде. Знаш како то било?; (А кад почнете да плачете?) Кад почнемо да плачемо, у суботу од ујутру; (А како се то плаче?) Како се плаче да ме снимиш; (информатор се смеје) (Момковица спреми собу, а јел она седи док траје свадба?) А седи она ту док траје траје свадба све, али седи док дође младожења седи.

### 3. 2. Питања истраживача

Истраживач углавном одлази на терен припремљен, али ако није носилац традиционалне културе коју истражује може постављати питања која немају своје оправдање у дијалогу и која информатор понекад не разуме:

(А рецимо јел се дешавало да девојка неће да њође за момка?) Да шћо? (Па да девојка неће да њође за момка, да неће да се уда за њега?) Къд, съд? (Не, не раније?) Раније, у наше време све не родитељи давале — требало је знати да традицијска свадба није подразумевала активно учествовање младенаца у избору партнера и да је питање истраживача било сасвим сувишно, или га је требало другачије формулисати.

(А шћа мислише, шћо шћо вам шћај син настѣрадао, јел шћо била нека мађија?) А? (То шћо вам настѣрадао син, јел шћо била нека мађија?) О, јадна ја, шћо ми настѣрадао син — на питање истраживача информатор и не даје одговор, подстакнут већ помињаном темом и сећањем на болан догађај, наставља причу коју сматра пригодном.

(Јел сће уље куйовали, јел сће шћо љравили, како је шћо било?) Не, куйовале смо, шћо... (А раније?) И раније смо куйовале, увек. (А како се шћо љравило? Ко је шћо љравило уље?) Па љравило, у љродавнице смо куйовале ми шће уље. (Па чак и кад сће били деѣе?) Кад смо били деѣе, куйовали

<sup>10</sup> Уп. Сикимић 2004:852.

смо, увек, шћо ја не знам како се љрави. То ја не љанѣин како га љравиу, ал знам да смо куйовали — у појединим крајевима Косова и Метохије заиста је постојала традиција прављења уља, те истраживач поучен претходним исказима информатора о технологији прављења уља инсистира беспотребно на причи коју овај саговорник не уме да исприча.

Питања истраживача карактерише у први мах општост, а касније, уколико не добије жељени одговор, она постају све усмеренија.

### 3. 3. Реакције информатора на питања истраживача

Питања истраживача често наводе информатора да говори о општим и учесталим радњама из прошлости. Та питања могу да изазову негативне или позитивне реакције код саговорника. Негативне реакције последица су сећања на конкретне догађаје који се тичу личне или породичне среће. Позитивне реакције, смех на пример, некада нису у складу са истраживачевим поимањем смешног и веселог, али с друге стране могу се поклапати (Сикимић 2004:855–856).

Ох, није прошло ни пет дна муж ми умре, црко од муке, од жалос за сина ми. И она Вера, ... каже, а нема га Боги, каже, столица његова празна, ево, каже, деца, каже, тражиу оца, нема га отац, плачу они, плачи ја, једно време, навали се на мои skut, душа му излази на skut, ко да се успаваја (*информатор љлаче*). Ево колико туга, колико жалос.

О, јадна ја, што ми настрадао син, један дън пред рат, без никакве грешке, ево што урадили нама и муж ми отиде од жалос и син ми отиде, е, тек, овеј деведесет девете што ме нашло зло, тој, до тој време смо били много добро. Све ми било здраво, у живота, добро, сви (*информатор љлаче*). Овај син што ми отиде, то душа ме боли, стално плачем за њега.

... сад ми жао, исто де му дође, тај судбина, Ђинђићу тако, живота ми, жао ми. Како сам видела његову сакрану, тако ми се подиго онај, онај жалос, ко за мојега сина што било тако и за њега, та иста судбина му дошла сирому (*информатор љлаче*). Е бе, овај народ нема душу, живота ми.

Вера почиње на плаче у тренуцима када се говори о трагичној погибији сина. На основу транскрипта можемо приметити да постоји сигнал који уводи реакцију. У првом и другом случају то су узвици *ох* и *о*, а у последњем случају то је именица *сирому*, којом Вера означава лични став према жртви. Осим ових сигнала, Вера често вербализује своје жаљење: *живошћа ми, жао ми; шћако ми се љодиго онај, онај жалос, шћо душа ме боли...*

У примењеном начину етнолингвистичке транскрипције разговора са информатором јако је тешко обележити тренутак када саговорник

почне да плаче и колико плач траје. Овај начин транскрипција само условно може да пренесе атмосферу која се у датом тренутку створила.

Позитивне реакције, смех, бележе се уз одговор на питање:

Пре него што ће да ме узму да ми кажеу који дан. (И шта ви радите те две недеље?) Нервирам се, жао ми ка ће оставим родитељи (*информатор се смеје*). Тако све.

(Како се то ставља марама?) Мараму црвену ставиш, покријеш се цела, и идеу гости, сакога госта да загрлиш, тој да се удајеш. Тој гласом да пустиш, глас, удају. (А како се то плаче?) Како се плаче да ме снимиш (*информатор се смеје*). (Па могу ја да искључим) У, у, у, тако, у, ју, ју, ју, ју, ју, ју... (*информатор се смеје*).

Смех може настати и као реакција на могућност да „интимни“ део приче — обичај да млада плаче када излази из родитељске куће — буде забележен на аудио-траку. Оваква реакција произилази из односа информатора према снимању, обично информатори мисле да ће аудиозапис бити представљен негде у јавности, у медијима.<sup>11</sup>

### 3. 4. Метатекстуални коментар информатора

Расељена лица у колективним прихватним центрима живе у потпуно новим животним околностима. Сусрећу се са новом културом, материјалном и духовном, са другачијим говором и друштвом уопште. У жељи да се прилагоде новим животним приликама расељена лица мењају своју културу, а промене се врше прво у говору као индикатору неприпадања локалној средини. Говори Косова и Метохије припадају трима дијалектима: косовско-ресавском, призренско-тимочком и зетско-сјеничком. Насељавајући ареале који припадају истом дијалекатском типу, говор расељених лица суштински се не разликује од говора локалног становништва, али га локално становништво ипак перцепира као „неправилан“ и „сељачки“. У разговорима са информаторима у којима смо инсистирали да говоре онако како су говорили у свом завичају наилазили смо на коментаре у којима се јасно виде ставови локалног становништва према говору расељених лица, а које реинтерпретирају сами информатори.<sup>12</sup>

<sup>11</sup> Врло често информатори пре почетка снимања поставе питање: *Да ли ћу бићи на телевизији?* С обзиром на то да су информатори углавном жене без образовања или оне које мало свог времена проводе уз телевизор, ово питање је сасвим уобичајено. С друге стране, позиција жене у патријархалној заједници не дозвољава да жена буде експонирана на такав начин, па из страха да не прекрше традиционална правила ово питање претходи било каквом разговору.

<sup>12</sup> Пример коментара једног информатора из Косовске Каменице: *Те њишеће црејуље? (А како сће, жене из фамилију се скује или може из цело село?) Не, оне од фамилију, и сам. Селачки ли је?*

Након теренских истраживања српске дијаспоре у Мађарској<sup>13</sup> и у етнолингвистици поставило се питање о функцији и употреби метатекстуалног коментара. Метатекстуални коментар настаје као последица информаторовог увиђања разлике између свог и језика истраживача. Метатекстуални коментар је искорак информатора из основног текста и најчешће представља тумачење термина или израза за које претпоставља да их истраживач не разуме, или проверавање да ли комуникација неометано тече (Сикимић 2004:854). С обзиром на то да су информатори у дијаспори обично билингвални, метатекстуални коментар може се, под условом да постоји свест информатора о коришћењу два језика, свести на замену кодова.<sup>14</sup>

Метатекстуални коментар присутан је и код информатора који долазе из различитих дијалекатских ареала истог језика. Дискурс информатора забележен истраживањима на Косову и Метохији, пружа нам могућност да размишљамо о дијалекатској замени кода.<sup>15</sup> Запажено је да информатори користе дијалекатске речи када говоре о обичајима, а нарочито када су у дескрипцији неке ситуације или догађаја неопходни терминолошки системи. С друге стране, информатори користе коментаре уз поједине лексеме, којима објашњавају аспекте појаве које описују, дају вредносни суд, или ново, другачије виђење исте појаве, или користе „преводе“ лексема за које сматрају да истраживач неће разумети.

Поредећи грађу добијену радом на терену са литературом на српском језику која се бави анализом метајезика у књижевно-уметничким текстовима уочавају се компоненте, конститутивни делови текста који имају своје семантичке и прагматичке функционалне вредности. Анализом метајезика дошло се до закључка да у семантичком смислу постоје веома разноврсни поступци којима се једним језичким исказом објашњава неки други језички исказ. Такође, говорни чиновни — чиновни објашње-

<sup>13</sup> Теренским истраживањима српске дијаспоре у Мађарској баве се Биљана Сикимић, Марија Илић и Марија Вучковић у оквиру рада на пројекту „Етнолингвистичка и социolingвистичка истраживања избеглица и мултиетничких заједница на Балкану“ Балканолошког института САНУ.

<sup>14</sup> Ставови о језику се најјасније могу уочити у случају односа билингвала и матрењег језика монолингвала. Веома битан аспект билингвизма јесте кодно прекључивање (code-switching). Лингвисти га дефинишу на различите начине, али би можда најпрецизнија дефиниција била — наизменична употреба два или више језика у истој ситуацији или конверзацији (Grosjean 1982:145). Монолингвали имају углавном негативан став према кодном прекључивању, које виде као граматички неправилну „мешавину“ два језика (Grosjean 1982:145). С друге стране, билингвали објашњавају своју употребу кодног прекључивања као немогућност да нематрењим језиком изразе оно о чему говоре (Grosjean 1982:148).

<sup>15</sup> Уместо термина кодно прекључивање (code-switching), може се употребити термин *замена кода*. О дијалекатској замени кода види детаљније у: Vučković 2000:268.

ња, коментара, доказивања, аргументације, илустровања неког става — могу да се поклапају са метасемантичким, референцијалним сазнајним и другим комуникативним функцијама исказа (Половина 2000:191).

Семантичке везе коментара и текста на који се коментар односи могу бити различите. Следећи класификацију семантичких веза Весне Половине (Половина 2000:201–212)<sup>16</sup>, можемо издвојити неколико семантичких односа између ове две категорије:

#### 3.4.1. Синонимни однос

Овај однос јавља се у случајевима када информатор употреби реч или конструкцију, а онда је замени, тј. објасни синонимном речју/конструкцијом. С обзиром да информатор и истраживач говоре истим језиком, а да су разлике дијалекатског типа, овај однос је радак:

Донеле неке као ципеле, оне врчарке, *биле као кожне ойнице*, али врчарке биле, а гумене; А свекар, стриц, *браћ од свекра*, и један комшија, тројица били; Ау, кад сам дошла ја, *снаша*, немала боља снаша, на коња, то сија; Снајка тако седи нема посо нигде, *нема да ради нигде*; ... и ка ће уљене и момак ту, узну оне црепуље, *од се њекље леба раније*, па ће ломе на врата; ... да се мађије растурау, от се ломи, то се *крши* тако; Још тога дњн ка буде зађен дњн посо. Више сутра почело бомбардување, *више није имало њосо*; муж ми умре, *црко од муке, од жалос за сина ми*.

#### 3.4.2. Хипонимни однос

Ова семантичка релација означава однос посебног и његовог објашњења помоћу опште појаве — хипонимни однос (Половина 2000:205). Функција ове релације у наративно-уметничком тексту је приказивање догађаја којима писац изражава неку поенту. Функција хипонимног односа, као семантичке релације између коментара и текста на који се коментар односи у дискурсу информатора, тј. у разговорно-дијалекатском тексту је слична:

А свекар, стриц, брат од свекра, и један комшија, *тројица били*; Ја сам извела пилићи по четрдесет, по педесет, *имале смо досћа*, и док смо избегле сам имала; А за мојег сина биле чување три тенка, *војска*, то кад било бомбардување на мртво.

<sup>16</sup> Семантичке везе коментара и текста који претходи В. Половина анализира на наративно-уметничком тексту. Иако постоји огромна стилска разлика између књижев-но-уметничког стила (наративно-уметничког) и разговорног, дијалекатског, њена класификација се може применити, што ће се у даљем раду и показати.

#### 3.4.3. Каузалне семантичке релације

Коментар може да представља и објашњење узрока радње која се коментарише:

... још тога дњн кад се радило на радна места, и *више већ почело бомбардување ка суштра*; ... пошла по њега, *вољела га и пошла по њега*; Не на сред собе, *иа да може народ да креће*, на сред собе.

#### 3.4.4. Измештање сцене

Примери коментара обухватају и оне у којима се наратор (у случају наративно-уметничког текста — писац), тј. информатор привремено премешта у неко друго време од времена тока приче. У наративно-уметничком тексту ово измештање јасно је наглашено прилогом (Половина 2000:209), док у разговорно-дијалекатском тексту то није случај. Временско одређење у коментару информатора има функцију прецизирања ситуације, и времена у којем се догађај одиграо:

Прошло време тако после две године, било јесен, *свешти Ђорђе, зимски*, и била свадба, то била велика свадба, то биле са коњи, биле триес и нешто коњи, знаш, сватови; у бошчу ме обукли, а бела кошуља, а онај јагличићи, *како се викале раније*, то тако; Па после свадба, била велика свадба. Гочеви, онај, *стјарински гочеви шћо гу*, били два-три гоча, онеј трубаши; али седи док дође младожења седи, па они ка ће узу да лупау на врата, ће уљене момак туја, знаш, *већ снаша је шћу*, и ка ће уљене и момак; и тога дан кад сам месила погачу сам направила рибе, *било Младенци*, и снајка месила погачу; снајка од двајес осам године, *сад је ушла у двајес девешћу*; а у понедељак ми убили сина на дњн Младенце, *сад ове Младенце шћо је*, четири године; Не ми одма у сандук, *суштрадњн сандук кујимо*, а оставимо га на неки душек, на душек.

Четири типа семантичких веза између коментара и текста на који се односе коментари не обухватају све примере које пружа грађа прикупљена приликом теренских истраживања. Анализирани примери из дискурса информатора могу се поделити у још две категорије семантичких релација.

#### 3.4.5. Хиперонимни однос

Као што постоји хипонимни однос између коментара и текста на који се коментар односи, тако можемо издвојити и хиперонимни однос, у којем коментар представља прецизирање, тј. реч/конструкција која се објашњава је хипероним у односу на коментар. Однос коментара и текста на који се коментар односи је обрнут у односу на хипонимни однос. Овакав вид семантичке релације (везе) веома је чест у случају разговор-



но-дијалекатског дискурса, јер информатор сматра да је дужан да објасни одређене поступке и ситуације:

Посе тога сам се спремила, сам ткала онај чаршаве, сам ткала оне што су оне позади, *оне бошче, оне скуџаче*, све тога сам радила; А кад дошле, донеле ни неке као нарукнице, *као златне*. Није било златне, тако нека обична таничка, *само њо мало било фарбано у златно*; Къд дала, пред кад дошла да одвојим ваде. Знаш како то било? Две недеље пред удадбе, ће дођу ће ти кажу тај и тај дън, *десет дъна ли, њетнес дъна*, већ ће се удајеш; донеја свекар што требало, све, *донеја шећер, кафу*, као за свадбу, и тако; И тако све смо се удавали, смо све загрлили, *су дошли наше комшије, наше њријашељи*; деца тражиу оца, мале деца, *јено седам године, јено девет*; младу утрабија сироту ја, *од осми разред гу узеја*, мој син; Шта ради снаша у кућу, свашто, *да њаслужи свекра, свакрву, деду, девере, све да им њаправи креветје, да данесе увече воду, свакоме њри креветју ибрик вода, ујуџру ће се дигне ће им очисти оне оџнце*; И тако сакране војска чувала, у кола док иша поп и док смо биле ми по сакране, *а овамо ѡенкови чувале све онај народ*.

#### 3.4.6. Посебно наглашавање

Категорија која се не може прецизно окарактерисати и описати садржи неколико примера. Примери коментара ове категорије могу се објаснити експресивном интенцијом. Метајезичка објашњења јављају се у функцији објашњења значења речи непознате саговорнику, а уз објашњења се даје и социолошки контекст (Половина 2000:217), евентуално и етнолошки.

Информатор жели да објасни истраживачу људе, догађаје или ситуације који се заправо и не морају објашњавати, не постоји рационално објашњење за ову врсту коментара:

Ја имам унуку, *унука ми овде*, она воли јенога; кад ми је ђа, умре Богета, ... *Боги ми се зваја син*, како сам скочила на терасу; И ја га чекам да ручамо, *а на Младенце њосџимо*, а јел знаш, сам му ставила пун онај; ја сам ставила оно тепсиче, *рибе њуно било*, и сам га ставила на радни сто да се олади; Шта је бре, *викам, он се зове Сџаномир*, комшија наш.

4. Питања која покрећу околности живота у колективном прихватном центру бројна су и при том се могу поставити с аспекта различитих научних дисциплина. Појединачна расељеничка прича пружа само глобални увид о животу у прихватном центру, јер неизбежно садржи велики емоционални набој. Анализом дигресија у дискурсу Вере Лазић, у први план је, заправо, избила потресна животна прича, која се уклапа у концепт живота у колективном прихватном центру.

С обзиром на то да је са информаторима у колективним прихватним центрима углавном разговарано о њиховом животу у прошлости, а након тога анализиран њихов дискурс, можемо закључити да се, независно од дијалога са истраживачима који постављају питања, и у самим информаторима води једна врста унутрашњег дијалога. Иако је тешко објаснити индивидуалну психолошку позадину вербализованог, те се из тог разлога успостављају углавном само бинарне опозиције (некад : сад, тамо : овде и др.) проблем овог дијалога много је компликованији него што се у први мах чини. Требало би га анализирати комплексније него што то може да омогући језички израз, успостављањем или реконструкцијом слике света информатора не само на основу њихових исказа, већ и опсервацијом догађаја и појава у контексту живота у колективном прихватном центру.

#### ТРАНСКРИПТИ

Вера Лазић (1935), Мовљане.

А то је време кад смо већ били мали, јер ја сам завршила школу само пети разред. И дошли, вај, да ме тражиу. (Колико сте то година имали?) Па имала сам петнаес. Петнаес година сам имала, и деда ми био туј, и отац ми био туј, ја у школу и не сам знала што ни дошли. Реко: Тата, што ће ови људи да долазиу? Каже: Њера, каже, да те тражиу, да те запробиу. А, реко, ја, реко, не, школу не напушћам. А каже, ми већ смо дали руку, каже, да те узмеу, да те уверива, знаш. А посе сам ста две године уверена. Као тако било на времена; две године уверена, посе тога сам се спремила, сам ткала онај чаршафе, сам ткала оне што су оне позади, оне бошче, оне скуџаче, све тога сам радила. Прошло време тако после две године, било јесен, свети Ђорђе, зимски, и била свадба, то била велика свадба, то биле са коњи, биле, триес и нешто коњи, знаш, сватови. (А одакле су дошли да вас просе?) А ја сам из Мовљане де сам била девојка, а удата сам у село Стопина. И обукли ме у бошчу, у бошчу ме обукли, а бела кошуља, а онај, јагљачићи, како се викале раније, то тако, она као марамница једна као дувак, као дувак, и тако. И добро смо живели, добро смо живели за тој време било, за то време како било раније, било много добро. Е сад како дошло време знаш и сама. Да си заволиш сама, да нађеш момка, ако ти се свиђа, добро, ако не... Ја имам унуку, унука ми овде, она воли јенога, па не ми се свиђа, па воли другога, ако, тако раније није било. А сад тешко је децо, да нађеш човека тешко је сама, а раније гледали како ју су родитељи, како је поколење њино, како има богатство, како има садржање, а сад је друкчије.

(А рецимо јел се дешавало да девојка неће да пође за момка?) Да што? (Па да девојка неће да пође за момка, да неће да се уда за њега?) Къд, съд? (Не, не раније?) Раније, у наше време све не родитељи давале. (Па да, а јел

смела девојка да каже да неће да се уда?) Па смела, али поштовала. Поштовала. Ја сам имала, мислим, шанцу да уидем де ја сам волела, али де ме даја тата ту сам, мисим, и да сам морала и да си не морала ја несам тела да га, мисим, тад тој време било, да не га пострамиш, он те дао, ти да идеш на другу страну. И добро испало, неје било лоше. (А кад дошли да вас просе шта вам донели?) А кад дошле, донеле ни неке као наруквице, као златне. Није било златне, тако нека обична таничка, само то мало било фарбано у злато. Неке оне, парчићи као оне старинске, старинске, и још до сад сам имала оне таке ланце. Донеле неке као ципеле, оне врчарке, биле као кожне опњце, али врчарке биле, а гумене. Оне гумене, није бил ципеле. И то било у моду у то време. Донели и, новац носили, да се спремам. То ми одговарало мене, сам се спремала.

(А ко је све дошо да вас проси?) А, свекар, стриц, брат од свекра, и један комшија, тројица били. (А младожења? Момак?) Не, ја не сам га видела да ми ставили да спавам код ко зна кога ја уопште не сам га видела. (А значи, уопште га нисте знали?) Уопште, нисам га знала, деце ми. Већ кад сам га видела, више кад сам га узела. Тъд.

Па после свадба, била велика свадба. Гочеви, онај, старински гочеви што гу, били два-три гоча, онеј трубаши. Свадба била велика, имало преко две иљаде човека, то што било на свадбу. (А тако било?) Ау, кад сам дошла ја, снаша, немала боља снаша, на коња, то сија они ђрдани све, оне бисери. (А ко вам дао ђрдане?) Купиље смо. (То из ваше куће или из момкове?) Не из момкове, свекар тој и свекрва. Све тој шалела, тој она у... (А кад вам дала ђрдане?) Къд дала, пред кад дошла да одвојим ваде. Знаш како то било? Две недеље пред удадбе, ће дођу, ће ти кажу тај и тај дън, десет дъна ли, петнес дъна, већ ће се удајеш. И донела она, донеја свекар што требало, све, донеја шећер, кафу, као за свадбу, и тако. Море, тој било добро, по сад што ме је снашло кад смо избегли. Убише ми младога сина, од трнес и пет година. Снајка ми млада са два мале деца, од двајес и осам године. Е то је тешко сад. За тој време било много лепо. А сад снајка млада, деца мали, она тако без човека, ево, де смо, фала од вас пуно, ми не, од студенце, од државе, али душа наша знала како. Три куће смо оставила, све пуне биле текњика, све куће љепе, али једн дън пред бомбардување, изгуби сина, убише ми га младога сина, један дън пред рата, још тога дъи кад се радило на радна места, и више већ почело бомбардување ка сутра. Ох, није прошло ни пет дъна муж ми умре, црко од муке, од жалос за сина ми. И она, Вера... каже, а нема га Боги, каже, столица његова празна, ево, каже, деца, каже, тражиу оца, нема га отац, плачу ои, плачи ја, једно време, навали се на мои skut, душа му излази на skut, ко да се успаваја (*информатор илаче*). Ево колико туга, колнко жалост. И то сад смо уопште не расположенија. Снајка тако седи нема посо нигде, нема да ради нигде. Ево питај још што обеш, што знам ја ћу ти одговорим. (Мене интересује

свадба, како је то изгледало.) Свадба била што немала грешка, таква свадба никада немала... (Две недеље пре него што...) Пре него што ће да ме узу да ми кажеу који дан. (И шта ви радите те две недеље?) Нервирам се, жао ми ка ће оставим родитељи (*информатор се смеје*). Тако све. (А кад почнете да плачете?) Кад почнемо да плачемо, у суботу од ујутру. Ставиш мараму. (Како се то ставља марама?) Мараму црвену ставиш, покријеш се цела, и идеу гости, сакога госта да загрлиш, тој да се удајеш. Тој гласом да пустиш, глас, удају. (А како се то плаче?) Како се плаче да ме снимиш (*информатор се смеје*). (Па могу ја да искључим) У, у, у, тако, у, ју, ју, ју, ју, ју, ју... (*информатор се смеје*) И тако, све смо се удавали, смо све загрлили, су дошли наше комшије, наше пријатељи, свакога да загрлиш. И тако тој време било љепо, било, али...

(Момковица спреми собу, а јел она седи док траје свадба) А седи она ту док траје свадба све, али седи док дође младожења седи, па они ка ће узу да лупау на врата, ће уљене момак туја, знаш, већ снаша је ту, и ка ће уљене и момак ту, узну оне црепуље, од се пекље љеба раније, па ће ломе на врата, бам, пум, бам, пум, све се покрши оне (А што тако траде?) Као неки ако има мађије, да се мађије растурау от се ломи, то се крши таки. (А било је значи мађије тад?) Па, фала богу, добро ми било све, тек съд што ме нашло овај зло, за овога сина што ми били сад у рат. Иначи, до тој време сам била много добро, децу ми дао Бог, три мушка и једно женско, и сви здраво и живо, и ево као што видиш сам здрава сам била и до данас. (А шта мислите, то што вам тај син настрадао, јел то била нека мађија?) А? (То што вам настрадао син јел то била нека мађија?) О, јадна ја, што ми настрадао син, један дън пред рат, без никакве грешке, ево што урадили нама и муж ми отиде од жалос и син ми отиде, е, тек овеј деведесет девете што ме нашло зло, тој, до тој време смо били много добро. Све ми било здраво, у живота, добро, сви (*информатор илаче*). Овај син што ми отиде, то душа ме боли, стално плачем за њега. Младо, бре, много ми било. Ја му каем, Боги, жив ти ја, викам, па не иди, дете моје, на посо. Не, бе, мама, па нико ми не прети, и тога дан кад сам месила погачу, сам направила рибе, било Младенци, и снајка месила погачу, ја сам направила оно тавче и чекамо га да долази. Кад дође комшија, оу куку, оу куку, сва три сина ми су на посо. Куку мене за кога ће каже сад. Кад ми је ћа, умре Богета... Боги ми се зваја син, како сам скочила на тарасу, од тарасу доле. Сам пала. И била сам на кому посе до дванајес сати. Па некије, па љекови, па оно ово. И тако кад га сахранили, ништа не сам знала. Тек после сам дошла на себе. И ево три године све очи ми истекле све мислим, све сам изгубила и живце и сузе и све, ето као што ме видиш. И снајка ми се много мрзне, деца тражиу оца, мале деца, јено седам године, јено девет. А од школу гу узеја, младу уграбија сироту ја, од осми разред гу узеја, мој син. Уграбио гу, од школу гу узеја, пошла по њега, вољела га и пошла по њега. Није завршила ни до краја осмољетку, пошла по њега за... И одма је роди-



ла, сад двајес осам године, мајка им, а син тријес и четврто године. Е до сад смо били добро, тој дођо овај рат, било много добро, овај рат мало, како видиш и сама. Изгубија ни сваки правац. (Па добро шта да се ради. А кад се жена уда, какве су њене обавезе, какве су младине обавезе? Шта снаша ради?) Шта ради снаша у кућу, свашто, да паслужи свекра, свакрву, деду, девере, све да им направи кревете, да данесе увече воду, свакоме при кревету ибрик вода, ујутру ће се дигне ће им очисти оне опњце, није имал ципеле, опњце оне, кожа, са кожа опњци, да очистиш опњце, оне обојце да туриш у опњце, чарапе...

(А мало пре сте поменули уље што се спрема бареница...) Да. (Јел сте уље куповали, јел сте то правили, како је то било?) Не, куповале смо, то... (А раније?) И раније смо куповале, увек. (А како се то правило? Ко је то правио уље?) Па правило, у продавнице смо куповале ми те уље. (Па чак и кад сте били дете?) Кад смо били дете, куповали смо, увек, то ја не знам како се прави. То ја не пантин како га правиу, ал знам да смо куповали. (А кажите ми јел сте имали ви у вашој кући краве, козе овце?) Имаље смо, имала сам три краве, имала сам бикови од краве, онај тејаце, имала сам свиње, имала сам кокошке, патке, све што сам имала. Ја сам извела пилићи по четрдесет, по педесет, имале смо доста, и док смо избегље сам имала. Кад смо избегље седело како смо, како што видиш. Све жао ми је, све што сам оставила кућу и у кућу и све, али за сина што ми убили Шиптари, то је душа ме боли. Живота ми, па млада ми је снајка од двајес осам године, сад је ушла у двајес девету. Два маља унучета ми су ту, снајка млада, деца маље, ево како донесоше Шиптари, сад ми жао, исто де му дође, тај судбина, Ђинђићу тако, живота ми, жао ми. Како сам видела његову сакрану, тако ми се подиго онај, онај жалос, ко за мојега сина што било тако и за њега, та иста судбина му дошла сирому. Е бе, овај народ нема душу, живота ми. Тешко ко има душу... Ево како донесује народ. Как му видеја мајку његову тако што гу носу сам плакала. (А реците, ви сте сина сахранили овде у Београду или доле на Косову?) Не, не, доле ка смо, па кад је почело бомбардување, тад ми убили мојега сина. Један дџн пред рата. Било је као данас, као данас, као сутра, не ирексутра ће се почне, у среду ће да се почне бомбардување, а у понедељак ми убили сина на дџн Младенце, сад ове Младенце што је, четири године. И ја га чекам да ручамо, а Младенце постимо, а јел знаш, сам му ставила пун онај тепсију рибе, са перинач, и кажем гу: Снајке, викам, умисити једну погачицу, и ја ћу направим јено тепсиче, са ће ми дође син Боги, ће руча, викам, Младенце е. Она умесила погачу, ја сам ставила оно тепсиче, рибе пуно било, и сам га ставила на радни сто да се олади, изашла сам наполе да, да чекам сина ис посо. Још тога дџн ка буде зађен дџн посо. Више сутра почело бомбардување, више није имало посо. И ја му кажем, сине, седи кући, немо да идеш, кам, сад је ратно стање. Не, бе мама, каже, мени ми нико не прети, никому ни-

шта нисам урадио, сирому, и само што сам изнела тепсиче на радни сто, и снајка извадила ону погачу на шпорет, изађомо, кад дође један комшиа, плакаући. Куку за мене, реко, шта ће да ми каже сад. Шта је бре, викам, он се зове Станомир, комшија наш. О куку нама, бре, каже, убили Богета на радно место. Како сам била на тарасу, тако сам пала. Кад сам пала доле, дође син други што ми радио у Сува Реку, и он дође са све једнога љекара, одма ми дадоше некцију, и неку табљету. Кад сам отишла доле, још није тако ми упила табљета, они на испитување код љекара, био тако. Кад сам видела њега тако, у те [...] и сам тако сам пала на њега и тако сам остала. Посе сам била у кому, сам била не знам колико времена. Млад ми био, триес и три године. Тако ми дошло жао јуче кад сам видла те сахране, сећам се на мојега сина. (А како је изгледала сахрана?) А? (Како је изгледала сахрана? Хоћете да ми причате, јел вам није тешко?) Овај за овога? Сахрана доста био народ... (Не, не, не, вашег сина кад сте сахранили?) А за мојег сина биле чуваље три тенка, војска, то кад било бомбардување на мртво. То бомбардувало се на све стране, тамо сијаље онај пуге авиони, и тако сакране војска чувала, у кола док иша поп и док смо биле ми по сакране, а овамо тенкови чувале све онај нарот, кам да не напане, у [чикеши] Шиптари, и тако смо га сахраunile, било је торак, а у понедељак ми га убиље. Неје прошло ни три-четири дџна муж ми умре у петак. Одма после сина. Од туге пукло му срце, за сина и тако. Ни прошло ни десет дџна смо избегли из куће, све смо оставили, ево сад како смо. (А и мужа сте доле сахранили на Косову?) Јес исто смо сахранили три дџна пре бегане, а сина недељу дана. (А јел можете да се сетите како је то раније било, кад умре неко, где он лежи? У којој соби, у тој у којој је умро или како?) Па, не ко умре у ту собу, мислим, де је мало већа соба за народ. Ако ми то не гљедамо наш, наш човек. Де је мало већа соба, ту је. (А јел он лежи у кревету или га одмах ставите у сандук?) Не ми одма у сандук, сутрадџн сандук купимо, а оставимо га на неки душек, на душек. (А јел он лежи на сред собе или негде у хоше?) Не на сред собе, па да може народ да креће, на сред собе... Душа ме боли. И тако радиле, пред бегане, убише ми сина, после тога муж ми умре на пет дџна, није прошло ни десет дџна и од куће ни отераше Шиптари и ево сџд ништа се не зна још и даље.

## BREAD SOFT AS A SPONGE

### Summary

The author considers that individual exile stories can offer only a global view on the life in the refugee camp, as they are inevitably overwhelmed by emotion. Analyzing the digressions in Vera Lazić's discourse, a refugee native from the

region of Suva Reka (Metohija), the researcher concludes that her dramatic life story fits into the view of life developed in a refugee camp.

The conversation with the informants in collective refugee camps was mainly about their past life, this discourse being further analyzed. Apart from answering the questions of the researcher, the informants themselves conducted a kind of internal dialogue. The problem of this internal dialogue is more complicated than it looks like. The linguistic expression is not enough, so a complex analysis, which requires establishing or reconstructing the informant's "image of the world", becomes necessary. The anthropologist's observation of everyday life in the refugee camp could also be helpful.

#### ЛИТЕРАТУРА

- Vučković  
2000 M. Vučković: Govor kajkavaca u Boki, *Јужнословенски филолог* LVI/1–2, Београд, 261–271.
- Grosjean  
1982 F. Grosjean: *Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism*, Harvard University Press, 113–166.
- Златановић  
2003 С. Златановић: *Свадба — њрича о иденитијетју*, Београд.
- Илић  
2003 М. Илић: Чипска свадба у казивању Јелене Љубе Николић, *Етнографија Срба у Мађарској* 4, Будимпешта, 49–78.
- Плотникова  
1996 А. А. Плотникова: *Материјали для етнолингвистического изучения балканославјанского ареала*, Москва.
- Половина  
2000 В. Половина: Метасемантика коментара у наративно-уметничком тексту, *Коментар и њришоведање*, Београд, 191–233.
- Rajković  
1974 Z. Rajković: Obilježja etnografske grade i metode njezina terenskog istraživanja, *Etnološki pregled* 12, Ljubljana, 129–134.
- Savić  
1993 S. Savić, *Diskurs analiza*, Novi Sad.
- Сикимић  
2004 Б. Сикимић: Актуелна теренска истраживања дијаспоре: Срби у Мађарској, *Теме* 2, Ниш, 847–858.
- Франковић  
1999 Ђ. Франковић: Казивање Софије Миодроговић рођене Мирковић из Липове у Барањи, *Етнографија Срба у Мађарској* 2, Будимпешта, 114–151.
- Франковић  
2001 Ђ. Франковић: Српски обичаји и предања о нечистој сили у казивањима Миладинке Клаић рођене 1907. године у Мечки (Erdösmecske) у жупанији Барањи, *Етнографија Срба у Мађарској* 3, Будимпешта, 124–136.

## САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ТАЈНИХ ЗАНАТЛИЈСКИХ ЈЕЗИКА: МЕТОДОЛОШКЕ НАПОМЕНЕ

МАРИЈА ВУЧКОВИЋ  
Институт за српски језик САНУ, Београд

*Апстракт:* У раду је искоришћено искуство са теренских истраживања „бошкачког“ тајног језика косовских зидара да би се развио методолошки концепт за истраживање савремених тајних језика. Сви информатори су били расељена лица, тако да су време и простор њиховог дискурса описани повезано са информативним нивоом њихових наратива. За потребе овог истраживања тајних језика израђен је посебан упитник, који је истовремено и резултат обављеног истраживања. У раду су дата и нека искуства у раду са овим упитником.

Искуства стечена приликом истраживања једног занатлијског Аргоа, шарпланинске варијанте бошкачког, послужиле као основа за разматрања методолошке природе која се тичу могућности (и ограничења) савремених проучавања тајних занатлијских језика. Биће најпре предочене две врсте извора података и грађе о овим идиомима које данашњим проучаваоцима могу (али и не морају) стајати на располагању. Будући да бошкачки спада међу виталније варијетете ове врсте, било је могуће спровести теренска истраживања. Стога ће посебна пажња бити посвећена практичним и методолошким аспектима рада са информаторима. Како су информатори превасходно били иселјеници, биће описани просторно-временски оквири њиховог дискурса који су у тесној вези са степеном информативности добијених исказа. За потребе истраживања био је начињен упитник и овде ће бити објашњено зашто он уједно представља део апаратуре за прикупљање грађе и један од резултата истраживања. Пошто буде описано како је упитник наста(ја)о, биће изложена његова структура и нека искуства у његовој примени.

## Посредни и непосредни извори

До података о тајним језицима, њиховим корисницима и социокултурним условима и оквирима њиховог функционисања може се доћи на два начина: посредно и непосредно.

Под посредним изворима подразумева се грађа која је (уколико је) већ прикупљена. Ако говоримо о лексичком корпусу занталијских арга забележеном на терену српско-хрватског језика, будући да он није систематски прикупљан, постоје велике разлике између различитих типова тајних језика у погледу обима лексичког материјала који данашњим проучаваоцима стоји на располагању.<sup>1</sup> Треба ипак допустити могућност да су, једним делом, поменуте квантитативне разлике вероватно иманентна одлика самих тајних језика.<sup>2</sup> Затим важан фактор представља и време. Опште је место у коментарима приносника да се ТЈ фиксирају када су већ у фази нестајања.<sup>3</sup> Међутим, ови се идиоми разликују међусобно и по виталности тако да су они који су дуже опстали могли бити и боље проучени и посведочени у више дијахроних пресека (чији је распон ретко већи од једног века).<sup>4</sup>

Комплексност самог предмета истраживања упућује истраживача на разнородне податке и хетерогену грађу која је обично дисциплинарно фокусирана на један аспект проучаваног проблема и једну врсту података. Одатле проистиче могућност класификације посредних извора на лексикографске, етнографске, антропогеографске, историографске и оне популарног карактера чији аутори нису имали строго научне претензије.

<sup>1</sup> Имајући у виду несистематичност прикупљања материјала о македонским тајним језицима као и чињеницу да су многи информатори о тој теми говорили са великим отпором, Јашар-Настева 1970:559–560 сматра да се може препоставити да је извештај део тајних језика на македонској територији остао нерегистрован.

<sup>2</sup> Марков 1954:209 примећује да „повеќе мајсторски тајни говори имаат многу побогат и поразвиен речник отколку што е случајот со некои други тајни јазици“. Из ширег контекста јасно је да се под мајсторским подразумевају зидарски тајни језици.

<sup>3</sup> Т. Борђевић 1900:158 о томе пише: „Тајним се језицима у Алексинцу данас готово нико не служи, али до пре 20–30 година били су још у употреби. Због тога што се слабо употребљавају много су и заборављени, те људи од којих бележих и не знају све, с тога забележих само по нешто“ да би мало даље упозорио: „изгледа да није далеко време кад би их са свим нестати“. Уп. исто за македонске тајне језике Јашар-Настева 1970:559–560. Међутим, неки идиоми овог типа опстали су, заједно са занатима до данашњих дана уп. о њима нпр. Сиќирић 1992:276, Јанковић 1994, Шћепановић/Ђукановић 1997.

<sup>4</sup> Изузетак представља гегавачки о коме је писао још 1838. године Сима Милутиновић-Сарајлија у кратком чланку под насловом *Прим[јай]чание о Гегавачком езику у „Србској новини“* (Михајловић 1980:165) да би пре десетак година забележила неколико арготизама из овог тајног језика Б. Сикмић.

Што се тиче непосредног проучавања тајних занталијских језика, оно је лимитирано чињеницом да су ови идиоми као лингвистичке појаве условљени одређеним, давно преживелим друштвено-економским околностима<sup>5</sup> и да истраживач најчешће може очекивати да ће наићи једино на јако редуковане елементе који постоје у сећању малог броја људи. Ретки су тајни језици који су опстали у већем степену или у неком виду активне употребе, као рецимо, бањачки, арго зидара из Осата, или бошкачки из шарпланинске области.

Директни извори су сами говорници одређеног арга и чланови социокултурне групе у којој се тај арго користи. Истраживач који наступа из аутсајдерске позиције, што је овде случај, до података може доћи пре свега посредством интервјуа и упитника или комбиновањем тих метода. Под интервјуом се подразумева разговор са информатором који је лабавије или чвршће структуриран и усмераван од стране истраживача увођењем тема за разговор које су формулисане према упитнику. Прикупљање података путем упитника у ужем смислу значи да се подаци од информатора добијају у писаној форми, често без непосредног контакта истраживача и испитаника.

Треба такође указати на то да ако уопште још постоји могућност долажења до непосредних података о неком тајном говору посредством учесничког посматрања, оно је, управо због специфичног карактера предмета проучавања, заправо изводљиво једино из инсајдерске позиције истраживача. О томе су експлицитно говорили у вези са бошкачким и сами информатори:

И сад, ево сад кад би имо једног партнера да кажем из мог краја, ја би онда добио инспирацију па бисмо мало причали (Н. Љ.).

Бошкачки је током времена доживео функционалну трансформацију, што је заправо кључ његове виталности. Од некада примарно конспиративног идиома зидара из шарпланинских жупа он је постао симболички знак регионалног идентитета људи из тих области. При свему томе остаје изражена његова демаркативна функција, иако се променио карактер групе која се њиме служи да би се издвојила од осталих. Интензивније проучавање овог идиома у спонтаној реализацији било би могуће једино ако је истраживач припадник социокултурне групе у којој се он употребљава.

<sup>5</sup> Већина заната којима су се бавили корисници ових идиома ишчезла је или данас представља етнографске куриозитете.

С обзиром на то да бошкачки спада у тајне језике које је могуће непосредно проучавати, било је потребно припремити упитник за прикупљање података од информатора. При том, нисам имала на располагању неки раније састављени упитник или детаљније упутство за прикупљање грађе о тајним занатлијским језицима који би се прилагодио за потребе овог истраживања.<sup>6</sup>

Током проучавања бошкачког две фазе истраживања, израда упитника и његова примена у поступку сабирања података, које су обично консекутивне, у овом случају текле су упоредо. Упитник је наста(ја)о на основу података из посредних извора<sup>7</sup> и оних добијених из разговора са информаторима. Ниједан разговор није вођен са потпуно истим упитником као неки ранији. Први разлог је тај што су нове информације из литературе или из разговора са претходним информаторима утицале на модификацију упитника све време током истраживања. Стога је упитник истовремено био и део методолошке апаратуре за прикупљање грађе и један од резултата истраживања. Други разлог је флексибилност и отворени карактер самог интервјуа. Ток интервјуа био је делом одређен унапред припремљеним питањима (упитником), али је често и следио исказ самог информатора<sup>8</sup> посебно у моментима када је тај исказ садржавао значајне нове информације.<sup>9</sup>

<sup>6</sup> Цветана Карастойчева је 1976. саставила упутство за сакупљање лексичког материјала тајног зидарског језика из Гоце Делчева (Бугарска) који током истраживања нисам имала прилике да користим. Посредан увид у структуру тог упитника стекла сам на основу једног ранијег извештаја о теренском истраживању овог арга, уп. Карастойчева 1977. До тог извештаја дошла сам тек при крају истраживања тако да ми није могао послужити као методолошко упориште, али је било занимљиво упоредити приступе и искуства. Поменути упитником је било обухваћено преко 1200 појмова који су класификовани у седам тематских група Предвиђена су била два начина анкетирања: од значења ка речи и од речи ка значењу. Лексика је прикупљана прво у спонтаном разговору, а затим и систематски, према упитнику (Карастойчева 1976:363–364).

<sup>7</sup> Као посредни извори коришћени су пре свега они који су се тицали овог идиома и друштвеног контекста његовог функционисања: Елезовић 1932, 1935, Чемериќић, Тројановић 1925–26, Vovan 1972, Vukanović 1986, Цвијић 1911, Урошевић 1948, зборник *Шарљанинске жупе*, Јанковић 1994, Никшић/Ђорђевић 1994, <http://www.prizenska-zupa.de/boskacki.htm>. Други круг коришћених извора чинили су остали радови који се баве овом проблематиком на балканском и словенском плану.

<sup>8</sup> Илић 2004, полазећи од интерференције истраживача и информатора и од степена утицаја и интервенције истраживача на ток дијалога, разликује два модела дискурса: дириговани дијалог и дијалог асоцијација.

<sup>9</sup> Опредељење за већу флексибилност интервјуа и пружање прилике саговорнику да утиче на садржај и форму свог исказа може се бранити и чињеницом да се понекад тек накнадно схвата место и значај неких податка. О важној дилеми са којом се истра-

Информатори су били највећим делом исељеници и избеглице из Сретечке и Сиринићке жупе. Петорица информатора се одселила пре више деценија, двојица су у време анкетирања (2003. године) живели у избегличком кампу, а један је био повратник.<sup>10</sup> Таква структура испитаника омогућила је успостављање и испитивање просторних и временских релација „тамо (завичај / места ван завичаја где се ишло у печалбу или на школовање) — овде (садашње место живљења)“ и „некад — сад“. Као што је спацијална сегментација троделна тако се и на хронолошкој равни могу издвојити три пресека: „сад као актуелно стање и активна пракса“ — „некад као (лично) сећање“ — „некад као породична и завичајна предаја“. Ови просторно-временски аспекти били су важни за реконструкцију друштвеног контекста, ситуација у којима се користио бошкачки и улога које је имао.

Ради илустрације присуства различитих временских и просторних планова у дискурсима информатора исељеника биће наведени одговарајући сегменти у исказу једног информатора:

(Је л' одржавате контакт са људима, рођацима и ...?) Пазите шта се мени десило, ја кад сам дошо овде, та носталгија, ја сам био страшно везан, и свако од нас, сад кад би му рекли: да ли хоћеш да се вратиш доле, не да се вратиш, да одеш, да видиш, да, свако би присто, нормално, ако оцениш да није сигурно, нико није, оно, али јако смо везани за, за наш крај ... ја сам се строго дружио са нашим, кад кажем нашим, (јасно), са земљацима, значи, долазили су ту да студирају, ... и ми смо причали на сретчанском *овде*, и увек и сад, и једино, једино кад одеш у продавницу или у биоскоп, обрађаш се неком другом, онда, нормално, глупо је да ми причамо на нашем, тамо на сретчанском, да нас ови не разумеју, али кад год смо се нашли тако у [...],<sup>11</sup> онда смо користили, чак и *сад*, мада је мени много лакше да причам овако него да користим (сада, значи), *сад*, *сад*, али, али кад би једно десет дана био са њима, ја би се адаптирао потпуно, не треба ми десет, три дана, три дана, ја би одма могао да причам, али не онако тешко, да се ја присећам, него просто механички се вратиш, ипак ти треба мали, мали потсетник ... (Н.Ј.).<sup>12</sup>

живачи редовно сусрећу приликом интервјуисања у склопу квалитативних истраживања а која се тиче тога да ли информаторова дигресија заправо осветљава истраживани проблем или представља неупотребљив податак говоре Hubbard et al. 2001:132.

<sup>10</sup> Један информатор је био из Сиринићке жупе, један из Призрена, а остали из Сретечке жупе.

<sup>11</sup> Три тачке у угластим заградама означавају место у исказу које се није могло транскрибовати.

<sup>12</sup> У овом дискурсу се тематизују два опречна концепта: прилагођавање исељеника на језичком плану и оно што се у литератури о избеглицама назива митом о по-

Наведени исказ, у коме, са становишта перцептивне дијалектологије, саговорник даје евалуацију сопственог говора у периоду након одсељавања из завичаја до данас, има јасно дефинисане и језички маркиране просторно-временске координате (овде / сада).<sup>13</sup>

Следећи сегмент може се у овом погледу одредити преко релација тамо (*доле*) / некад као (лично) сећање:

То смо користили *доле*, рецимо Призренци, они исто не могу да нас упирају, пошто смо јако близу, овај средина је била оно, дванес километра ми смо *доле* ишли, многи радили по фабрикама, ми смо *доле* ишли у школе, *ал ойейт не могу они да, да нас разумеју кад причамо ауџенџично, чак, чак кад не желимо баш да нас упирају користимо ње, њај, њај њајни језик бошкачки.* (Јесте га ви користили?) Па јесте, (у школи док се?) па у школи онако кажем само оно у неким ситуацијама кад не желимо да нас разумеју ови остали ... (Н. Љ.).

Премда информатор експлицитно наглашава да је Призрен *јако близу*, потпуно је јасно, и то на основу лингвистичких факата, да тај locus за њега не представља тамо — завичај, већ место ван завичаја.

вратку, уп. нпр. Zetter 1999 који је анализирао реконцептуализацију мита о повратку код грчких избеглица на Кипру.

<sup>13</sup> Савремена проучавања дискурса насталог у егзилу, заснована на Бахтиновим теоријским поставкама, указују на симултано постојање контрадикторних и конфликтних — дијалогских мотива, детаљније в. DeSantis 2001. Такви мотиви запажени су и у исказу овог информатора. Мада он говори о томе како се језички адаптирао на нову средину, у исто време прави, брижљиво, већ годинама, збирку дијалекатских речи из свог краја:

(А како сте ви почели да, и зашто сте почели да скупљате те речи, можете и о томе?) Па не знам, ето кажем, ја можда, можда носталгија тако, ја сам данима размишљао, ноћу кад легнем ја сањам само мој крај, па и дан-данас до скоро ја, мојни снови су били све из мог краја, а не одавде, и ако овде живим више него доле, ето и можда та носталгија и оно и просто, просто сам мислио да нешто, да урадиш, да запишем, можда ће једног дана да, да вреди ово што записујем, јер ја сам почео да скупљам осамдесет и четврте године, не ово је седамдесет осме, седамдесет осме, значи можда ово није прво издање, не знам тамо, могу да погледам кад сам кренуо баш тачно, али отприлике седамдесет осме сам дошо, одмах седамдесет-девете, ја сам већ тих година, како сам дошо на идеју не могу ни ја сам да објасним, али ето, нешто ме је вукло, можда сам се плашио да можда не заборавим језик, па хоћу да запишем, и тако сам почео да пишем, да бележим, просто сам бележио оно што сам чуо, реч [...] од ових старијих значи који су имали седамдесет, осамдесет година, који сигурно много више су знали, е из области рецимо покућарства, како се шта зове ово-оно, па онда рецимо у штали горе, у кући, у, на послу и то сам бележио, и многе речи можда неко ми је нешто и реко и ја записао, а да нисам ни проверавао, јер просто нисам хтео да правим студију и да објављујем, мислио сам у почетку, а што, можда би и објавио, па сад мислим да није баш то тако једноставна ствар, ипак треба ту мало дубља анализа, више рада, мало и знам ја, ја нисам имао, ја нисам био ни, да кажем нисам језике те ништа, само, ја сам (да, јасно ми је) прост човек (Н. Љ.).

Компетентним саговорницима сматрани су сви припадници социкултурне групе у којој се употребљава бошкачки, без обзира на то какво је њихово појединачно владање тим идиомом. И иначе су разговори били усмеравани на теме за које се током самог разговора показало да више одговарају одређеном саговорнику, што је доводило до неуниформности интервјуа. На компетенцију је, на пример, могла утицати биографија информатора. Уколико је он потицао из печалбарске породице, имало је смисла постављати питања којима се актуализовала његова породична предаја о печалбарству у завичају:

Старији, рецимо, двадесетих година су одлазили, одлазили за Америку, многи, и они су, многи су се и враћали, оду, зараде паре и врате се назад, ту су зидали куће и тако ... (Да ли је неко баш у вашој породици?) Па мој деда је рецимо ишо за Америку и вратио се. (Очев отац?) Да, деда Ђорђе ... Двадесетих година, не знам колко знате, то је била она експанзија кад су сви одлазили масовно, цела Европа малтене, и тако су и наши отишли. (Јел' можете да ми причате о томе, вероватно се причало у вашој породици, можда и ваш деда, колико је он година тамо био, и како су се организовали, шта су тамо радили?) Ја не знам, зато што је мој деда, кад се вратио из Америке врло млад да кажем умро, тако да и мој се отац малтене не сећа њега, и ту је онај прекид да нисам ја мога да сазнам више детаља, значи, он је био врло млад, кад је умро, деда, а отац је имао можда једно три-четри године, тако да мада можемо да, могао би да нађем податке кад је отишо био, где је радио, како су били организовани, углавном знам да су ишли преко, преко Енглеске бродовима ... (Знате којим се послом тамо бавио?) Па исто, исто, углавном су били они мајстори, зидари, тесари тако, неки су и успели, мислим, вратили се касније, примали су пензије те америчке, и тако ... (Н. Љ.).

(А да вас питам, да ли сте ви у својој породици имали печабаре?) Како да не, мој отац је био печалбар целог живота скоро, он је прво одлазио, водио своју групу у Влашку, како да кажем то је била, кад је Турска још била, и онда су они тамо остајали преко целог лета, преко Дунава, наравно, пешке су одлазили, то, то је трајало по месец дана пешачење, сад кад они испричају где су ишли, онда се види да је то једна права линија, како да кажем, од мог села, па Урошевац [...], онда Ђњилане, Прешево, Ниш, онда Књажевац, Зајечар и Прахово, тамо избију право на Дунав како да кажем, па се тим путем наравно и враћали, то је био тегабан живот, у сваком случају, онда је мој отац био осамнаес година у Америци, значи, тамо, тамо се добро био снашао наравно, имао своју, био је прво у Сан Франциску, а после у Индијанополису, и у Индијанополису имао је у центру града радњу своју, месарску радњу, међутим, он је после дошао као добровољац на Солунски фронт и све се то после изменило, мислим упропастио свој тај патриотизам, који у себи носио, као што обично бива, уместо да буде од тога неке користи биле су све, тако да је умро у једном, сиромаш-

штву и беди, Краљевина та Југославија није се на прави начин одужила, можда некоме да, али не свима, и не на ..., и тако, тако да апсолутно живео сам у печалбарској породици (С. А.).

Иако су оба информатора потицала из печалбарских породица из којих су мушкарци (саговорников деда, односно отац) одлазили у Америку, уочена разлика у упућености информатора у дату тему може се довести у везу са тиме да је, због ране смрти актера печалбарења у Америци, код првог информатора била прекинута нит породичне предаје. Због тога је исказ тог саговорника био заснован у већој мери на општим сазнањима, а мање на конкретној, приватној печалбарској биографској причи, како је то у другом исказу. Иначе, ако се има у виду троделна сегментација хронотопа, презентовани искази илуструју трећи тип комбинације временско-просторних релација: „тамо“ као места где се ишло у печалбу (*Америка, Влашка*) / „некад“ као породична и завичајна предаја.

#### Структура упитника

Тајни занатлијски језици представљају, са становишта структуре, лингвистичку форму која је ограничена на фрагменте лексичког система. У домену стратификације културе њима одговара једнако фрагментарна и несамостална традиционално-професионална поткултура. Ови сегменти део су језичког и културног модела који Толстој 1995:48–51, не губећи из вида међудијалекатске разлике, уопштава за словенске области и хронолошки везује за 19. и прву половину 20. века.

Имајући у виду изоморфизам језичког и културног система и њихових појединачних слојева, истраживања чији су предмет тајни занатлијски језици треба да карактерише интердисциплинарни приступ који је двоструко усмерен: на језичку појаву, њену структуру и функције, и одговарајући социјални и културни контекст.

Упитник се састоји из два дела који се разликују у погледу садржаја и форме. Први део је усмерен на прикупљање података који се тичу друштвеног контекста, особености употребе бошкачког и карактера групе која се бошкачким служи(ла).

Пошто су информатори били углавном исељеници, једна група питања односила се на околности везане за исељавање, на степен адаптације исељеника на нову средину и интензитет веза са завичајем, тј. на чиниоце који су били важни за објашњење актуелне употребе и функционалних карактеристика бошкачког код исељеника.

Када сте се иселили? Зашто сте се иселили? Како сте примљени у новој средини? Да ли одржавате контакте са земљацима и рођацима у месту где сада живите и колико често? Да ли постоје неке завичајне организације и

да ли ви учествујете у њиховом раду? Да ли су вам пријатељи већином из места у коме сада живите или из завичаја? Када вам је потребна помоћ, од кога је обично тражите (од комшија, колега са посла, пријатеља, родбине)? Да ли сте имали имање у завичају? Да ли сте, од када сте се одселили, улагали нешто у њега? Колико сте често и којим поводом одлазили у завичај? Да ли сте одлазили сами или са породицом? Одакле вам је супруга / супруг? Ако је пореклом из Сретечке / Сирињке жупе, како сте се и где упознали? Да ли је ваш говор сличнији говору места у коме сада живите или говору из завичаја?

Други сет питања тематизовао је некадашње кључне факторе који су условљавали употребу бошкачког идиома, а они се тичу печалбарства зидара из шарпланинске области.

Када су, где и од кога зидари учили занат? Где су све радили? Како су били организовани? Како су путовали? Колико су остајали на раду? Кад су обично одлазили и кад су се враћали? Да ли су се трајно настањивали у местима / земљама у којима су радили? Ако су се селили, да ли су ишли сами или са породицом? Да ли су се женили из свог краја или из места где су радили? Како је организован живот у кућама из којих су мушкарци ишли у печалбу? Каква су веровања и обичаји везани за одлазак печалбара? Да ли се нешто радило за срећан пут и успешан рад? Какви су обичаји и веровања били везани за зидање, кошање темеља, подизање крова и сл.? Како се бирало место за кућу?

Наведена питања тичу се социокултурног контекста употребе бошкачког у различитим просторно-временским равнима. И део упитника који се односи на особености употребе бошкачког и његове функције има двоструки фокус: садашња активна пракса исељеника и избеглица и некадашња употреба бошкачког у завичају и током печалбе.

ДАНАС: Када сте, где и од кога научили бошкачки? Да ли га користите или само разумете, али га не употребљавате? Да ли се данас води рачуна о тајности? Са ким говорите бошкачки? Где га говорите и којим приликама? Да ли га некад користите да вас не би разумели? Да ли у обичан говор уносите и неку бошкачку реч, када и зашто? Да ли се још увек стварају нове речи?

НЕКАД: Ко је, када и од кога учио бошкачки? Да ли се водило рачуна о тајности? Да ли су га znale жене и деца печалбара? Са ким се говорио бошкачки (са колегама, са земљацима, са породицом ...)? Где се све употребљавао (на печалби, у селу, у граду ...)? У којим се све ситуацијама користио? Ко су све особе пред којима се користио у тајне сврхе? Какво је порекло бошкачког (јесу ли га печалбари сами створили или су га научили од печалбара из других крајева)? Од када се користи бошкачки? Да ли су



се још неке занатлије служиле бошкачким сем зидара? Да ли је писано на бошкачком?

Један од циљева теренског истраживања било је прикупљање лексике бошкачког и том задатку био је саображен други део упитника. Лексичку грађу садржавали су и искази информатора који су представљали одговоре на питања из првог дела упитника. Најчешће су саговорници, када су говорили о употреби бошкачког, сами спонтано или на подстицај истраживача, уз опис ситуација у којима се овај идиом користи наводили и исказ на бошкачком као илустрацију:

(А од кога сте ви учили бошкачки?) Бошкачки? Међу себе, ето овако, бошкачки, бошкачки се учило, видиш, саг идемо, да не би, да не би други ни дознао, што би ви има-, то је као тајна реч (аха), као тајна реч, да не би ти дознао други неки са стране, онда му кажемо бошкачки: еј, цкивај, цкивај онога, онога цкивај, каже, ће направи он нешто, то значи: погледај, погледај онога ..., или: манче неће да нагура пилаве, значи: газда неће да даје паре, неће да даје паре, неће да нагура пилаве, значи: неће да даје, и ... (А рецимо, породица, рођаци, је л су они научили, ево као ови ваши мали ...?) Они ето од нас, ево, ево, и дете, и Предрага, ево и њега смо, ето видиш: да не крадеш нешто, да не пуљошеш нешто, да не крадеш нешто, да не спеваш нешто, да не говориш некое нешто, да не, ето тако ... (С. Ј.).

Често су саговорници наводили једну прототипску ситуацију везану за употребу овог идиома и готово идентичан исказ:

Само што можда они нису имали неке користи толико као што су ови радили код приватника, знаш они рецимо дојаве: *манче догурује*, значи долази газда, устаните, радите и тако даље, разумеш ... (Н. Љ.).

Ал су њега највише користили наши печалбари у ствари, они који су одлазили доле на Косово, Тетово, или није важно, па некада још раније у Влашку, како се то каже, е онда то одлази група, по онда тамо она борави целог лета, ради куће, шта све друго и онда су они тако покушавали и не знам до које мере успели да тај свој неки други језик од овог нормалног, како да кажем, створе, у којој мери, ја то не знам, он је вероватно, по моме, доста оскудан, он је доста скраћен, он је доста, просто је, како да кажем, лаконски дат у том смислу, и знам више сам чуо, тако по неки, на пример, ја ћу да вам, можда сте ви до те речи и дошли, али није важно, на пример, каже, *гура манче*, то сте чули, то значи, док, ако они раде на грађевини и долази газда, неко ко га је видео он одмах је упозорио друге да се то нешто догађа, значи долази газда и треба да се значи мења, оно да се ради, тако да кажем, да се сада промени стање ... (С. А.).

Приликом конципирања лексичког упитника имала су се у виду у литератури изнега запажања о структури социоеквата овог типа и о њи-

ховим лексичко-семантичким особеностима. На структурном плану, занатлијске аргое карактеришу фрагментарност и несамосталност. Они задржавају граматички систем језика којем припадају, прецизније речено примарни, основни код корисника, а развијају специфичну лексику и заправо представљају лексичке подсистеме. Међутим, и на идеографском плану, одликује их тематска селекција и неравномерна дистрибуција лексике, пошто су ограничени само на одређена лексичко-семантичка поља. Избор лексичко-семантичких група које ће бити „покривене“ у неком аргоу зависи од интереса и потреба друштвених група које се служе одговарајућим варијететом (Стойков 1993<sup>3</sup>:339). У неким радовима у којима се доноси лексика тајних занатлијских језика, она се и презентује по тематским групама, при чему у већини случајева постоји и азбучно уређени речник.<sup>14</sup> С обзиром на то да су то углавном радови о истом типу арга, дакле о зидарским тајним језицима забележеним на македонској и бугарској језичкој територији, њихова класификација материјала била је од велике користи приликом осмишљавања и организације упитника. У литератури је такође указивано на појединости везане за унутрашњу лексичко-семантичку организацију оних фрагмената лексике која се у аргоема реализује и као и на то да се у прикупљеној грађи могу са великом сигурношћу одредити празнине које нису последица одсуства арготичке лексеме за неку реалију већ пре недовољне систематичности и(ли) (ауто)цензуре<sup>15</sup> сакупљача током сабирања и припреме материјала за објављивање. Приликом састављања упитника узета је у обзир и грађа о овом и другим тајним језицима из посредних извора. Јасно је, дакле, да је приликом избора начина конципирања семантичке мреже (њене ширине и густине) који је могао бити спекулативан или заснован на претходним истраживањима, предност дата овој другој опцији.<sup>16</sup> Циљ који се имао у виду када је осмишљаван лексички упитник био је да се поред нове, раније незабележене лексике нотирају и већ познате лексеме како би се пратиле промене у лексичком систему током времена као што су, на пример, ишчезавање и стварање арготизама, евентуалне промене у семантичком опсегу и сл.

Упитник је организован по идеографском принципу: питања су груписана тематски по лексичким сегментима за које се претпоставило да ће

<sup>14</sup> Уп. нпр. Књичев 1956:379–382, Константинов 1960:37–38, Поповски 1976:203–206, Иванов 1974:206–208 и Иванов 1978:38–45. Сви поменути радови тичу се зидарских тајних говора сем последњег који се бави аргоом дрдара.

<sup>15</sup> Тројановић 1925–26:225 и Марков 1954:209, на пример, напомињу да су из грађе изоставили опсцену лексику. О селективности записивича в. и Јашар-Настева 1978:49.

<sup>16</sup> Уп. слично Плотникова 1996:6.



бити арготички „покривени“. Тај начин је усаглашен са организацијом самог лексичког система који се испитује. Пошло се такође и од претпоставке да ће информаторима бити лакше да одговоре на овај део упитника ако се асоцијативно усмеравају на одређене предметно-појмовне целине. Питања су била конципирана „од значења ка речи“.<sup>17</sup> Значење је најчешће било формулисано као општејезички еквивалент потенцијалне лексеме из тајног језика.

Пошто је бошкачки примарно био тајни језик зидара печалбара, прва тематска група била је „зидарство“, а питања су се тичала арготичких назива за зидара, радника, за зидарски алат, материјал, грађевинске објекте (кућа) и његове делове, за основну активност и специфичне зидарске послове, зараду и сл.

Тематска група „човек и друштво“ односи се на арготичке називе који одређују човека по полу, старости, сродству, професији, друштвеном статусу, етничкој припадности. У сегмент „друштва“ улазе још називи за основне друштвене институције и односе, моменте из животног циклуса који су обично имали јавни карактер, затим номинације за оружје, превозна средства и сл.

Посебну групу чини анатомска лексика, физиолошке радње, неке физичке и психичке особине повезане са соматизмима, затим и одећа.

У занатлијским језицима сразмерно је развијена тематска група „храна“. У оквиру ње тражени су називи за активности везане за јело и припрему хране, врсте јела, пића и намирница, оброке, посуђе и слично. Треба рећи да није издвојен посебно биљни свет, јер је уочено да се он арготички мармира једино ако је у вези са исхраном.

Тематска група „животиње“ детаљније покрива домаће животиње, док се за дивље очекује и тражи само најосновнија лексика.

У посебну групу издвојени су време, временске јединице, небеске и атмосферске појаве и рељеф.

На крају је формирана једна хетерогена скупина названа „остало“ у оквиру које су тражени арготизми за предмете и појмове који се нису могли подвести ни под једну поменуту групу или су пак били сувише малобројни да би се издвајали у посебну тематску целину.

Све тематске групе представљају отворене низове који се не могу унапред потпуно дефинисати тако да треба оставити могућност информаторима да, пратећи асоцијативне токове који су у упитнику назначени,

<sup>17</sup> Сличну концепцију: идеографска или тематска организација упитника, доминантна усмереност на питања типа „од значења ка речи“, уз допунски супротно усмерени упитник „од лексеме ка значењу“ имају лексички и етнолингвистички упитници осмишљени за пројекат *Малый диалектологический атлас балканских языков*, уп. Домосилецкая/Жугра 1997, Плотникова 1996.

укажу и на лексеме чија значења нису обухваћена упитником. Што се сегментације лексичког упитника тиче, треба рећи да је она условна у том смислу што би неке подгрупе могле бити издвојене као засебне тематске целине или би се од материјала који је расут по различитим групама могли оформити засебни тематски блокови (нпр. свакодневни живот, духовни живот и култура).<sup>18</sup> Пошто се тематске групе делимично поклапају тако да поједине лексеме могу истовремено припадати различитим тематским целинама, да би се избегла понављања, у таквим случајевима неопходно је било одредити се за једну од њих.

## ЗИДАРСТВО<sup>19</sup>

зидар, радник, мајстор, калфа, шегрт, зидати, радити, посао, уговарати (посао), правити, рушити, забушавати, беспосличење, газда, газдарица, предузимач, шеф, инжењер, директор;

камен, цигла, цреп, ћерамида, даска, дрва, малтер, блато, малтерисати, креч, кречити, четка, мазати, песак, цемент, бетон, чекић, ударати чекићем, ексер, куцати ексер, тесла, тесати, секира, тестера, сећи, ренде, стругати, глетовати, мистрија, лопата, будак, копати, мердевине, колица, корито, висак, либела, метар, зидарски алат, торба за алат;<sup>20</sup>

кућа, зид, соба, врата, отворити (врата), затворити (врата), брава, кључ, закључати, прозор, стакло, сто, столица, седети, кревет, лежати, спавати, пећ, огњиште, ватра, запалити, горети, угасити, пепео, гар, свећа, лампа, сијалица, светло, струја, огледало, нужник, кров, подизати кров, покривати кућу, таван, подрум, оцак, темељ, хошак, становати;

надница, плата, бесплатно, новац, новчане јединице ...

## ЧОВЕК И ДРУШВО

мушкарац, жена, дете, старац, старица, стар, момак, девојка, млад, леп, ружан, дечак, девојчица;

муж, жена, отац, мајка, баба, деда, брат, сестра, син, ћерка, зет, снаха, свекар, свекрва, таст, ташта, млада, младожења, оженити се, удати се, свадба, сахрана, умрети, родити (се);

<sup>18</sup> Поменуте тематске групе издваја Књичев 1956:379–382.

<sup>19</sup> Наслови тематских целина нису свеобухватни и исцрпни у опису свог садржаја, већ се њима исказује само централна тема.

<sup>20</sup> Овај део упитника садржи питања за основне материјале, алате и послове у зидарству. У разговору са информатором који се бави или се бавио овим занатом, може се детаљније испитати овај сегмент лексике, мада не треба очекивати да за све термине постоје арготички еквиваленти. Према су аргоом обухваћени преваходно термини везани за традиционално занатство, треба проверити и да ли су се стварали арготизми за савремене материјале, алат, машине и технологију, затим за савремено покућство и апарате.

хришћанин,<sup>21</sup> католик, православац, муслиман, Србин, Србија, Херцеговац, Црногорац, Турчин, Турска, Албанац, Албанија, Циганин, Македонац, Македонија, Бугарин, Бугарска, Грк, Грчка, Румун, Румунија, Влах/Арумун, Јевреин, Немац, Немачка, Италијан, Италија, Енглец, Француз, Француска, Американац, Америка, Рус, Русија;

школа, учитељ, ученик, (не)образован, писати, оловка, хартија, писмо, књига, новине, читати, сељак, кмет, копати, мотика, орати, рало, сејати, жети, срп, коса, косити, сено, слама,<sup>22</sup> господин, госпођа, град, село,<sup>23</sup> богаташ, сиромаш, просјак, странац, држава, земљак, комшија, Бог, ђаво, црква, звоно, поп, читати молитву, служба, крштење, Божић, Ускрс (други празници), цамија, хоџа, Рамазан, трговац, продавница, продавати, куповати, лекар, болница, болестан, болест, здрав, здравље, власт, владар, чиновник, порез, порезник, полиција, полицајац, судија, суд, затвор, затвореник, лопов, красти, варати, превара, преварант, лагати, лаж, лажљивац, хајдук, војска, официр, војник, рат, тући се, ратовати, убити, убиство;

пушка, пиштољ, пуцати, бомба, тенк, топ, метак, барут;

авион, кола, аутомобил, воз, брод, санке, пут;

пијаца, вашар, песма, певати, певач, свирати, музички инструменти, свирач, коло, играти ...

## ДЕЛОВИ ТЕЛА

глава, памет(ан), луд, глуп, разумети, знати, очи, наочари, гледати, плакати, слеп(ац), грло, уста, зуби, језик, говорити, ћутати, викати, звати, псовати, кашљати, смејати се, љубити, нем, нос, мирисати, смрдети, ухо, слушати, глуп, образ, коса, брада, бркови, бријати се, бритва, берберин, рука, узети, дати, прсти, нога, ићи, отићи, доћи, изаћи, ући, бежати, хром, стомак, леђа, грбав, груди, задњица, гениталије, разне физиолошке радње, екскременти, дебео, мршав, умити се, купати се ...

## ОДЕЋА

панталоне, каиш, џеп, кошуља, кравата, капут, сукња, капа, обућа, чарапе, рубље, обући се, свући се, ћебе, торба, прати ...

<sup>21</sup> За одређења човека по конфесионалној, етничкој припадности и у неким случајевима по професији у аргоу често постоји и моциона диференцијација.

<sup>22</sup> Будући да у постојим изворима бошњачког лексички сегмент везан за пољопривреду није био особито развијен, у упитнику није био издвојен у засебни блок.

<sup>23</sup> Треба проверити да ли за поједина насељена места и друге топониме постоје посебна арготичка образовања, уп. нпр. Бев 'Београд' бшкачки, Сретечка жупа (Јанковић 1994:9), Бељон 'id.', Широкија 'Прилеп' вешкарски, зидари, Прилеп (Тројановић 1925–26:225).

## ХРАНА

хлеб (пшенични, кукурузни), жито, амбар, пшеница, пита, брашно, воденица, кукуруз, качамак, раж, јечам, зоб, пиринач, шећер, мед, алва, маслац, со, бибер, месо, сланина, маст, сир, кајмак, јаја, пасуљ, кромпир, парадајз, купус, паприка, тиква, зеље, бели и црни лук, сочиво, јабука, крушка, шљива, трешња, грожђе, лубеница, диња, орах, слаткиши, вода, кафа, вино, ракија, пиво, сирће, зејтин, млеко, сурутка, мућеница, чорба;

јести, јело, храна, доручак, ручак, вечера, гладан, сит, пити, пиће, пијан, пијаница, гозба, кафана, кафеџија;

нож, кашика, виљушка, чаша, флаша, таџир, лонац, шерпа, чинија, кувати, клати; цигаре(те), дуван, пушити ...

## ЖИВОТИЊЕ

коњ, крава, овца, вуна, коза, свиња, магаре, пас, мачка, кокошка;<sup>24</sup>

вук, лисица, зец, медвед, миш, птица, риба, вашка, бува;

глаголи који се односе на оглашавање животиња, стаја, пастир, ...

## ВРЕМЕ И РЕЉЕФ

сат, часовник, дан, јутро, вече, ноћ, недеља (дан и седмица), месец (називни за месеце), година, празник, сунце, сијати, месец, облак, киша, пада киша, мокар, покисао, гром, грмети, муња, севати, снег, мраз, иње, дуга;

земља, њива, планина, шума, хладовина, пашњак, река, море, извор, бунар ...

## ОСТАЛО

добар, лош, опасан, зао, љут, љутити се, бес, уплашити се, страх, плашљивац, туга тужан, весеље, весео, (не)срећа, (не)срећан, (не)расположен, волети, мрзети, срамота, стидети се, чист, прљав, (не)дотеран, хладан, топао, јак, слаб, редак, густ, брз, спор, полако, велики, мали, много, мало, пун, празан, имати, немати, почети, завршити, носити, ставити, оставити, дићи, бацити, хватати, пасти, тражити, наћи, изгубити, истерати, (са)крити, упропастити, ценити, ниподаштавати, изазивати, мерити, килограм или нека друга јединица, кантар (вага), трошити, тврдица, шкрт, расипник ...

Понекад је, за теренска истраживања, био припреман лексички упитник који је конципиран „од речи ка значењу“ у виду списка арготизама добијених из других извора (из литературе или од претходних информатора) које је требало проверити. То су биле обично јединичне по-

<sup>24</sup> За домаће животиње треба очекивати и тражити посебне облике за мужјака, женку и младунче.

тврде или арготизми чији су облик или семантика из неког разлога побуђивали сумњу. Но тај део упитника био је факултативан и у великој мери подложен промени.

Што се лексике тиче, не само да је од информатора помоћу упитника прикупљен значајан део корпуса већ је та грађа омогућила да се уоче процеси прожимања социолекатских и дијалекатских лексичких подсистема о чему свест имају и сами говорници:

Али кажем, све се то после толико испреплетало, да просто не може да се одвоји, ево, ево видећете ту. (Ту такође постоје неке речи које ...?) Овде, па ја малтене имам све те бошкачке, малтене све, али не све, сигурно не све, нешто, нешто у смислу као малтер, цигла, мистрија и не знам шта оно, то се није користило доле у народу, па можда није било толико значајно да се користи сад и ово, али сад што се тиче жена како изгледа или оне гениталије, ту има јако пуно израза о њима, то је малтене преписано и коришћено из овога и у народу касније ... (Н. Љ.).

#### Интервју и(ли) упитник

О диференцијацији између интервјуа и упитника било је речи у одељку о изворима. Недостаци овог другог метода резултат су одсуства непосредне двосмерне комуникације између истраживача и информатора. Користећи се упитницима које испитаници добијају у писаној форми и на њих на исти начин одговарају, истраживач није у прилици, као што је приликом интервјуа, да уочи и уклони нејасноће нпр. преформулацијом питања, да затражи детаљније објашњење и провери неки податак, или пак да, због неког сазнања до којег је дошао на основу претходних одговора, усмери разговор у правцу који није могао унапред предвидети.<sup>25</sup>

Већ је у радовима који се баве методолошким проблемима везаним за интеракцију истраживач — информатор указивано на различите облике индукције непоузданих података од стране истраживача.<sup>26</sup> Навешћемо један конкретан пример такве индукције до које је дошло услед недовољно промишљеног избора форме у оквиру лексичког упитника који је био конципиран „од значења ка речи“. Када се тражила потврда неког претпостављеног глаголског арготизма, одговарајући општејезички еквивалент („значење“) био је из исте граматичке категорије. Лексикографска је конвенција да се такве лексеме у српско-хрватском језику на-

<sup>25</sup> У раду са упитницима које информатори сами попуњавају изузетну пажњу треба поклонити прецизној и недвосмисленој формулацији питања и њиховом редоследу. У вези са тим уп. Olsen 2002 где се излажу резултати експеримента који се тичао лингвистичке осетљивости испитаника, а који указују на постојање статистички значајне разлике у одговорима информатора узроковане различитом формулацијом питања (нпр. заменом једне речи другом, променом целог питања, увођењем допунских објашњења и сугестија, изменом редоследа питања и сл.).

<sup>26</sup> Уп. Илић 2004, Сикимић 2004:852–853.

воде у облику инфинитива и она је испоштована у упитнику. Тек је попуњени упитник у коме су глаголски арготизми били дати у облику инфинитива (нпр. тражити — *дикљити*, смејати се — *зобити се*, красти — *леваити*, знати, разумети — *диваити*) и 2. л. јд. императива (нпр. дати — *нагурај*, ићи — *гурај*, побећи — *љикоши*, ћутати — *не сјевај*, *молћи*), отприлике у односу 2:1, довео у питање оправданост придржавања малопре поменутог узуса. Упитник је попунио информатор из избегличког кампа за кога се може претпоставити да, иако влада различитим идиомима и регистрима,<sup>27</sup> користи завичајни дијалекат као базу за реализацију аргоа,<sup>28</sup> а у том говору нема облика инфинитива.<sup>29</sup> Чини се да има основа претпоставити да су избор и затим реконструкција граматичког облика у којем је дат одговор били индуковани формом питања.<sup>30</sup>

Истом приликом је део упитника попуњен у разговору са другим информатором и из транскрипта дела тог разговора може се, чини се, видети напор саговорника да нађе одговарајућу форму којом ће заменити сутерисани облик инфинитива:

(А зидати?) Па то ти, видиш, зида, зидати, како да ти кажем, не знам ни ја сам ... (А радити, како на пример кажете?) Радити: што жилавиш, што, што ће д-, што ће жилавимо, радити, што ће, што ће да жилавимо ... (А спавати?) Мижиш, а мижиш?, пусти га мижи ... (Говорити?) А напевујеш ... (С. Ј.).

Будући да су информатори били исељеници и избеглице у чијим се исказима прелама двоструко виђење и искуство везано за завичај и нову средину, то се одразило и на структуру упитника који је „покрио“ више просторно-временских равни о којима је било речи у раду, а које се могу у основи изразити кроз релације некад и сад, тамо и овде. И на језичком

<sup>27</sup> Alexander 1975:547–552 је установила, испитујући особености торлачке акцентуације, да сваки информатор у некој мери влада трима прилично различитим социјално условљеним стилстичким регистрима: урбаним, руралним и архаичним. Да информатори (становници села Доња Каменица код Књажевца), говорници тимочко-лужничког дијалекта, и то особито припадници млађе генерације (до 40 година) лако прелазе с дијалекта на језик који је приближан књижевном и обратно приметила је Плотникова 1998:96–97.

<sup>28</sup> Уп. Јанковић 1994:7–14.

<sup>29</sup> Уп. Павловић 1939:192, уопште за призренско-тимочки дијалекат коме средњи говор припада в. нпр. Ивић 1985:113. Реметић 1996:499 изузетно ретке потврде инфинитива у призренском говору сматра резултатом утицаја књижевног језика.

<sup>30</sup> О проблему утицаја примера из синтаксичког упитника пројекта *Малый диалектологический атлас балканских языков* на одговоре информатора и неопходности накнадне провере и оцене степена аутентичности материјала на основу анализе дијалекатских текстова в. Седакова 1998:109, Соболев 1999:72, Соболев 2003:111. Илић 2004 такође уочава типове понављања формулације питања у одговорима информатора и разматра их са прагматичког аспекта и са становишта методологије истраживања.

плану дискурс информатора одликује се вишестепеном стратификацијом која укључује арго, дијалекат и суп(стандард) између којих нема оштрих граница.

## CONTEMPORARY RESEARCH OF ARTISANS' SECRET LANGUAGES: SOME METHODOLOGICAL REMARKS

### Summary

The author uses her fieldwork experience with "Boškački" secret language of Kosovo artisans for developing the methodological concepts for the research of contemporary secret languages. All her informants were emigrants, so the time and space frames of their discourse are described in connection with the informative level of their narratives. For the purpose of secret language research, a special questionnaire was elaborated, this questionnaire being, in the same time, one of the results of the research. The paper also offers accounts of personal experiences connected with the usage of this questionnaire.

### ЛИТЕРАТУРА

- Домосилецкая/Жугра М. В. Домосилецкая, А. В. Жугра: *Малый диалектологический атлас балканских языков. Лексическая программа*, Санкт-Петербург.
- Ђорђевић 1900 Т. Ђорђевић: Белешке о тајним језицима (у Алексинцу), *Караџић* II/8-9, Алексинац, 156-164.
- Елезовић 1932, 1935 Г. Елезовић: Речник косовско-метоховског дијалекта I-II, *Српски дијалектолошки зборник* IV и VI, Београд.
- Иванов 1974 Ђ. Н. Иванов: Гоцеделчевският мешпругански говор. (Принос към българската професионална диалектология), *Българска диалектология* VII, София, 196-228.
- Иванов 1978 Ђ. Н. Иванов: Кошковски говор — таен дръндарски еснафски говор (Принос към българската социална диалектология), *Научни трудове на Пловдивски университет «Паисий Хиляндрски»* (Филология) 16/5, Пловдив, 11-58.
- Ивић 1985 П. Ивић: *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и шипокавско наречје*, Нови Сад.
- Илић 2004 М. Илић: Ка етнолингвистичком речнику чипских Срба. Модели етнолингвистичког дискурса у етнодијалекатском тексту, *Зборник радова са скупа „Положај и иденитет*

*српске националне мањине у централној и југоисточној Европи*“, Београд (у штампи).

- Јанковић 1994 С. Јанковић: *Бошачки језик са речником*, Срећка.
- Јашар-Настева 1970 О. Јашар-Настева: За македонските тајни јазици, *Годишен зборник* 22, Скопје, 553-569.
- Јашар-Настева 1978 О. Јашар-Настева: Лексиката на македонските тајни јазици од морфолошки и семантичко-стилистички аспект, *Годишен зборник* IV, Скопје, 45-76.
- Карастойчева 1976 Ц. Карастойчева: Първа диалектоложка експедиция за рочване на български социолект, *Български език* XXVI/5, София, 362-364.
- Карастойчева 1977 Ц. Карастойчева: *Упътване за събиране на лексикални материали от таен зидарски говор*, Велико Търново, 68. офс. с.
- Константинов 1960 Д. Хр. Константинов: Таен јазик на смилевски печалбари, *Прилози* I, Битола, 27-46.
- Кънчев 1956 И. Кънчев: Таен зидарски говор от с. Смолско, Пирдопско, *Известия на Института за български език* IV, София, 369-410.
- Марков 1954 Б. Марков: Прилог кон тајните јазици. Форнички говор, *Македонски јазик* V/2, Скопје, 208-230.
- Михајловић 1980 В. Михајловић: Једна цртица Симе Милутиновића као податак Вуку за чланак о „гегавачком“ језику, *Зборник за славистику* 18, Нови Сад, 165-167.
- Никшић/Ђорђевић 1994 А. Никшић, Б. Ђорђевић: Апсика је скопаче (лепо је девојче). Бошачки речник средачких зидара, *Сиремљења* 8/10, Приштина, 105-111.
- Павловић 1939 М. Павловић: Говор Сретечке Жупе, *Српски дијалектолошки зборник* VIII, Београд.
- Плотникова 1996 А. А. Плотникова: *Материали для этнолингвистического изучения балканославянского ареала*, Российская академия наук, Институт славяноведения и балканистики, Москва.
- Плотникова 1998 А. А. Плотникова: Експедиция в восточную Србию (с. Дonya Каменица), *Малый диалектологический атлас балканских языков. Материалы второго рабочего совещания Санкт-Петербург, 19 декабря 1997 г.*, Санкт-Петербург, 95-105.

- Поповски  
1976 А. Поповски: Тајниот јазик на мајсторите градители од Река, *Бигорски научно-културни собири 1974–1975*, Скопје, 198–208.
- Реметић  
1996 С. Реметић: Српски призренски говор I (гласови и облици), *Српски дијалектолошки зборник XLII*, Београд, 319–614.
- Седакова  
1998 И. А. Седакова: Экспедиција в болгарское село Равна (Провадийская община, Варненская область, Болгария), *Малый диалектологический атлас балканских языков. Материалы второго рабочего совещания Санкт-Петербург, 19 декабря 1997 г.*, Санкт-Петербург, 106–119.
- Сикимић  
2004 Б. Сикимић: Актуелна теренска истраживања дијаспоре: Срби у Мађарској, *Теме 2*, Ниш, 847–858.
- Соболев  
1999 А. Н. Соболев: Экспедиција в Черногорию (с. Завала, племя пипери), *Малый диалектологический атлас балканских языков. Материалы третьего рабочего совещания Санкт-Петербург, 18 декабря 1998 г.*, Санкт-Петербург, 69–83.
- Соболев  
2003 А. Н. Соболев: Заметки об арумынском говоре Пинда (II), *Малый диалектологический атлас балканских языков. Материалы пятого рабочего совещания Санкт-Петербург, 20 декабря 2002 г.*, Санкт-Петербург, 108–118.
- Стойков  
1993<sup>3</sup> С. Стойков: *Българска диалектология*, София.
- Толстој  
1995 Н. И. Толстој: *Језик словенске културе*, Ниш.
- Тројановић  
1925–26 С. Тројановић: Прилог тајним језицима. (Из мојих забележака.), *Јужнословенски филолог V*, Београд, 222–226.
- Урошевић  
1948 А. Урошевић: Шарпланинска жупа Сиринић, *Годишен зборник 1*, Скопје, 115–176.
- Цвијић  
1911 Ј. Цвијић: *Основе за географију и геологију Македоније и Сјаре Србије III*, Београд.
- Чемериќић  
Д. Чемериќић: Збирка речи из Призрена, грађа за Речник САНУ.

*Шарпланинска жупе Шарпланинска жупе Гора, Ойоле и Средска. Антропо-географско-етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике*, Посебна издања 40/II, Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Београд 1995.

- Шћепановић/Ђукановић М. Шћепановић, П. Ђукановић: Бањачки (тајни језик осањских мајстора), *Српски језик II/1–2*, Београд, 131–151.
- Alexander  
1975 R. Alexander: *Torlak Accentuation*, Slavistische Beiträge, Band 94, Verlag Otto Sagner, München.
- Bovan  
1972 V. Bovan: Tajni jezici radnika Sredske i Sirinića, *Glasnik muzeja Kosova XI* (1971–1972), Priština, 113–131.
- DeSantis  
2001 A. D. DeSantis: Caught Between Two Worlds: Bakhtin's Dialogism in the Exile Experience, *Journal of Refugee Studies* 14/1, 1–19.
- Hubbard et al.  
2001 G. Hubbard, K. Backett-Milburn, D. Kemmer: Working with emotion: issues for the researcher in fieldwork and teamwork, *International Journal of Social Research Methodology* 4/2, 119–137.
- Olsen  
2002 H. Olsen: The silence of numbers: a split-sample experiment concerning respondents' linguistic sensitivity in Danish survey studies, *International Journal of Social Research Methodology* 5/4, 293–312.
- Sikimić  
1992 B. Sikimić: Balkan Secret Languages vs. Modern Slang: Romanian Contribution, *Revue des études sud-est européennes* XXX/3–4, Bucarest, 275–280.
- Vukanović  
1986 T. Vukanović: *Srbi na Kosovu II*, Vranje.
- Zetter  
1999 R. Zetter: Reconceptualizing the Myth of Return: Continuity and Transition Amongst the Greek-Cypriot Refugees of 1974, *Journal of Refugee Studies* 12/1, 1–22.

---

## АУТЕНТИЧНОСТ ДИЈАЛЕКАТСКИХ ИСКАЗА ИНФОРМАТОРА ИЗ СЕВЕРНОГ КОСОВА<sup>1</sup>

ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ  
Институт за српски језик САНУ, Београд

*Апстракт:* У чланку се разматра структура дијалекатских исказа као поље у коме се укрштају лингвистичка и екстралингвистичка истраживања. Аутентичност овде не подразумева „релевантног информатора“, како се схвата у традиционалној дијалектологији, него представља материјал више-струког значаја са становишта савремених социолингвистичких и етнолингвистичких приступа. Аутор види структуру дијалектаских текстова сакупљених на теренском истраживању северног Косова током зиме 2003. као место на коме се сусрећу лингвистичке и ванлингвистичке методологије.

Својевремено је истакнути лингвиста и дијалектолог академик Павле Ивић објавио саопштење „Дијалектолошка истраживања српских говора Косова и Метохије“ у коме је у шест тачака образложио лингвистичке послове који су остали необављени, истичући приоритет рада на Косову и у Метохији. Шеста тачка односи се на савремено стање дијалекта и на истраживања која би требало да уследе. Она гласи овако: „Ваљало би приступити социолингвистичким истраживањима, која би поред осталог осветлила социјалну раслојеност говора у граду и на селу, утицај књижевног језика на дијалекте, утицај албанског језика на српске говоре и промене у говорима скорашњих досељеника ијекаваца у новој средини“ (Ивић 1991:221). Резултат оваквог приступа јесте корпус који се може употребити за решавање следећих проблема: да прикаже реално стање система у дијалекту, затим да покаже у којој мери

---

<sup>1</sup> Истраживање се односи на прикупљање аудио записа у селима Остраће (Лепосавић) и Грабовац (Косовска Митровица) на северу Косова, које је обављено у децембру 2002. и јулу 2003. године у оквиру пројекта *Истраживање словенских говора на Косову и Метохији*.

социјални фактори утичу на природу дијалекта (са овим је у вези и савремено схватање појма вишејезичности<sup>2</sup>), да покаже ставове које носиоци дијалеката заузимају према свом или према неком другом језику, односно дијалекту, као и друге социолингвистичке аспекте.

Наш говорни корпус северног Косова и Метохије показује варијантност која се може објаснити деловањем различитих фактора: социјалних, економских, етничких, историјских. Ови фактори никако не доводе у питање аутентичност информатора већ бележе основне смернице развоја и промена насталих у њиховом идиолекту. Старији информатори добро чувају оне особине које су релевантне истраживачу историјске дијалектологије. Јекавски изговор креће се од живе употребе (ипак не дословно у свим облицима) до окамењених израза: нпр. када Милорад Јокић (1933) из Грабовца, чији су се преци доселили из Колашина у другој половини 19. в., дословно цитира речи свога деде које уједно представљају стожерни израз контекста: „кокошку без биљега црну“:

И ја ишо код њега и он мене: „Знаш шта синко, да ти причам нешто!“ Шта? Каже, „ноћу ми долази“, каже, „једна као вила ... као“, каже, „... на прџор свако вече“. Каже, „ди си нашџ тај косир?“ А он нашџ кад је он био чобанин ... И он каже „ја сам тај косир нашџ“ ... кад је он био чобанин, деда мој, а тад кад ми је то причао имао је скџоро осамдесџт година ... деда, а ја отишо код њега, ко дџчко, и он прича то мене, рџече јутрос „дџсади ми ноћу“. „Да узмеш кокошку без биљега црну“, њему та жџнска казује ноћу, „и видим је“, каже. „Да идџш дџ си нашџ тај косир, јер знаш?“ Каже „знам“. Дџ? „Гџре“, код тог крша што ти ја кажем, гџре. „Дџ си нашџ да копаш ... имаш“, каже, „ћуп злата. Али у глџво дџба ноћу да идџш. Да закџлеш црну кокошку и да идџш гџре“. И није смџо да идџ. „Да л’ д’ идџм?“ Па иди! „Не смџм!“ Ноћу да идџ! У глџво дџба! Ноћу! То му долазило скџоро месџц дџна сваку ноћ. (То му је вила долазила?). Не знам.

Поред прелазног јекавско-екавског изговора старога гласа јат (исп. Ивић 1956:158–159), упадљива одлика ових говора, барем што се облика речи тиче, јесу властита мушка имена типа *Јово*, *Сџево*, *Перо* која имају промену именица мушког рода на сугласник, а присвојни придеви се завршавају на *-ов*; инфинитив је без *-и* итд. Само старији информатори, попут Десанке Вуловић (1916) из Остраће, чувају особине карактеристичне за зетско-рашки дијалекат:<sup>3</sup>

<sup>2</sup> Односи се на шири социолингвистички смисао. Под тим подразумевамо да се поред поред напоредне употребе два или више језика испитује и функционална раслојеност унутар сваког од њих.

<sup>3</sup> Испитивани информатори из Остраћа имали су заједничку причу о пореклу, која упућује на миграције из источног, одн. северноисточног дела Црне Горе. Оне су биле интензивне вероватно 80-их и 90-их година 19. века (информатор Десанка Вуловић (1916)

на сам Благовијест делили су Стевовићима, нијесам хтела, у Дријен смо ишли да копамо, ишли на венчање у Лијешак, не смијем да идем, шта сте сијали, у Црну Ријеку сам ноћила, са ш њима се слагали добро, лијепо ме све испита, деда Перо је отуд дошо, била сам у Колашин, ђе што његово преко Ибра, из Врапча су дошли, донио плату, био стриц ни, на двије места већ била испрошена, са онијем конопљом, имали су десет деца, од тига деца, издржала, радила, чувала, градили, нисам динар имала, нисам имала ни воде, до земље, дијете, кревета, ђеца, циједи

Говор млађих информатора пружа другачију дијалекатску слику, посебно када је реч о изговору старога јата где јекавски облици у потпуности изостају, као и када је реч о месту акцента који тежи савременом стању стандардног језика.

Чињеница је да су информатори данас у већој мери свесни самога језика као социјалног феномена већ тиме што, слушајући друге док говоре, имају некакав свој узус којим га пореде, формирају ставове о језику,<sup>4</sup> посебно се обазирати на непремостиву границу између тзв. *правилног* и *неправилног* говора. На пример, Грабовчани кажу за свој говор да је „прилично исправан“ за разлику од Србовчана који много отежу „на косоварски“, а верују да се и по нарави и карактеру разликују. Овакво стање, како показује наш корпус, последица је учења матерњег језика у школама коју су похађали готово сви испитивани информатори, те зато верују да о језику могу и да суде, прихватају одређене ставове, употребљавају језик имајући у виду и његов шири социјални контекст.<sup>5</sup>

сведочи о томе: „Мога оца отац из Бурлата дошао“). Оваква су запажања и у оближњем селу Лепосавић, тако да сасвим сигурно Ибар не представља строго размеђе између косовско — ресавског и зетско — рашког дијалекта. Детаљан дијалектолошки опис ових говора в. у: Божовић 2003, а дијалектолошка разграничења у: Белић 2000 и Ивић.

<sup>4</sup> „Tsitsipis 1998 указује на то да се лингвистичка идеологија може ишчитавати како на нивоу делова исказа који се могу сегментирати, дакле, на нивоу језичког материјала, тако и на нивоу садржаја где се издвајају идеолошка језгра која се могу препознати у дискурсу већине говорника. [...] У „ишчитавању“ лингвистичке идеологије из узорака дискурса, кључни моменат представља успостављање односа између употребе језика и говорникове свести о тој употреби, што се у литератури пре свега означава као *мешаурагмаићка свесћ*“ (Petrović 2004:220).

<sup>5</sup> Потребу за брижљивијим и интензивнијим истраживањима актуелног стања у језику истакао је и Ранко Бугарски у реферату у коме се осврће на социолингвистичке проблеме који се тичу српског језика: „Још увек се највише ради на парцијалним описима, нарочито на традиционално јаким подручјима сербокроатистике као што су стандарднојезичка норма, рурална дијалектологија и историја језика. Пред новим, модерно опремљеним кадровима, чији видичи све изразитије укључују шире општелингвистичке хоризонте, стоји, међутим, капиталан задатак једног наглашеније социолингвистичког описа актуелног језичког стања. Ово се највише односи на озбиљно запостављену проблематику друштвеног и функционалног раслојавања језика у свим његовим многоструким видовима“ (Бугарски 1996:68).



Разматрани дијалекатски корпус, поред осталог, садржи и теме из етнолингвистике.<sup>6</sup> Такав корпус не мора истовремено да садржи и податке релевантне класичном дијалектологу јер добар информатор погодан за етнолингвистичка истраживања не мора истовремено бити погодан и за дијалектолошка истраживања. Материјал добијен при оваквим истраживањима чине текстови настали као резултат разговора на одређене етнолингвистичке теме, као и одговори на питања уз помоћ упитника.<sup>7</sup> Овај други поступак успешно се примењује и при теренском сакупљању дијалекатске лексике, а то су питања типа *од значења ка лексеми*. Предвођени оваквом методологијом рада могли бисмо да претпоставимо следеће могућности истраживања: добијена дијалекатска лексика одражава различите језичке као и културолошке карактеристике што се може обухватити појмом *језичке релативности*. Контрастирањем лексике као и већих језичких целина (текстова) може се истраживати балканско језичко и културно јединство, док се реконструкцијом језика и фолклора може евентуално продретти и у палеобалкански језички и културни слој. Текстови могу представљати одређену тематску целину из којих црпимо лексичку грађу. На пример, у Грабовцу је забележено живо сећање на обичај сахрањивања где се сваке суботе на *дрвљеник* износило одело, пред њим се тужило, говорило о животу покојниковом и све тако до годину дана. Овако детаљан опис ритуала драгоцен је и за одређивање значења лексике која припада фолклорном слоју:<sup>8</sup>

<sup>6</sup> Н. И. Толстој, оснивач руске етнолингвистичке школе, под чијим су утицајем и домаћа етнолингвистичка истраживања, формулисао је задатке, предмет и методе етнолингвистике у две дисциплине као релативно нове дисциплине. Дао је две дефиниције ове дисциплине — једну ужу: „Етнолингвистика је део лингвистике или — шире — смер у лингвистици који оријентише истраживача на разматрање односа и везе језика и духовне културе, језика и народног менталитета, језика и народног стваралаштва, њихове међусобне зависности и различите врсте њихове кореспонденције. [...] Друга дефиниција је шира, у њој се етнолингвистика схвата као комплексна дисциплина чији је предмет проучавања цео „план садржаја“ културе, народне психологије и митологије независно од средстава и начина њиховог формалног обликовања (реч, предмет, обред, слика и др.). [...] Објекат „шире“ етнолингвистике је цела народна култура, све њене врсте, жанрови и облици — вербални (лексика и фразеологија, паремиологија, фолклорни текстови), акциони (обреди), ментални (веровања)“ (Толстој 2002:28).

<sup>7</sup> Упитници као и подстицајне теме за разговор обухватају следеће области народног живота: народни календар (обреди, обичаји, веровања), привредне обреде и обичаје, породичне обреде, митологију, теме за разговор о породичним обредима и сл.

<sup>8</sup> Култна места представљају добру тему за разговор широм Косова и Метохије пошто је сами информатори радо прихватају. Обиле археолошких објеката, уз све недаће које је ово становништво кроз историју претрпело, колективна свест била је склона да прихвати као православне светиње, а њихово постојање веже за времена средњовековних српских краљева. Поред *црквина* и *лејшећих цркава*, ту спадају и *лековити извори*, *камени масиови*, *свећо дрво*, *зайиси* (исп. Илић et al. 2003). За многе локалитете

*Испричај оно како је Тодор за његовог оца Василија укинуо обичај да се износи одело њед пред кућу на дрвљеник. [...] То је баш инјересанјан био обичај. Приликом смрти кад неко умре сахрани се, после тога се одлази на гроб, кући се доноси оно да не говоримо [...] а сваке суботе износило се његово одело. Његово одело се иноси њед кућом. То обично на дрвљеник. Дрвљеник је био њед кућом и каја му се сјави [...]. И ту обично се стави капа ако је мушко, ако је женско све ... И онда дођу жене и покупе се и онда се тужи ко да је неко умро. Све живо се ту тужбалице изређају ... износи његова биографија. Међутим, било је људи који пролазе путем овде па питају ко је то умро. А није нико умро него су то обичаји. [...] (Сваке суботе?) Сваке суботе. (Докле?) За годину дана. Е тај Тодор кад му је њему отац умро ... он је од њих Милојевића из ње задруге ѡрговао је са Турцима [...] и тад се то укинуло. Па се укинуло и много шта, и ти поклоњи што се носе. Носе се пите, ракија, шта ја знам. Али је баш ово инјересанјно, од ѡада, значи, нико више није износио одело од ѡкојника ѡред кућу сваке субоје.*<sup>9</sup>

Одраз етнопсихологије у локалном говору може се, између осталог, илустровати појавом која се не односи на архаични лексички слој већ је новија језичка појава која се може пратити на ширем екстралингвистичком плану. Наиме, директно именовање Албанаца у овом ареалу (као и шире на терену Покрајине) готово редовно се избегава током разговора, замењује се, најчешће, односном заменицом „они“ или, ређе, иронично „ове комшије“, показујући главом у правцу албанских насеља.

Уз пружање богатих исказа о фактима материјалне културе, као и објашњења разних појава из сфере духовне културе, добар информатор успева да прошири временску димензију казивања тако што се поред става који заузима као лични сведок, позива на казивања која је слушао од старијих, уносећи у текст поједине архаичне фрагменте најчешће лексичког нивоа. Од информатора се очекује лична интерпретација одређеног фолклорног феномена која укључује и његове ставове, размисљања, судове (исп. Сикимић 2003). Такав исказ, заправо, представља етнодијалекатски текст<sup>10</sup> који би са осталим текстовима показао објективну слику фолклорне свести.<sup>11</sup> Поред података о језичкој издиферен-

(стене) око Грабовца везана су разна предања о личностима из средњовековне српске прошлости, па тако улазе у микропонимију места: *Нешин дућан*, *Симанов криш*, *Каравансалија*, *Орлова руја*, *Госјођин*, *Марина глава*, *Недељкова ѡлоча*, *Шайорица* итд.

<sup>9</sup> У разговору учествују два информатора, један (1924) и Жарко Ристић (1950). Говор другог информатора треба посматрати из социolingвистичке перспективе. Његови искази у транскрипту су болдирани.

<sup>10</sup> Термин је увела А. А. Плотњикова (исп. Сикимић 2003).

<sup>11</sup> Морало би се имати у виду да и етнодијалекатски текст добијен од информатора може бити под утицајем постојећих знања из научних и других писаних извора, те би се, у том случају, поставило питање аутентичности таквог текста за испитивани ареал.

пираности (дијалекат, социолекат, идиолекат), ови текстови уз примену актуелних метода и јасно одређеног циља, могу бити од великог значаја за упознавање народне културе у свој њеној богатој слојевитости.

## AUTHENTICITY OF DIALECTAL TEXTS OF THE NORTH KOSOVO INFORMANTS

### Summary

The author perceives the structure of dialectal texts collected during his North Kosovo field research, in the winter of 2003, as a place where linguistic and extralinguistic methodologies meet. Breaking with the traditional South Slavic dialectology, he deals with "authentic", not with "relevant" informants, who are of vital importance from the point of view of contemporary sociolinguistics and ethnolinguistics. Such "good informants" succeed to broaden dimension of time and to express their own opinion, offering for analysis, in the same time, archaic elements of the lexicon. The personal interpretation of a certain folklore phenomenon is expected from each of the informants; it includes the informant's personal attitudes, thoughts and perceptions. Such statements are, in fact, ethnodialectal texts that depict the objective image of the folklore consciousness. These texts offer broad evidences for the language differentiation (dialectal, sociolectal, idiolectal). Applying this fieldwork methodology with clear objectives, we can obtain insight into the traditional culture as a whole.

### ЛИТЕРАТУРА

- Белић  
2000      А. Белић: *О дијалектима*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Божовић  
1993      М. Божовић: *Говори средњег Ибра*, Приштина.
- Бугарски  
1996      Р. Бугарски: *Језик у друштву*, XX век, Београд.
- Ивановић  
1987      М. Ивановић: Црквени споменици XIII–XX век, *Задужбине Косова, споменици и знамења српског народа*, Призрен — Београд, 385–547.
- Ивић  
1956      П. Ивић: *Дијалектологија српскохрватског језика*, Нови Сад.
- Ивић  
1986<sup>2</sup>      П. Ивић: *Српски народ и његов језик*, Београд.

- Ивић  
1991      П. Ивић: *Из српскохрватске дијалектологије*, Просвета, Ниш.
- Илић et al.  
2003      М. Илић et al.: Култна места Косова и Метохије, *Баштина* 15, Институт за српску културу, Лепосавић, 153–174.
- Petrović  
2004      Т. Petrović: *Lingvistička ideologija i proces zamene jezika na primeru Srba u Beloj Krajini, Скривене мањине на Балкану*, Београд, 217–228.
- Плотњикова  
1996      А. А. Плотњикова: *Материјал за етнолингвистичко проучавање балканско–словенског ареала*, Институт за славистику и балканологију Руске академије наука, Москва (необјављен превод Марије Илић).
- Сикимић  
2003      Б. Сикимић: Етнолингвистичка истраживања северног Косова: култна места, *Зборник радова са скупа „Српски језик у контексту актуелне језичке полиције на Косову и Метохији“*, Косовска Митровица (у штампи).
- Толстој  
2002      С. М. Толстој: Словенска етнолингвистика: проблеми и перспективе, *Глас СССХСIV*, Београд, 27–36.
- Урошевић  
1965      А. Урошевић: *Косово*, Српски етнографски зборник, Насеља и порекло становништва LXXVIII, Београд.

---

# ГЛАГОЛСКИ ОБЛИК *ЗНАШ* У РАЗГОВОРНОМ ДИСКУРСУ ИНФОРМАТОРКЕ<sup>1</sup> СА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

БОЈАНА МИЛОСАВЉЕВИЋ  
Институт за српски језик САНУ, Београд

*Апстракт:* У раду се утврђују појединости у вези са полифункционалношћу облика *знаш* од когнитивног глагола *знаћи* у разговорном дискурсу информаторке са Косова и Метохије. Базиран на дискурсу Цвете Стојковић (1933), рођене у селу Дворане у јужној Метохији, са прагматичког становишта истраживање описује употребу другог лица једнине презент глагола *знаћи* (*знаш*) у разговорном језику. Описано је неколико говорних стратегија и функција: експликативна, псеудо-упитна, интензификаторска, узвична, као и функција дискурсног маркера.

У оквиру пројекта „Истраживање словенских говора на Косову и Метохији“<sup>2</sup> задатак истраживача је био да сакупи дијалекатски и етнолингвистички корпус носилаца српских/словенских говора и то како оних који живе на Косову и Метохији тако и оних који се као расељена лица налазе у избегличким камповима. У корпусу, осим одговора на припремљене упитнике из разних сфера материјалне и духовне културе, сакупљен је и приличан број биографских прича са одликама разговорног језика.

<sup>1</sup> Цвета Стојковић (1933) рођена у с. Муштугште, а удата у с. Дворане. Српкиња је православне вере. Није ишла у школу. У њеном говору је одлично сачуван дијалекат. Разговор је водила Бојана Милосављевић 22.02.2003. у избегличком кампу у Земуну (Угриновачка).

<sup>2</sup> Разговори са расељеним лицима са Косова и Метохије вођени су у оквиру пројекта „Истраживање словенских говора на Косову и Метохији“ реализованог у Институту за српски језик САНУ, Београд, који је финансирао УНЕСКО.

У разговорима који су вођени са информаторима процес комуникације је оствариван двосмерно, али и једносмерно онда када информатор саопштава одређени садржај, а испитивач прима саопштење. Тако је информаторима понекад додељена улога „предавача“ који настоји да што боље изложи своје знање о датој теми.

Глаголи којима се изражава и процес сазнања и резултат сазнања називају се у лингвистици *глаголима когниције* (сазнања). Међу њима је и глагол *знаћи* (уп. Половина 1996:69).

Према статистичким подацима у оквиру истраживања Весне Половине, изложеног у њеном раду *Глагол „знаћи“ у разговорном језику*<sup>3</sup>, најчешћи облик глагола *знаћи* у разговорном језику јесте облик 2. лица једине презенте — *знаш*. То потврђује и наш корпус. Из тог разлога наше истраживање засниваће се на утврђивању појединости у вези са појављивањем глаголског облика *знаш* у исказима информаторке који презентују један вид разговорног дискурса.

Облик *знаш* је језичко средство којим се остварује фатичка функција језика.<sup>4</sup> Тим глаголским обликом обезбеђује се контакт међу учесницима комуникације, тј. између пошиљаоца и примаоца поруке. У складу са том језичком функцијом облик *знаш* се у лингвистици назива интерперсоналним фатичким глаголом.<sup>5</sup> Због своје повезивачке функције облик *знаш* је третиран у лексикографији и науци о језику као партикула без неког посебног значења (уп. Половина 1996:79 и Речник САНУ под *знаћи*). Међутим, посматран у контексту — *знаш* је семантички врло богат глаголски облик.

У исказима информаторке, које смо узели у разматрање, честа је употреба облика *знаш*, што може да се посматра као идиолекатска особина која се с аспекта језичке културе третира као поштапалица. Говорник употребом глаголског облика *знаш*, а и употребом других језичких средстава као што су *ово*, *овај*, разним замуцкивањем и сл. попуњава психолошку паузу како би организовао и реорганизовао своје мисли. Организацијом и реорганизацијом мисли, уз разна семантичка нијансирања значења, постижу се и жељене говорне стратегије. Понекад је тешко одредити да ли је облик *знаш* само поштапалица, да ли обезбеђује успешну комуникацију међу саговорницима или заједно са неком дру-

<sup>3</sup> У књизи *Прилози за когнитивну лингвистику*, Филолошки факултет, Београд 1996, 70–84.

<sup>4</sup> У лингвистици се ова функција назива још и *контактна*, *интеракцијска*, *текстивна*, *ајелациона*, *вокативна*, *интерперсонална* и сл. (уп. Радовановић 1986:74–75).

<sup>5</sup> У енглеском језику такав је облик *You know*.

гом комуникативном функцијом остварује циљеве комуникативне стратегије.

У разговору лице у лице употребом облика *знаш* говорник жели да држи и усмерава пажњу саговорника на даље информације које су са психолошког аспекта говорника од битног значаја. Тиме облик *знаш* учествује у организацији говорне стратегије која је тесно повезана са психолошком организацијом исказа информатора/говорника. Покушаћемо да то и илуструјемо на конкретном примеру.

Исказ који следи представља одговор информаторке на питање да ли познаје одређене људе из њеног родног села.

- (1) *Сјана из Мушћинише и Јованка јейрве? ...Па, не знам, биће, ја не се сећам, има села, знаш, разна и разна, знаш, Мушћинише је гољемо.*

Како примећујемо, информанткиња не познаје поменуте људе и за то своје незнање тражи разумевање. С њене тачке гледања, информација о постојању великих и малих села веома је важна јер у датој ситуацији таква информација представља не само истиниту чињеницу већ и оправдање на које се она жели позвати. Из тог разлога говорник користи облике *знаш*. Њима жели усмерити пажњу саговорника на информације које следе јер су оне битне да би се обезбедило право разумевање њеног говора, а и даља успешна комуникација.

Бројнији су искази у којима се уз фатичку функцију облика *знаш* остварује и функција додатног објашњења садржаја и реалија који су тема разговора.

- (2) *Несмо славили ову задњу славу, знаш, кад смо избегли.*

- (3) *Оне колаче, знаш, на вечер.*

- (4) — Ко је долазио на вече славе? — *Својдбина увече. После суџра дџн, на дџн славе цело оно село ишли њо ракија, знаш, мезе, ракију обавезно, џуни асџали... Тако џи било код нас обичај. Да куйиш досџа, да има ракија, овако, сокови, џива...*

У другој групи исказа облик *знаш* служи као средство којим се прекида једна мисао и најављује друга, која у дискурсу функционише као дигресија. Информаторка док прича о изненадној болести свог свекра прекида мисао о свекру као врло здравом човеку и на њу надовезује мисао о свекру као врло напредном и друштвеном човеку.

- (5) *До џај дџн. Ко данас, мислим, џрича, шали се, искочија на улицу, знаш, био и најредан ...само џако да разговара, мерак био с друџиџво. И суџра дџн. Човек...шлог.*

Дигресију којом употпуњује портрет свог свекра, информаторка је највила језичким обликом *знаш*, који може семантички да се интерпретира са становишта говорника: 'обратићу пажњу: желим да ти кажем нешто што је важно да ти знаш, да се зна' (уп. Половина 1996:80).

Дигресије су резултат асоцијативног повезивања оног што у нашој психи постоји као претходно искуство и онога што је актуелно у тренутку процеса комуникације. Њима говорник или употпуњује основну мисао или исказује неко своје претходно искуство или, пак, повезује своје искуство са туђим (пресупозиција говорне делатности) или на неки други начин доприноси развоју основне мисли.

У разговору са расељеним лицима са Косова и Метохије чини нам се да су биографске приче најчешћи облик дигресија. Тако се оне јављају и у исказима који се тичу општих етнолингвистичких тема, као што је празновање славе. На пример, на питање испитивача на који дан девојачке славе одлазе удате жене у своју фамилију, информаторка узвично одговара да иду обавезно на вече славе, али да могу да иду и на дан славе и то потврђује сопственим искуством:

- (6) *На вечер иде, на вечер!...Која нема време иде на дън. Ја баш сам, сам сама била, знаш муж у срез, свекар умреа, ја сама, на дън...несам имала време.*

Како запажамо, облик *знаш* функционише као сигнализатор дигресије, а то потврђује и следећи исказ:

- (7) *Служи [ракију] само онај домаћин што је. Све на ноге да ги служи оне госте. Ја сам имала мужа. Е, сад на овј славу, не ми бија жив кад смо избегли, знаш ми смо. Како беше то, пред које време избег? — Деведесет девете —. Тако некако, и тај слава несмо гу славили. Муж ми умро. И после, ја сам изашла из куће. Каква слава! Ја сам била овдена. Слава немала више.*

Издвојићемо још један пример за дигресију из биографије информаторке, којом се развија не само основна мисао исказа, већ се прелази и на другу тему која се даље развијала у разговору. На питање да ли је ишла у школу, информаторка одрично одговара образлажући то друштвеним околностима из периода пре Другог светског рата, а и својом прераном удајом. Тиме прекида главну тему разговора и прелази на другу тему.

- (8) *Па, слабо. Ја сам ишла знаш оно и пред њад. И не знам како било њад, школа не?! И слабо сам њисмена...Не знам како би учила. И њад била их, кујима, има. Све ми ишло, да виш, јако сам учила добро. Али њосле сам заборавила. Сам се удала у имање. Док сам била девојка исто радим њоље, ради и ејо њако ти. Кој зна што ће бидне овако смех. Без шкоље ништа. Не, бре! Не њиштај зи! Ја сама сам била. Несам била ја, знаш, биле пауза.*

*Девера једног сам имала, свекра и свекрву, ња сам се удала и муж мој. Свекра имала њећ деце. Три ћерке и два сина. Па, смо се њодељили, рано и рано...Ја свекрву док сам одгледала, свекра. Муж мој све се муњја за њи и њако све муке.*

У нашем истраживању забележили смо и афирмативне облике с упитном интонацијом *знаш* и исказе са изразима као што су *знаш како; знаш, како да ти кажем*.

Информаторка говори о дрвима за огрев које је њен муж пред смрт спремио толико да је могла да их користи у наредних пет година, а исказом који следи жели да буде сигурна да испитивач зна какви се шпорети користе на селу.

- (9) *Знаш њамо сас дрва што се служимо ми њамо на њиорече, на село, знаш.*
- (10) *Трећи дън нису ишли комшије на трећи дан славе, и ни на вече, знаш само они своји што имаш, својбина знаш. Своје што ти је. А на дън све они сељани.*
- (11) *Специјалисти смо викнали на кућу. Знаш, он одма га уњиш за у Призрен.*

Упитном интонацијом облика *знаш* указује се на фактивни карактер глагола *знаш* (уп. Ивић 1995:137). Међутим, употребом облика *знаш* са упитном интонацијом говорник не очекује стварно одговор саговорника о знању на постављено питање, већ очекује било какав саговорников знак о разумевању. Наиме, обликом упитног *знаш* одржава се континуитет теме, тј. упитно *знаш* има функцију конектора. Другим речима, фатичка функција облика *знаш* с упитном интонацијом реализује се са функцијом правог питања, које би могло да гласи: 'Да ли разумеш, да ли ти је јасно о чему ја причам, што хоћу да ти кажем?'

Следећим примерима такође илуструјемо упитну интонацију афирмативних облика *знаш*:

- (12) *И колач, колач, знаш, колач.*
- (13) *Кад доша бија здрав, знаш, здрав бија.*
- (14) *Триуш на вече се каде за славу, и суџра дън на вечеру исто, на вечеру суџра дън увече само двауш, двауш, знаш.*

Код ових примера примећујемо да се облик *знаш* користи при понављању одређених сегмената у исказу. Понављањем, као једним видом говорне стратегије, постиже се истицање онога о чему је реч и уверљивост причања. Говорник упитном интонацијом облика *знаш* жели да потврди успешност своје стратегије и да обезбеди разумевање саговорника.

Међутим, у примерима:

- (15) *Моја свекрва, знаш како да ти кажем, лачка до кайије шћо изађувала, за себе измећ да чини, нишћа не могла да ради. Радила она, била. Али, ћред сћарос више. А живела, осамдеседат година...*
- (16) *Ту шћо остћало све стока, храна и дрва су остала у њеној кући када је избегла, јси ми, знаш како сам, за ћетћ година можда ја да се служим. Муж ми умреа, само дрва сиромат. Он видеа шћо не може.*

упитна интонација израза *знаш како, знаш како да ти кажем*, иако садрже упитну реч — *како*, нема функцију питања већ истицања и интензификовања значења онога што је већ речено. Исказ који следи после тога представља само преформулацију почетне мисли садржане у првом исказу, чиме се постиже динамизам у причању.

У нашем корпусу наишли смо и на изразе типа *знаш оно (оно знаш и знаш онај наш обичај)*, који се користе у језику када говорник жели да у причању само упуту на нешто што се подразумева као заједничко знање, што представља пресупозицију говорне делатности. У теорији информације *знаш оно* могло би да се третира као заједнички коефицијент знања учесника комуникације који омогућује њихово узајамно разумевање и економичност у коришћењу језичких средстава. У поређењу са дигресијама, којима се нешто експлицитно вербализује, садржај израза *знаш оно* такође би се могао перципирати као неисказана, имплицитна дигресија. Садржаји исказа који следе након *знаш оно* представљају закључке или поентирање који су засновани на заједничком знању. То ћемо илустровати следећим примерима:

- (17) *Ми смо држали сћоку. Тако ни остћанале краве. Да виш какве краве сам имала, све бре живо пауза ћеље, оно знаш, цео бик барабар... и остћало све. Тако сам и ћушћила у дворишће.*
- (18) *Ја сам свекру и свекрви, знаш онај наш обичај, све сам искочила из акс. Свекрва ми умрела наћред целу годину, шћо је шћо шћребало, и за свекра истћо шћако.*

Подвучени делови исказа који следе после *оно знаш* и *знаш онај наш обичај* заснивају се на подразумеваном знању учесника у разговору, а то је знање да је чувана стока добро одгојена, расна, односно у примеру (18), знање, познавање наших обичаја око сахрањивања умрлих, исказивања жалости, поштовања према умрлима, знање о честим изласцима на гробље са спремањем обиља хране, што је врло напорно за домаћицу, и слична знања. Говорник поентирањем суштинског значења својих мисли наведеним изразима *оно знаш, знаш онај наш обичај* истиче само један од могућих аспеката разумевања од многих других који би могли да проис-

текну из подразумеваног заједничког знања садржаног у имплицитној дигресији. Тиме разговор усмерава у жељеном правцу, уобличујући га у мисаоно-логичку целину.

Можемо да закључимо да је у разговорном дискурсу основна функција глаголског облика *знаш* — фатичка функција, али не и једина. Контекстуално посматран, облик *знаш* је полифункционалан. Према нашем истраживању, глаголски облик *знаш* учествује у организацији говорне стратегије (уп. пр. 1), а његова фатичка функција у разговору може да се реализује и са *експликационом функцијом* када се жели нешто додатно објаснити (уп. пр. 2, 3, 4), са *функцијом исеудойићања*, када се као жели увести у комуникативну интеракцију и саговорник како би излагање деловало као интеракција међу саговорницима, а не као монолошко излагање (уп. пр. 9, 10, 11, 12, 13, 14), затим са *интензификацијорском* и *екскламацијивном функцијом*, када се жели нешто додатно маркирати (уп. пр. 12, 13, 14, 15, 16), са *функцијом дискурсног маркера* када се означава увођење експлицитне дигресије (уп. пр. 5, 6, 7, 8) јер се жели основна мисао исказа осветлити и из неког другог угла. Глаголски облик *знаш* јавља се како самостално тако и у изразима типа *знаш оно* (уп. пр. 17, 18). У разговору ти изрази представљају, како је већ речено, пресупозицију говорне делатности, а њоме се остварује језичка економија. Која ће од ових језичких функција бити реализована употребом облика *знаш* зависи од психичког стања говорника и његових намера и циљева. Функција и значење облика *знаш* од когнитивног глагола *знаћи* зависи од контекста, од оног што му претходи односно од онога што следи после овог облика или што га допуњује.

Глаголски облик *знаш* од глагола *знаћи* у разговорном дискурсу функционише као кохезиони сигнал и сигнал кохерентности. Другим речима, *знаш* функционише као конектор и тиме се обезбеђује мисаоно и формално повезивање тематских садржаја, као и њихово функционално распоређивање у акту комуникације указујући, поред осталог, и на чињеницу да се многи елементи тог акта заснивају не само на заједничком знању него и на поспешивању самог процеса сазнања.

## THE VERBAL FORM ZNAŠ (YOU KNOW) IN COLLOQUIAL DISCOURSE OF THE KOSOVO AND METOHIA INFORMANT

### Summary

Based on the discourse of the informant Cveta Stojković (b. 1933), native from the village of Dvorane, South Metohija region, and adopting a pragmatic point of

view, the research conducted by the author describes the usage of the second person singular of the present tense of the verb *znati* (*znaš* "you know") in colloquial speech. Several speech strategies and functions are described: the explicative, pseudo-question, intensifying, exclamatory, as well as the function of a discourse marker.

#### ЛИТЕРАТУРА

- Ивић  
1995 М. Ивић: О реченицама којима се допуњује глагол *знайи*, *Лингвистички огледи*, друго издање, Библиотека XX века, Београд, 137–142.
- Половина  
1996 В. Половина: Глагол *знайи* у разговору, *Прилози за когнитивну лингвистику*, Филолошки факултет, Београд, 70–84.
- Радовановић  
1986 М. Радовановић: Комуникација и функције језика, *Социolingвистика*, Књижевна заједница Новог Сада/Дневник, Нови Сад, 53–77.
- РСАНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Српске академије наука и уметности, Београд, 1959–.
- Савић  
1993 С. Савић: *Дискурс анализа*, Филозофски факултет, Нови Сад.

#### АУТОРИ

**Вучковић, мр Марија** (1974), истраживач сарадник Института за српски језик САНУ, Београд. Косово и Метохија: теренска истраживања расељених лица у широј околини Београда. Остала значајнија теренска истраживања: Банат (Бока, Неузина, Радојево, Омољица, Иваново) и Мађарска (Чип и Ловра).

E-mail: marija.vuckovic@sanu.ac.yu

**Златановић, мр Сања** (1972), истраживач сарадник Етнографског института САНУ, Београд. Косово и Метохија: теренска истраживања расељених лица у Смедереву, Врању и Врањској Бањи, енклава Витина. Остала значајнија теренска истраживања: Врањско Поморавље (Роми и Срби).

E-mail: szlat@eunet.yu

**Илић, мр Марија** (1973), истраживач сарадник Балканолошког института САНУ, Београд. Косово и Метохија: теренска истраживања расељених лица у Калуђерици, Лештанима и централној Србији; енклава: Витина; у северном Косову села у околини Лепосавића. Остала значајнија теренска истраживања: Срби и Муслимани на целој територији Србије и у Мађарској (Чип, Медина, Барања), Бањаши у Бачкој и у североисточној Србији.

E-mail: joyce@eunet.yu

**Јовановић, мр Јелена** (1964), истраживач сарадник Музиколошког института САНУ, Београд. Теренска етномузиколошка истраживања Срба у Румунији, опсежна истраживања централне Шумадије.

**Јовановић, Владан** (1977), истраживач приправник Института за српски језик САНУ, Београд. Косово и Метохија: теренска истраживања расељених лица у Смедереву, Ковину, Крушевцу и ширем региону Београда; у северном Косову: Грабовац код Косовске Митровице, Остраће и Лепосавић.



**Милосављевић, Бојана** (1978), истраживач приправник Института за српски језик САНУ, Београд. Косово и Метохија: теренска истраживања расељених лица у Смедереву, Ковину, Крушевцу и ширем региону Београда; у северном Косову: Грабовац код Косовске Митровице.

**Ратковић, Драгана** (1977), истраживач приправник Института за српски језик САНУ, Београд. Косово и Метохија: теренска истраживања расељених лица у Прокуљу, Нишу и Смедереву. Остала значајнија теренска истраживања: Срби и Бањаша југозападне и северозападне Србије.

**Сикимић, др Биљана** (1956), виши научни сарадник Балканолошког института САНУ, Београд. Косово и Метохија: теренска истраживања расељених лица у Смедереву, Панчеву и Неготину; енклаве: Прилужје, Ново Брдо, Сиринићка жупа и Гојбуља; у северном Косову: села у околини Лепосавића и Косовске Митровице. Остала значајнија теренска истраживања: истраживања Срба, Муслимана, Бугара, Румуна, Влаха, Бањаша и Рома на целој територији Србије и Војводине; у Македонији (кумановски крај) и Мађарској (Чип, Ловра, Медина и Барања).

E-mail: biljana.sikimic@sanu.ac.yu

**Ћирковић, Светлана** (1978), истраживач приправник Института за српски језик САНУ, Београд. Косово и Метохија: теренска истраживања расељених лица у Смедереву, ширем региону Београда, Бору и Неготину; енклава: Гојбуља; у северном Косову: шири регион Косовске Митровице и Зубин Поток. Остала значајнија теренска истраживања: Срби, Власи и Бањаша на целој територији Србије и Војводине, Муслимани у околини Прибоја на Лиму.

E-mail: scirkovic@hotmail.com

## ИЗБЕГЛИЧКО КОСОВО

Издаје:

Центар за научна истраживања  
Српске академије наука и уметности и Универзитета у Крагујевцу

Ликовно и графичко решење: Сийеван Вујков

Лектура и коректура: *Биљана Сикимић*

Прелом: *Давор Палчић*

Тираж: 400 примерака

Штампа и повез: *Призма*, Крагујевац

CIP - Каталогизација у публикацији.  
Народна библиотека Србије, Београд  
39(=163.41) (497.115)(082)  
811.163.41' 282.2(497.115)(082)

ИЗБЕГЛИЧКО Косово / [Биљана Сикимић ... и др.] ; одговорни уредник Никола Тасић; уредник Биљана Сикимић. - Крагујевац : Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета, 2005 (Крагујевац : Призма). - 148. стр. ; 24 цм. - (Библиотека Лицеум, ISSN 1451-1444 ; књ. 8)

На спор. насл. стр.: Refugges's Kosovo. - Податак о ауторима преузет са кор. - Тираж 400. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз свако поглавље. - Summaries.

1. Сикимић, Биљана

а) Народни обичаји - Срби - Косово и Метохија - Зборници  
б) Српски језик - Дијалекти - Косово и Метохија - Зборници

COBISS.SR-ID 119675148

**ISSN 1451-1444**